هڪ جنرل کي ڪيئن هارائي سگهجي ٿو!؟

بينظير ڀٽو

ڊاڪٽر منظور قادر

www.bhutto.org

هڪ جنرل کي ڪيئن هارائي سگهجي ٿو؟

بينظير ڀٽو

ڊاڪٽر منظور قادر

نئون نياپو اڪيڊمي
سچل ڳوٺ ڪراچي، سنڌ

www.bhutto.org

سکن واري سنڌ، متان ڪا مون سين ڪري،
اندر جنين اڌ، ڏونگر سي ڏوريندئون.

نئون نياپو

ڪتاب جو نالو: هڪ جنرل کي ڪيئن هارائي سگهجي ٿو؟
ليکڪ: بينظير ڀٽو
سنڌيڪار: ڊاڪٽر منظور قادر
ڪمپوزنگ: رحمان لنڊ
ٽائيٽل ڊزائين: مجاهد ميمڻ
ڇپجڻ جي تاريخ: فيبروري 2008
پيسٽنگ قمرالزمان گهانگهرو
پاران: نئون نياپو اڪيڊمي،
سچل ڳوٺ ڪراچي
Cell # 0346-2103811
مُلهه **RS: 100/=**
www.bhutto.org

ارپنا

مان شهيد راڻي محترمہ بينظير ڀٽو
جي محنت ۽ پورهئي کي
پنهنجي ۽ سنڌ جي مستقبل
بلاول جي نالي سان
منسوب ڪريان ٿو...

ڊاڪٽر منظور قادر

www.bhutto.org

سنـاءُ

1. ڏونگر ڏکويلن کي ڳل نہ سکا ڳوڙها: ڊاڪٽر منظور قادر 5
2. آسمان تي چمڪندڙ ستارو 7
3. ذوالفقار علي ڀٽو: پاڪستان ۾ جمهوريت جو باني 12
4. ڊاڪا وارو سانحو 16
5. انصاف لاءِ اپيل 20
6. نواز شريف جو ڏوهہ 24
7. عدالتي بحران 28
8. سياست، شخصيتون ۽ ڪارڪردگي 31
9. پاڪستان ۾ خلافت 35
10. انٽيليجنس جو غلبو 39
11. پاڪستاني معيشت جي تباهي 43
12. پاڪستان هڪ موقعو وڃائي ڇڏيو 46
13. 2001-2002ع جي وفاقي بجيٽ:
خزاني واري وزير جي ناڪامين جو داستان 51
14. هڪ وزير جو موت 54
15. جمهوريت جي بحالي اٽل آهي 57
16. پاڪ يارت ڳالهيون 59
17. جنرل مشرف جو ٽئين دهلي جو دورو 62
18. آگري واري ڪانفرنس 65
19. ريفرنڊم 68
20. هڪ جنرل جي شڪست 70
21. جنگ ڪڏهن ٿئي ٿي؟ 72
22. ڊينئل پرل جو قتل 75
23. هاءِ جيڪنگ ۽ درپيش مشڪلاتون 78
24. تڪرار هٿيار ۽ تنازعن جو شڪار علائقا 81
25. پاڪستان ۽ هندستان: ڇا وري پيهر جنگ ٿيندي؟ 84
26. دهشتگردي ۽ فوجي حڪومت 87
27. جمهوريت هٿان دهشتگرديءَ جو انت 90
28. رياست اندر رياست قائم ڪرڻ جو نتيجو 92
29. ڏاڍ ۽ اشتعال جي سياست 97
30. ڪابل سانحي کانپوءِ پاڪستان جو قدم 100
31. افغانستان جون عورتون 103
32. قيادت جي تبديلي ۽ وچ اوڀر ۾ امن جا امڪان 106
33. ترقي پذير ملڪن لاءِ ڪاميابي وارو دڳ 109

www.bhutto.org

ڏونگر ڏکويلن کي ڳل نہ سُکا ڳوڙها!

ماڻهوءَ جي زندگي اُها آهي جنهن ۾ هو جيئي ٿو. سڀاڻي جي ڪنهن کي کهڙي خبر. سڀاڻي جو سج ضرور نڪرندو پر اهو ضروري ناهي تہ اسين اهو سج بہ ڏسون. ها باقي موجود پل جنهن ۾ اسين جي رهيا آهيون، اهي پل ئي وڏي وٿ هوندا آهن، انهن ئي چند لمحن جي بنياد تي اسين پنهنجي مستقبل کي بہ محفوظ ڪري سگهون ٿا پر اهو سڀ ڪجهہ هر ڪنهن جي وس جي ڳالهہ ناهي. ڪجهہ ماڻهو قدرتي طور تي ايترا ذهين هوندا آهن جو هو ايندڙ وقت جي حالتن کي بہ درسنيءَ جيان عام اَڏو آڻي بيهاريندا آهن. وقت کان پهريان ڪيل سندن اڳڪٿيون يا تجزيا ايترا تہ تز ۽ حقيقت تي مبني هوندا آهن جو انهن کي جيئن جو تيئن پسي ڏندين آڱرين اچي ويندیون آهن.

نيڪ پنج سال اڳ جڏهن اسلام آباد ايئرپورٽ واري لائونج ۾ بوڪ اسٽال تي پيل اسان جي شهيد راڻي محترمہ بينظير ڀٽو جو ڪتاب "آخر ايڪ جنرل ڪب پسپا هوتا هي" ڏٺو هوم تہ ڪتاب کولڻ کان پهريان ئي قيمت ادا ڪري پوءِ کولي ڏسڻ لڳس. اسلام آباد کان ڪراچي واپسي جي فلائٽ ۾ مون سمورو ڪتاب پڙهي پورو ڪيو ۽ ڪراچي ايئرپورٽ جي لائونج کان ٻاهر ايندي اهو فيصلو ڪري ورتم تہ هي ڪتاب سنڌيءَ ۾ ترجمو ضرور ڪندس. هڪ مهيني جي اندر اندر مون ڪتاب تہ ترجمو ڪري ورتو پر پوءِ شهيد راڻيءَ کان اجازت ۽ راءِ معلوم ڪرڻ ضرور چاتم. مون ڪيس ان سلسلي ۾ هڪ خط لکيو ۽ ڳالهہ وساري ويٺس پر ڳالهہ وسارڻ جهڙي نہ هئي، ڇو تہ ان وقت جي ڪيل تجزين پہ هزار ست تائين سڀ ڪجهہ درست ثابت ڪري ڏيکاريو. عقل حيران آهي تہ پنج ست سال اڳ جنرل مشرف جي حوالي سان اسان جي شهيد راڻيءَ جيڪي اڳڪٿيون ڪيون، اهي سؤ سيڪڙو ثابت ٿيون. 18 آڪٽوبر 2007ع تي شهيد راڻي جي واپسي کانپوءِ پڪوپهہ ڪيم تہ سائس روبرو ويهي ڪيس مسودو بہ ڏيکاريان ۽ سندن راضپو بہ حاصل ڪريان گڏوگڏ ڪتاب ۽ ترجمي متعلق ڪجهہ اکر بہ لکرايان. اڄ نہ سڀاڻي، اڄ نہ سڀاڻي ڪندي ۽ شهيد راڻي جي مصروفيتن کي ذهن ۾ رکندي بس ان انتظار ۾ هئس تہ ڪنهن ڏينهن تي ملي اهو ڪم اڪلائي وٺان پر ڪهڙي خبر!

افسوس اهو اڀاڳو ڏينهن سامهون آيو ۽ اسين لاوارث ٿي وياسين. هوش حواس ڪم ڪرڻ ڇڏي ويا....!

شهيد راڻي محترمہ بينظير ڀٽو اسان کان جدا ڪئي وئي. دشمنن اڳي جيان اهو ئي سمجهيو تہ سنڌين کان محترمہ بينظير کي پري ڪري ڪين ڪندائنو ڪري ڇڏبو ۽ ائين پارٽي بہ ڇڙوڇڙ ٿي ويندي پر شايد ڪين اها خبر ناهي تہ لفظ "ڀٽو" هڪ نظريو بڻجي چڪو آهي. 27 ڊسمبر 2007ع بظاهر هڪ اهڙو ڏينهن آهي، جنهن ڏينهن اسان کان پنهنجو محبوب قائد جدا ڪيو پر سندس شهادت کانپوءِ شهيد راڻي جو هڪ نئون جنم ٿيو آهي. جنهن جو قيامت تائين ڪوبہ موت ٿيڻو ناهي. جنرل مشرف ۽ سندس لابيءَ متعلق شهيد محترمہ بينظير جيڪي بہ تجزيا ڪيا هئا ۽ انديشا ظاهر ڪيا هئا، اهي سڀ درست ثابت ٿيا.

شهيد راڻيءَ جي اها مدبرانہ سياست، فهم، تدبر ۽ تحمل هو جنهن جنرل مشرف کي وردي ڇڏڻ تي مجبور ڪيو. اها هڪ جنرل جي شڪست هئي جڏهن تہ پاڪستان جي تاريخ ۾ ڪنهن بہ جنرل جيڪو حڪومتي ٻيڙي ۾ سوار ٿيو تنهن

موت ڪانسواءِ وردي ناهي ڇڏي. اجا بہ ائين چئجي تہ فوجي پنهنجي عهدي ۽ رينڪ سان ايترا تہ ڇهتيل هوندا آهن جو مرڻ ڪانپوءِ بہ قبر جي ڪتبي تي نالي سان پنهنجي رينڪ لکرائڻ جي وصيت ضرور ڪندا آهن.

8 سال جي جلاوطني ڪانپوءِ جڏهن شهيد راڻي پنهنجي تدبر فهم ۽ سياست ذريعي پنهنجي لاءِ واپسيءَ جون راهون هموار ڪيون ۽ جنرل کي ڳالهين لاءِ مجبور ڪيو. ان حد تائين جو جنرل خود عرب امارات جي شهر ۾ وڃي پهتو ۽ ڳالهيون ڪرڻ لڳو. ڳالهين ۾ هن پنهنجي جاءِ پئي گهري. جنهن ۾ شهيد راڻي کيس مات ڏني ۽ کيس ٺپ جواب ڏنو. مجبورن هن کي وردي ڇڏڻي پئي پر جڏهن هن ڏٺو تہ جيڪڏهن محترمہ بينظير ڀٽو اقتدار ۾ اچي وئي تہ کيس صدارتي ڪرسي بہ خالي ڪرڻي پوندي. ان ڪري ئي ڳالهين سان گڏوگڏ سازشين پنهنجا چار وڇائڻ شروع ڪيا ۽ شهيد راڻي کي اسان کان جدا ڪيو ويو. چوندا آهن تہ جيڪو سامهون وڙهي نہ سگهندو آهي اهو لڪي وار ڪندو آهي. اسان جي راڻي بہ ڪنهن لڪل ۽ ڳجهي وار جو شڪار ٿي وئي. سڄي سنڌ سان گڏ سموري دنيا سراپجي وئي. بيشڪ اسان هڪ وڏي آزمائش ۾ آهيون. پنهنجي ڏک. صدمي ۽ هن قومي الميي کي هاڻ هڪ ڀرپور طاقت ۾ بدلائڻو آهي، دشمن جي سازشن کي سمجهڻو آهي. جنهن ۾ هن جو مقصد پارٽي کي قيادت جي نالي تي ورهائي ٽڪرا ٽڪرا ڪرڻ آهي، ان مقصد لاءِ ئي هو اليڪشن ملتوي ڪرڻ جا بهانا پيو ڳولي تہ جيئن پيپلزپارٽي جي ان طاقت کي ٽوڙي سگهجي. هن وقت اسان سڀني سنڌ واسين جي مٿان فرض ٿو عائد ٿئي تہ اسين شهيد راڻي جي مشن کي ڪٽي اڳتي وڌون. پارٽي قيادت تي اعتماد ڪندي پارٽي کي ڀڃ ڊاهہ کان بچائڻ لاءِ پنهنجي پنهنجي حصي جو ڪم ڪريون. ووٽ شهيد راڻي جي امانت آهي. ان امانت ۾ خيانت نہ ٿيڻ گهرجي، سنڌ دشمن ماڻهن جي منصوبن کي رد ڪندي پنهنجي وطن ۾ آزاد ۽ خوشحال زندگي گهارڻ لاءِ جتن ڪريون ٿا.

موجوده حالتن کي نظر ۾ رکندي ۽ شهيد راڻي جي مڙني اڳڪٿين کي ثابت ٿيندي ڏسي مون هن ڪتاب جو نالو "هڪ جنرل کي ڪيئن هارائي سگهجي ٿو؟" تجويز ڪيو آهي. جيڪو پنهنجي معني ۽ مفهوم جي حساب سان بلڪل نهڪندڙ آهي. باقي جيستائين ترجمي جو تعلق آهي تہ ان لاءِ ايترو چوندس تہ مون وڌ ۾ وڌ ڪوشش اها ڪئي آهي تہ هيءَ ڪتاب پنهنجي جوهر ۾ ٻولي جي تفاوت ڪانسواءِ جيئن جو تيئن سامهون اچي. غلطين جي گنجائش بہ ٿي سگهي ٿي. آخر انسان آهيان. درگذر ڪندي نشاندهي ضرور ڪندا تہ شڪر گذار رهندس.

هن سموري مسودي کي ڪتابي صورت ۾ آڻڻ لاءِ مان پياري ڀاءُ انعام عباسي جو ٿورائتو آهيان، جنهن ڏينهن رات هڪ ڪري توهان جي سامهون هڪ خوبصورت سوکڙي پيش ڪئي آهي ۽ شهيد راڻي جي پيغام کي اوهان تائين پهچايو آهي. جنهن جو مشن شاهہ سائين جي شعر جيان هو تہ:

جان جان هئي جيئري ورچي نہ ويٺي،
وڃي پونءِ پيٺي، سڪندي کي سڄڻين!

ڊاڪٽر منظور قادر

ڪراچي: 08 01 18
0301 8 262021

www.bhutto.org

آسمان تي چمڪندڙ ستارو

جڏهن مان ننڍڙي هوندي هيس تہ منهنجو والد شهيد ذوالفقار علي ڀٽو مون کي ٻنهي هٿن ۾ کڻي مٿي هوا ۾ اڇلائيندو هو ۽ مان خوشيءَ مان ڪِلي ڪِلي ڪيري ٿي پوندي هئس. منهنجو بابا پنهنجي سڀني ٻارن سان ڏاڍو پيار ڪندڙ هو. اسان سڀني جي لاءِ هو انتهائي پيار ۽ احترام واري شخصيت رکندڙ هو. ننڍي هوندي کان ئي اسان جون معصوم دليون سندس محبت ۾ گرفتار ٿي چڪيون هيون. ايتري ئي محبت ۽ عقيدت عوام وٽ بہ سندس لاءِ موجود هئي. اهي عام ماڻهو ئي هئا. جن ڀٽو صاحب جي لاءِ پنهنجي جانين جون قربانيون ڏنيون. پنهنجي جسمن تي پيٽرول ۽ گاسليٽ هاري باهہ ڏئي پاڻ کي ساڙي ڇڏيو. اها محبت ۽ عقيدت جي انتها هئي! ماڻهن پنهنجي پُٺن تي ڪوڙا کاڌا. بجلي جا جهٽڪا برداشت ڪيا ۽ نہ چاڻ ڪهڙين عقوبتن ۽ اذيتن کي مُنهن ڏنا. ڀٽو شهيد جي تقليد ڪندي ڪيترائي عام انسان عظمتن جي بلندين تائين پهتا. ڀٽو شهيد جي شخصيت شاعرن ۽ اديبن کي بہ ايترو ئي متاثر ڪيو جو ڀٽو شهيد جي حوالي سان انهن جون لکڻيون امر ٿي ويون. ان حوالي سان نہ صرف اسان جي تاريخ ۽ ثقافت ۾ واڌارو ايو پر ڀٽو شهيد جي ذات. تاريخ جي هندوري ۾ جهولڻ لڳي. اهڙي عظيم مرتبي واري شخصيت کي ڄاڻڻ ۽ سندس شخصيت جي هر پهلوءَ کي اجاگر ڪرڻ وقت جي ضروت آهي. ڇو تہ سندس وجود پاڪستان جي تاريخ ۾ گُدريل ڇئن ڏهاڪن کان پنهنجا اڻ مٽ نقش ڇڏيندو آيو آهي. ڀٽو شهيد هڪ حضور قسم جو انسان هو. جنهن جي ڇپن تي هميشہ مرڪ جا گلاب ٽڙيل رهندا هئا. مان ڪجهہ وقت اڳ ڪيليفورنيا ۾ سندس هڪ ڪلاس فيلو سان مليس. جيڪو منهنجي بابا سائين کي ارڙهن سالن جي عمر کان وٺي سڃاڻندو هو. بقول تہ ذوالفقار علي ڀٽو جي شخصيت ايتري تہ پرڪشش هئي جو پوري يونيورسٽي سندس مٿان فدا ٿيئي ٿيندي هئي. هڪ تہ سندس قدآور شخصيت. ٻيو خوبصورت چهرو ۽ بلا جي ذهانت. حاضر جوابي. سندس شخصيت کي چار چنڊ لڳائي ڇڏيا. هو هڪ بهترين مقرر هو. لفظن جي چونڊ ۽ تقرير جو انداز ٻڌندڙن تي جادو جهڙو اثر ڪري ڇڏيندو هو. سندس يادداشت جو بہ ڪو انت نہ هو. خوش پوشاڪيءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هو. سندس سُوٽ برطانيا مان سبجي آمريڪا ايندا هئا.

هن جو تعلق خوشحال گهرائي سان هو. پر سندس روحاني رشتو غريب ۽ مسڪين هارين، مزدورن ۽ بي پهچ ماڻهن سان هو. اهو ئي سبب هو جو امير طبقو کانئس خائف رهڻ لڳو هو. واشنگٽن ۾ اردن جي هڪ وزير مون کي ٻڌايو تہ اقوام متحده جي اجلاسن ۾ ڪيل سندس خطاب تاريخ جو حصو آهن ۽ اهي اهڙا خطاب هئا جن سفارتڪارن جي هڪ پوري جنريشن کي متاثر ڪيو. هن اهو بہ ٻڌايو تہ دنيا جي مختلف ملڪن جي سفارتڪار ڀٽو شهيد جي تقريرن جا وڊيوز ۽ آڊيوز هٿ ڪرڻ جي جستجو ۾ لڳل هوندا هئا تہ جيئن هو ڪجهہ پرائي سگهن.

ڀٽو شهيد تقرير جي حوالي سان اهڙو تہ منفرد ۽ سٺو مقرر هو جو تقرير جي دوران ڪڏهن بہ ڪيس نوٽس جي ضرورت پيش نہ آئي.

هو دل جي اٿاهہ گهراين سان تقرير ڪندو هو. پنهنجي ٻڌندڙن کي کلائيندو بہ هو تہ رئاريندو بہ. نہ صرف اهو پر ٻڌندڙن جي دلين ۾ اهڙي تہ جوش ۽ جذبي جو طوفان برپا ڪندو هو جو هو پنهنجي زندگيءَ جا ڏک وساري ويهندا هئا ۽ هو هر وقت هڪ عظيم قومي تشڪيل جي لاءِ تيار رهندا هئا

www.bhutto.org

ڪارغستان ۽ نيپال ۾ آزادي ۽ جمهوريت جي تحريڪن جي سلسلي ۾ پهريون مظاهرو قائد عوام شهيد ذوالفقار علي ڀٽو کي ڏنل ناانصافي تي ٻڌل قاسيءَ واري فيصلي خلاف ٿيو هو. شهيد ڀٽو جي ننڍپڻ جي دوست مون کي ٻڌايو ته Pan Islamism جي لاءِ هن وٽ بي انتها جوش ۽ جذبو موجود هو!

ذوالفقار علي ڀٽو اسلامي دنيا جي اتحاد لاءِ پاڻ کي وقف ڪري چڪو هو. دنيا جي ٻين تهذيبن جي برابري ڪرڻ جي لاءِ هو اسلامي ائٽمي طاقت ۽ گڏيل اسلامي مارڪيٽ جي وجود کي تمام گهڻو ضروري سمجهندو هو. 1973ع واري عرب اسرائيل جنگ ۾ هن پاڪستاني فوج کي عربن جي حفاظت جي لاءِ پڻ موڪليو هو. سندس ئي ڪوشش جي نتيجي ۾ اسلامي ملڪن جي آرگنائيزيشن (OIC) اسلامي ملڪن جي ڪانفرنس 1974ع ۾ لاهور ۾ ڪوٺائي وئي. ذوالفقار علي ڀٽو ۽ شاهه فيصل کي ٿوري وقفي ڪانپوءِ قتل ڪرايو ويو ۽ اهڙي طرح اسلامي تاريخ کي پنهنجي ليڊرشپ کان محروم ڪيو ويو. اِها اها ئي ليڊرشپ هئي جيڪا مسلمان ملڪن جي تقدير بدلائڻ جي سگهه رکي پئي. لاهور واري ڪانفرنس هڪ تاريخي ڪانفرنس هئي. ان ئي ڪانفرنس ۾ ياسر عرفات کي فلسطيني قوم جو واحد ترجمان تسليم ڪيو ويو هو ۽ فلسطين جي تحريڪ ۾ اتحاد پيدا ڪيو ويو هو. ان ئي ڪانفرنس جي ڪري ياسر عرفات مشرق وسطيٰ واري مسئلي جي حل لاءِ ڳالهه ٻولهه جو مجاز تسليم ڪيو ويو هو. ان ڪانفرنس جي ڪري ئي پاڪستان ۽ بنگلاديش جدا ٿيڻ ڪانپوءِ پهريون دفعو تعلقات بهتر ڪرڻ جي قابل ٿيا.

شمله ۾ ته ذوالفقار علي ڀٽو ڪمال ڪري ڇڏيو. هو اتي هڪ اهڙي قوم جي ليڊر جي حيثيت سان ويو، جنهن کي طاقت جي تلوار سان ٻه اڌ ڪيو ويو هو، هو اتي ان وقت ويو جڏهن پاڪستان جا 90 هزار فوجي جنگي قيدي بڻيل هئا، پاڪستان جو هڪ حصو سندس هٿ مان وڃي چڪو هو ۽ پاڪستاني فوج جي آفيسرن ۽ جوانن تي (نيورمبرگ) جهڙو مقدمو قائم ٿيڻ جو خطرو موجود هو. ذوالفقار علي ڀٽو ان وقت اتي وڃي پهتو جڏهن جنرل مانڪ شيام بلقي ان بچيل پاڪستان کي به ٽوڙڻ جون ڌمڪيون ڏئي رهيو هو. ذوالفقار علي ڀٽو پاڻ سان گڏ پنهنجو عقل فهم تاريخ جي روشني ۽ پاڪستان جي عوام جي حمايت ۽ دعائون سان کڻي ويو هو. هو اولهه واري محاذ تي هار ايل زمين واپس ڪرائڻ ۾ ڪامياب ويو. لڏ جي پيٽ جنرل ضياءَ جي دور ۾ سياچن واري محاذ تي وڃايل ايراضي سان کڻي وڃي، جنهن جي واپسي لاءِ ڪيتريون ئي ڪوششون ڪيون ويون آهن. هو ڀارتي وزيراعظم اندرا گانڌي سان شمله معاهدو ڪرڻ ۾ ڪامياب ويو، جنهن جي ڪري ئي گڏريل ٽن ڇئن ڏهاڪن کان ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ امن قائم آهي، هو نه صرف پاڪستاني جنگي قيدي واپس ڪرائڻ ۾ ڪامياب ويو، پر ان سان گڏ ملڪي وقار برقرار رکيو ۽ انهن قيدين کي جنگي مقدمن کان پڻ بچايو.

هو سڄي دنيا ۾ هڪ پوري نسل تي اثرانداز ٿيو ۽ ڏاڍائي جي خلاف آواز بلند ڪندو رهيو، خاص طور تي ويٽنام جي جنگ جي خلاف جتي ايشيائين جو رت وهايو پئي ويو. ذوالفقار علي ڀٽو پنهنجي ايشيائي هجڻ تي فخر ڪندو هو ۽ ٽين دنيا جي ليڊرن سان سندس تعلقات ڏاڍا سٺا هئا. انڊونيشيا جو صدر سوئيڪارنو کيس پنهنجي پٽ جيان سمجهندو هو ۽ مصر جو صدر جمال ناصر به ساڻس تمام گهڻي محبت ڪندو هو. صدر ڊيگال ۽ يوگوسلاويا جو ٽيٽو ۽ ان وقت جي وڏن وڏن ليڊرن ۽ اڳواڻن جي نظر ۾ سندس لاءِ وڏي عزت ۽ احترام هو. هو سيئي قائد عوام جي حڪمت عملي ۽ سوچ جا قائل هئا. جڏهن هو آمريڪي صدر ڪينيڊي سان

مليو تہ هُن سنڌس هٿ پنهنجي هٿ ۾ جهليندي چيو تہ "جيڪڏهن تون آمريڪي هجين ها تہ پڪ سان هن وقت آمريڪا جو صدر تون ئي هجين ها!" آمريڪي صدر جارج بش سينيئر ۽ قومي سلامتي جي مشير هينري ڪيسينجر سنڌس تدبر ۽ دانش کي تمام گهڻو ساراهيو. چين جي عظيم اڳواڻ مائوزي تنگ ۽ چين جو وزيراعظم چواين لائي کيس پنهنجي گهرياتي جيان سمجهندا هئا. سعودي عرب جو شاهہ فهد کيس پنهنجو ڀاءُ سمجهند هو. شاهہ فهد هڪ ڀيري مون کي ٻڌايو تہ "مون ان وقت بہ چيو هو ۽ هاڻي بہ وڏي واڪي چوان ٿو تہ سنڌس قتل ناانصافيءَ جو مظهر هو." شاهہ ايران رضا شاهہ ڪڏهن اهو چاڻي نہ سگهيو تہ هو ذوالفقار علي ڀٽو جي شخصيت کي ساراهي ٿو يا ان سان رشڪ ڪري ٿو.

ڀٽو صاحب جي عقل ۽ ڏاهپ ايندڙ وقت جي نزاڪتن کي سمجهڻ ۽ قابليت جي ايتري تہ ڊگهي فهرست آهي جنهن جو شمار ڪرڻ مشڪل آهي. هو ٻين کي پنهنجي قابليت، اصولن ۽ ثابت قدميءَ واري سياست سان متاثر ڪرڻ جي سگهہ رکندو هو. سنڌس شخصيت ۾ اهڙو تہ جادو هو جو سنڌس پرستار هڪ جهلڪ ڏسڻ يا هٿ ملائڻ کانپوءِ پنهنجو هوش وڃائي ويهندا هئا. خاص طور تي عورتون تہ سنڌس مداح هونديون هيون. انهن عورتن ۾ شهزاديون، خاتون اول ۽ ڪيتريون ئي بين الاقوامي شهرت يافتہ اداڪارائون هُن مٿان دل ۽ جان سان فدا ٿيون ٿينديون هيون. ڀٽو صاحب پنهنجي خاندان سان ايتري قدر محبت ڪندو هو جو هن سيني کي نظرانداز ڪري سنڌن دل ٽوڙي پنهنجي ڪٽنب کي مٿانهون ڪري ڇڏيو.

ذوالفقار علي ڀٽو جڏهن صدر ايوب جي ڪابينا ۾ شامل ٿيو. ان وقت هو ڏکڻ ايشيا ۾ سڀ کان ننڍي عمر وارو وزير هو. ان وقت هو صدر ايوب جي عزت پنهنجي والد محترم جيان ڪندو هو پر پوءِ جلد ئي مايوس ٿي ويو سنڌس خيال ۾ ايوب آمريڪا جي تعبيداري ڪرڻ ۾ حدون اورانگهي رهيو هو. پاڻ پرمٽ واري سياست کي پسند نہ ڪندو هو، جنهن جي ڪري لُٽيرن جي هڪ ٽولي يعني 22 خاندانن جنم ورتو. جنهن پاڪستان جي عوام جو رت پيتو. جڏهن ايوب جي مٿن مائٽن ۽ دوستن لٽ مار شروع ڪئي تہ اهو ڀٽي صاحب لاءِ برداشت جوڳو نہ هو. تاشقند ۾ سپرپاور جي چوڻ تي پاڪستان جي مفادن، ان جي سپوتن جي خون ۽ قربانين جيڪي هنن 65ع واري جنگ ۾ ڏنيون. کان منهن موڙڻ تي کيس سخت صدمو رسيو ۽ اهو ئي سبب هو جو هو ايوب جي حڪومت کان ڌار ٿي ويو. حڪومت کان ڌار ٿيڻ کانپوءِ ڪجهہ وقت غور فڪر ۾ گذارڻ لڳو. هاڻ ايوب کيس پنهنجي لاءِ خطرو سمجهڻ لڳو هو. ان وقت ايوب جي مرضيءَ جي خلاف ورزي ڪرڻ وارا ڪجهہ ئي ٻماٺهو هئا.

ان دور ۾ سنڌس رهائش (70 ڪلفٽن) جي سامهون ڪارن جي ڊگهي قطار بہ هڪدم ختم ٿي وئي. اهڙين حالتن ۾ سڀ کيس اڪيلو ڇڏي ويا، ان وقت هو پاڻ کي لکڻ پڙهڻ ۾ مصروف ڪرڻ لڳو ۽ "نالي ماتر آزادي" جي نالي سان هڪ شاهڪار ڪتاب لکي پورو ڪيائين. هو هڪ فلسفي ۽ سوشلسٽ انسان هو. برٽرينڊرسل سنڌس دوست هو ۽ سنڌس حوصلہ افزائي لاءِ هو هميشہ کيس همٿائيندڙ خط لکندو هو.

ذوالفقار علي ڀٽو هڪ تمام سوشلسٽ هو. هو ايوب جي مخالفت ۾ سينو تاڻي بيٺو تہ جيئن عوام کي جاگيرداري ۽ ڏاڍ وارين قوتن کان نجات ڏياري سگهجي. ان ڪري ئي پاڻ 1967ع ۾ پاڪستان پيپلزپارٽيءَ جي نالي سان هڪ سياسي جماعت قائم ڪيائين. هن پنهنجي پارٽيءَ جو پيغام عام ماڻهن تائين پڄائڻ لاءِ ملڪ جي

www.bhutto.org

ڪندڪڙچ جو دؤرو ڪيو. ان سلسلي ۾ هو اهڙن ڳوٺن ۽ واهڻن تائين به پهتو جتي نه ته پڪو رستو هو ۽ نه ئي بجلي، پاڻ سخت گرمين ۾ جڏهن سج مان باهه جا شعلا نڪرندا هئا ۽ ڪانو جي اک پٽي نڪرندي هئي ۽ ڪيتريون آنڌيون ۽ طوفان هئا پنهنجو پيغام پڄائيندو رهيو ته جيئن پاڪستان جي غريب عوام جي تقدير بدلائي سگهجي. سندس پيغام دلين ۾ ولولو پيدا ڪري ڇڏيندو هو. جنهن عوام کي متحرڪ ڪيو ۽ ان ئي وقت سرمائيدارن جي هڪ گروهه هن خلاف هڪ اتحاد قائم ڪيو. ڀٽو صاحب جو پيغام مساوات انساني يعني سڀئي انسان هڪ جهڙا آهن. سندس پيغام جاگيرداري، سرمائيداري قبائلي نظام جي زنجيرن ۾ جڪڙيل عوام جي لاءِ آزادي جو پيغام هو.

سندس دؤرن ماڻهن جي مئل دلين ۾ هڪ نئون روح ڦوڪيو ۽ قوم کي غفلت ۽ ڪاهلي واري خواب مان جنجهوڙي اٿاريو. سنڌ جي ريگستانن ۽ سرحد جي پهاڙن ۾ قاتلن جو ٽولو مسلسل سندس تعاقب ۾ رهيو پر هن مرد مجاهد سيني کي شڪست ڏني. وڏا وڏا فوجي جنرل گوڏن ڀر ڪري پيا. جهڙوڪ ايوب خان ۽ يحيٰ خان جن قسم کاڌو هو ته ڪنهن به قيمت تي اقتدار ڀٽو جي حوالي نه ڪبو پر عوامي سيلاب کي ڪوبه جنرل بند ٻڌي نه سگهيو ۽ عوامي سگهه سان ڀٽو صاحب اقتدار جي ايوان تائين پهتو!

پنهنجي اقتدار واري دؤر ۾ هن ملڪ کي هڪ متفقه آئين ڏنو، جنهن ۾ بنيادي انساني حقن جي ضمانت ڏني وئي. 73ع جو آئين هڪ لبرل آئين هو، جنهن جي تحت اقليتن ۽ عورتن کي پارليامينٽ ۾ سيٽي حق ڏنا ويا هئا. صوبن کي خودمختياري ڏني وئي ۽ نظرانداز ڪيل قبائلي اترين علائقن کي وڌڻ ويجهڻ جو موقعو مليو. عورتن کي ماتحت عدالتن، بيوروڪريسي ۽ وزارت خارجه ۾ پهريون ڀيرو مقرر ڪيو ويو، قراقرم هاءِ وي تعمير ٿيو، پورٽ قاسم، ڪامره ڪامپليڪس، هيوي مڪينڪيل ڪامپليڪس، ائٽمي پروگرام ۽ ڪئنسر جي علاج جي لاءِ چئني صوبن ۾ سينٽر قائم ڪيا ويا. غريب ۽ ٻي پهچ هارين جي ٻارن لاءِ تعليم جا دروازا کوليا ويا. حقيقت ۾ ڏٺو وڃي ته هيءُ پاڪستان جو هڪ نئون جنم هو. جو ته پاڪستان دنيا جي اهم ملڪن ۾ شامل ٿي چڪو هو ۽ ڀٽو شهيد جي تدبر اهو سڀ يقيني بڻائي ڇڏيو.

ملڪ ۾ ترقي ۽ خوشحاليءَ جو دؤر شروع ٿيو. تاريخ ۾ قومن جي سونهري دؤر تي زوال جو وقت به ايندو آهي، هتي به بظاهر پارسا ۽ نيڪ جنرل تاڙ ۾ ويٺو هو، جيڪو اردن ۾ فلسطينين جي قتل عام ۾ به شامل رهيو. ان جنرل جي دل ۾ دوکو ۽ اقتدار جي لالچ لڪل هئي. جڏهن سرحد کان ڪيس اشارو مليو ته هن وفاداري، ادب ۽ احترام جي سمورين اسلامي روايتن کي پيرن هيٺ لتاڙي پنهنجي محسن سان غداري ڪيائين. پيپلزپارٽي جي حڪومت ان شخص ختم ڪئي جيڪو غداري ۽ قتل جهڙي ڪريل حرڪت ڪري ويٺو. سندس ظالماڻي اقتداري دؤر غريب عوام کي چيپاٽي ڇڏيو ۽ ان وقت تائين مسلسل ظلم ڪندو رهيو، جيستائين قدرت سندس جسم کي هوا ۾ باهه جي شعلي ۾ تبديل نه ڪيو.

ذوالفقار علي ڀٽو برصغير ۾ موجود صوفين ۽ بزرگن جي مزارن تي حاضري ڀريندو رهيو. اجمير شريف ۾ سندس صحيح اڄ به حاضري لڳائڻ واري ڪتاب ۾ موجود آهي. هو داتا صاحب جي مزار تي به هميشه حاضري ڀريندو رهيو. هو حضرت عمر رضه کي مسلمانن جو وڏو ۽ عادل خليفو سمجهندو هو ۽ اورنگزيب عالمگير کي عظيم مغل بادشاهه سمجهندو هو. سندس عقيدت سيني کان وڌيڪ حضرت لال

شهباز قلندر سان هئي. جڏهن پاڻ ٽازو ڇاول ٻار هو ۽ بيمار رهڻ لڳو هو. ڊاڪٽرن ٻه آسرو لاهي ڇڏيو هو، تڏهن سندس والده حضرت قلندر جي مزار تي حاضري ڀري ۽ دعا گهري هئي. الله پاڪ هڪ نوجوان ماءُ جي اها دعا قبول ڪئي. ماءُ پنهنجي پٽ کي هڪ سئي پوشاڪ پارائي ۽ سندس بسترو ريشمي ڪپڙن سان ٺاهيو. الله پاڪ سندس ماءُ کي تڪليف واري ڪيفيت کان نجات ڏني ۽ پوءِ هوءَ پنهنجي پٽ عوام جي هيري کي جيل ۾ ڦاسي واري ڪال ڪوٺڙي ۾ ڏسي ها پر ان ڪال ڪوٺڙي ۾ ٻه جتي ظالمن ڪيس ڦاسي ڏيڻ کان اڳ ٿي ماري ڇڏيو هو. ان جي همت هڪ چمڪندڙ مينار جيان روشن رهي ۽ عوام کي حوصلو ڏيندي رهي ته هو ظالم سان وڙهندو رهي، ان ڪري ٿي ته عورتن ۾ ٻه همت ۽ حوصلو پيدا ٿيو ته هو ٻه فوجين اڳيان سينو سپر ٿي وڃن. ٻارن ۾ اها همت پيدا ٿي ته هو ٻه ان ظالماڻي، بي رحم ۽ بي انصافيءَ واري قيد تي احتجاج ڪن. ذوالفقار علي ڀٽو جي ذات ۾ نه صرف پاڪستان پر پوري مسلم دنيا کي اميد ۽ خوابن جي تعبير ۽ امنگ نظر آئي. ذوالفقار علي ڀٽو پنهنجي زندگي غريب پيڙهيل ۽ محروم عوام جي لاءِ قربان ڪري ڇڏي. هن غاصبن ۽ لٽيرن کي چيو ته هو کين ٻڌائيندو ته "هڪ عوامي ليڊر ڪيئن زنده رهندو آهي ۽ ڪيئن مرندو آهي." هن چيو ۽ اهو سڀ ڪري ڏيکاريو. ڪيس رات جي اونداهي ۾ رازداري سان قتل ڪيو ويو ۽ سندس ميت پنهنجي پيدائش واري شهر لاڙڪاڻي پهچائي وئي. جڏهن پوري قوم ننڊ سمهي رهي هئي، غيرفطري طور تي ريگستاني علائقي ۾ اڻ مندائتي بارش ٿي ۽ اهڙي ريت قدرت ٻه ان عظيم شخصيت لاءِ ڳوڙها ڳاڙيا. جنهن جي عظمت پوري دنيا ۾ تسليم ڪئي ويندي هئي. پنهنجي نوجوان زال نصرت کي شادي وقت ذوالفقار علي ڀٽو چيو هو ته "مان ٿوري وقت لاءِ آسمان تي هڪ ستاري جيان چمڪندس ۽ ان کانپوءِ گم ٿي ويندس." هو ايشيا جو چمڪندڙ ستارو هو ۽ ان جهڙو انسان وري ڪڏهن پيدا نه ٿيندو.

www.bhutto.org

ذوالفقار علي ڀٽو: پاڪستان ۾ جمهوريت جو باني

پاڪستان کي وچٿرو ملڪ ٺاهڻ وارو ذوالفقار علي ڀٽو تاريخ ۾ پنهنجا اڻمٽ نقش ڇڏي ويو آهي. سندس ڪارنامن جي هڪ ڊگهي فهرست آهي. جنهن ۾ 1973ع جو آئين، 1972ع جو شملہ معاهدو. جنهن جي ڪري ئي پاڪستان ۽ هندستان جي وچ ۾ هڪ ڊگهي عرصي تائين امن قائم رهيو آهي. هڪ جمهوري معاشري جي تعمير لاءِ سماجي تبديليون. غيرجانبدار پرڏيهي پاليسي نيوڪليئر پروگرام ۽ ملڪ ۾ سمابي. معاشي ۽ فوجي تعمير ۽ ترقيءَ جو چار وچاٿڻ شامل آهي.

ذوالفقار علي ڀٽو هڪ اعلي درجي جو دانشور ۽ مفڪر هو. هو دانشور سان گڏ هڪ ليکڪ ۽ بهترين مقرر بہ هو. هو انتهائي قابل ۽ غور فڪر ڪرڻ وارو شخص هو. ايمانداري. صاف ڳالهہ چوڻ ۽ پنهنجو واعدو پورو ڪرڻ سندس خاص گڻن ۾ شمار ٿيندو هو. حقيقت ۾ غريب. لاچار ۽ پيڙهيل طبقي جي عوام جو دوست هو. هو هڪ عوامي ماڻهو هو جنهن کي نہ ڪنهن جو ڊپ هو ۽ نہ ڪنهن قسم جي لالچ. هو صرف خدا پاڪ جي ذات کان ڊڄندو هو. هو اينتري قدر تہ بهادر انسان هو جو پنهنجي نظرئي ۽ اصول خاطر موت کي ڳلي لڳائي ويٺو. سندس نظرين ۾ پهريون نظريو آزاديءَ وارو هو. جيڪا آزادي هو بني نوع انسان جي لاءِ چاهيندو هو. سندس دؤر ۾ پاڪستان افريقي قومن جي هر طرح سان مدد ڪئي، جيڪي ان وقت نسل پرستيءَ جو شڪار رهيون.

ذوالفقار علي ڀٽو هڪ مسلمان قومپرست هو، ڪيترائي ماڻهو اڄ بہ ڪيس هڪ پڪو مسلمان مڃيندا آهن، هو واحد مسلم امت تي يقين رکندڙ هو. جنهن جي هڪ ئي فوج هجي ۽ اها يورپ جي ساحلن کان وٺي افريقا ۽ ايشيا جي ٻيٽن ۽ صحرائن تائين پکڙيل هجي. هو هڪ معتدل شخص هو ۽ قومپرستي سندس نظر ۾ اتحاد جي معني رکندڙ هئي. جنهن ۾ انتهاپسنديءَ جا سمورا دڳ بند هجن!

ذوالفقار علي ڀٽي هر مسلمان جو ڪنڌ فخر سان اوچو ڪرائي ڇڏيو هو. هو ٽين دنيا جو عظيم اڳواڻ هو. جنهن نهايت ئي بيباڪيءَ سان نسل پرستيءَ ۽ ڏاڍ جي خلاف ڳالهہ ڪئي. سندس تقريرن جو ماڻهن تي جادوءَ جهڙو اثر ٿي ويندو هو. سندس آواز ماڻهن جي دلين ۾ لهي ويندو هو. سندس ڳالهين ۾ شاعري ۽ جذبو هوندو هو. اهو ئي سبب آهي جو اڄ سندس ڳالهيون ماڻهن جي دلين ۾ پيهجي ويل آهن. سندس يادداشت جو ڪو انت نہ هو. هو نالا جايون ۽ وقت هميشہ آڱرين تي ياد رکندو هو، ماڻهو سندس ان خوبيءَ کان گهڻو متاثر ٿيندا هئا. هو ان ڳالهہ پولهہ جا تفصيل پڻ ياد رکندو هو. هو تاريخ جو ماڻهو هو ۽ تاريخ سندس سيني ۾ محفوظ هئي، تاريخ کان ئي هن سبق سکيو، هو لاڙڪاڻي جي ٿڌيءَ مٽيءَ تي جنم وٺندڙ ماڻهو هو. جيڪا صوفين ۽ بزرگن جي سرزمين آهي. هو غريبن سان محبت ڪندڙ انسان هو ۽ هن پنهنجي زندگي غريبن جي لاءِ وقف ڪري ڇڏي هئي.

هن بنا ڪنهن ڊڄ ۽ پريشانيءَ جي، آزادي جي حمايت ڪئي، جڏهن 1973ع ۾ وچ مشرق ۾ جنگ ڇڙي پئي تہ مسلمان ملڪن جي سرحدن جي حفاظت لاءِ پاڪستاني فوج موڪليائين. جنهن ۾ شام جي گولان وارين ٻهاڙين جي حفاظت بہ شامل هئي. سعودي عرب جي شاهہ فيصل جي مدد سان هن ٻي اسلامي سربراهي ڪانفرنس لاهور ۾ ڪوٺائي، جنهن ۾ فلسطين واري مسئلي کي مسلمانن جو مسئلو ڪري پيش ڪيو ويو هو. ان ڪانپوءِ وچ مشرق ۾ وچي امن امان جي ڳالهہ

پولهہ شروع ٿي. قائد عوام جي پنجاهہ سال واري زندگي، بين الاقوامي، علائقائي ۽ ملڪي خدمتن ۽ ڪارنامن سان ڀري پئي آهي.

ذوالفقار علي ڀٽو جي سڀ کان وڏي ڪاميابي اها ئي آهي تہ هن عوام کي جمهوريت سان واقفيت ڪرائي ۽ سندن دلين ۾ جمهوريت جي لاٽ روشن ڪئي. هن عوام کي جمهوريت واري نظر ئي سان جيڪو طاقت ۽ اختيار جو سرچشمو آهي، روشناس ڪرايو. هن عوام کي بااختيار بڻائڻ لاءِ ڊڪٽيٽرشپ جي خلاف ۽ ملڪ مان فوجي آمريت جي خاتمي لاءِ جدوجهد ڪئي. هن غاصبن جي مخالفت ڪئي ۽ بندوق جي زور تي حڪومت ڪرڻ وارن جي سامهون ٿي بيٺو. هن هارين ۽ مزدورن کي، شاگردن ۽ عورتن کي ۽ معاشري جي پيڙهيل عوام کي انهن جي اهميت ۽ انهن جي حقن جو احساس ڏياريو، ڇو تہ اهو ئي اهو احسان آهي جيڪو عوام کي پنهنجي زندگي بهتر بڻائڻ لاءِ اتساهي ٿو.

ذوالفقار علي ڀٽو کي جمهوريت ۽ جمهوري قدرن سان تمام گهڻو لڳاءُ ۽ محبت هئي. آخرڪار هن پنهنجي زندگي انهن ئي قدرن جي ڪري قربان ڪري ڇڏي. 1969ع ۾ جڏهن عوام ايوبي آمريت خلاف جدوجهد ڪري رهيو هو تہ ان وقت ڀٽو صاحب جي خلاف لاهور جي هاءِ ڪورٽ ۾ ڪيس هلي رهيو هو. ان موقعي تي عدالت ۾ هن عوام جي جمهوري حقن جي وڪالت ڪئي ۽ چيو تہ "جمهوريت تازي هوا جي جهوٽي جيان ٿيندي آهي، جمهوريت بهار جي گلن جي خوشبوءِ آهي، هيءَ آزادي جو هڪ نغمو آهي ۽ هر احساس کان مٿي، ڇو تہ جمهوريت انسان جو بنيادي حق آهي. آزاد پريس تنظيم ڪاري جي آزادي، عدليا جي آزادي، قانون ساز ادارن جي آزادي، بااختيار هجڻ جي آزادي ئي اصل ۾ جمهوريت آهي. هيءَ اها آزادي آهي جيڪا هن حڪومت جي دؤر ۾ ڏسڻ ۾ نٿي اچي."

جڳ مشهور ليکڪ ٽالسٽاءِ پنهنجي ڪتاب "جنگ ۽ امن" جي آخري حصي ۾ لکيو آهي تہ "تاريخ خيالن جو وهڪرو آهي. جنهن ۾ سياسي ليڊر هڪ ننڍو ڪردار ادا ڪري ٿو." آئون سندس ڳالهہ کي ٿورو اڳتي وڌائيندي ايترو چوندس تہ "ڪڏهن ڪڏهن خيال ڏاڍيو تيزيءَ سان دماغ ۾ ايندا آهن پر وري ڪڏهن ايترو تہ آهستي آهستي اچن ٿا ڄڻ ڪوبرف جو پهاڙ هجي ۽ آهستي آهستي ڳرندو هجي. خيالن جو وهڪرو هڪ آزاد جمهوري ماحول ۾ پيدا ٿيندو آهي." ان ماحول ۾ ڪنهن جي مخالفت يا ڪنهن ڳالهہ سان اتفاق نہ ڪرڻ جي آزادي هوندي آهي. جڏهن تہ ڊڪٽيٽرشپ ۾ تاريخ بيٺل پاڻي جيان هوندي آهي. جيئن پاڪستان ۾ قائد عوام ذوالفقار علي ڀٽو کان پهريان هو. ڀٽو اهو پهريون شخص هو. جنهن ان بيٺل پاڻي ۾ پٿر اڇلايو ۽ زندگي جي لهر پيدا ڪئي ۽ هڪ ڊڪٽيٽرشپ واري معاشري کي متحرڪ جمهوري معاشري ۾ تبديل ڪيو. جنهن جي قيمت هن پنهنجي زندگي ڏئي ادا ڪئي!

هن فوجي حڪومت جي مخالفت ڪئي، ڇو تہ فوجي حڪومت کي هو معاشري لاءِ ڪينسر جي بيماري جيان سمجهندو هو. هو فوجي حڪومت کي پاڪستان جي لاءِ بنيادي طور تي معاشرتي قتل سمجهندو هو. ڇو تہ پاڪستان جمهوري جدوجهد جي ڪري وجود ۾ آيو هو. پاڻ سرد جنگ جي زماني ۾ زندهہ هو. جڏهن تہ گرم پاڻي تائين پهچ لاءِ روس ڪوشش ۾ رذل هو ۽ ڪشمير ۾ روس جي حامي قبضو ڪيو هو. ان ڪري ئي هو دفاع کي مضبوط ڪرڻ چاهي پيو!

ان ڪري ئي پاڪستان کي مضبوط، طاقتور ۽ ناقابل شڪست بڻائڻ لاءِ هن

ائٽمي ٽيڪنالاجي خريد ڪئي ۽ ڪامره ۾ ايرو ناٽيڪل فيڪٽري ٺاهيائين. نہ صرف اهو پر هن هيوي مڪينيڪل ڪامپليڪس ٽيڪسيلا بہ ٺاهيو ۽ پاڪستاني فوج جو مورال بلند ڪيو. هن ڀارت جي ڪيمپن مان 90 هزار جنگي فوجي واپس ڪرايا ۽ 1971ع واري جنگ جي جرنيلن کي جنگي مقدمن کان بچايو تہ جيئن ملڪ جو وقار ۽ عزت باقي رهي.

هن فوج کي بدناميءَ واري داغ کان بہ بچايو. جيڪا چند جنرلن جي ڪري ملڪ جي تباهي جو ڪارڻ بڻي هئي. اهي جنرل صرف طاقت پنهنجي هٿ ۾ رکڻ لاءِ ملڪ کي داءَ تي لڳائي رهيا هئا.

ذوالفقار علي ڀٽو جو اهو ايمان هو تہ جيڪڏهن فوج سياسي معاملن ۾ دخل اندازي ڪندي تہ هو پنهنجي فني مهارت کان محروم ٿي ويندي ۽ فوج هڪ اداري جي حيثيت ۾ تباهہ ٿي ويندي. هن واضح لفظن ۾ چيو هو تہ پاڪستاني فوج هڪ لمحي لاءِ بہ پنهنجي ذميوارين کان آجي ٿي نہ ٿي سگهي. پاڪستان جي عزت ۽ وقار ان ۾ ئي آهي تہ فوج سياسي گورک ڌنڌن ۾ نہ ڦاسي. جيڪي فوجي پنهنجون بيرڪون ڇڏي حڪومت جي ايوانن ۾ ويهن ٿا اهي هميشہ جنگ هارائي وڃن ٿا!

سندس اهي لفظ 1981ع ۾ سچا ثابت ٿيا. جڏهن جنرل ضياءَ الحق سياچن گليشيئر هارائي ويٺو ۽ وري 1999ع ۾ جڏهن پاڪستاني فوج هڪ طرفي موٽ کاڌي، اهي لفظ 2001ع ۾ بہ سچا ثابت ٿيا جڏهن پاڪستان دهشتگردي جي خلاف شموليت اختيار ڪئي تہ پوءِ ڪيس خبر پئي تہ شمالي اتحاد ڪابل ۾ اقتدار ۾ اچي ويو. جڏهن تہ پاڪستان هن کي پري رکڻ جي تمام گهڻي ڪوشش ڪئي!

ڪيترن ئي ماڻهن جو خيال هو تہ بنگلاديش ٺهڻ کانپوءِ اولهہ پاڪستان بہ ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويندو. پاڪستان جي اها ئي نئين زندگي جيڪا 1971ع کان شروع ٿي سا ذوالفقار علي ڀٽو جي دور انديش قيادت جي نتيجي ۾ ئي ممڪن ٿي سگهي. جنهن هڪ مايوس قوم کي ٻيهر عزت سان جيئڻ سيکاريو. پاڪستان سندس قيادت ۾ مسلم دنيا لاءِ محور ثابت ٿيو. جتي سائنس، ڪلچر ۽ فني مهارت وارا ماڻهو پنهنجون توانائيون استعمال ڪرڻ جي قابل ٿيا. عالمي اڳواڻ ڀٽو شهيد کي قدر جي نگاهہ سان ڏسندا هئا. ڇو تہ هن مسلم دنيا ۾ هڪ وچٽري قيادت ڏني. جيڪا دنيا ۾ امن ۽ ترقي قائم ڪرڻ لاءِ مدد گار ثابت ٿي.

ذوالفقار علي ڀٽو جي قيادت ۾ پاڪستان هڪ طاقتور ملڪ ٿي اڀريو. ملڪ ۾ ترقيءَ جو رستو متعين ٿي چڪو هو. ملڪ ترقيءَ جي راهہ تي گامزن ٿي چڪو هو. ٻاهرين ملڪن ۾ رهندڙ پاڪستانين ملڪ ۾ پئسو موڪلڻ شروع ڪيو. عوام کي پاسپورٽ ٺهرائڻ جو حق ڏنو ويو ۽ عام ماڻهو ملڪ کان ٻاهر وڃڻ جي قابل ٿي سگهيو ۽ مسلم دنيا پاڪستان کي تقريبن 500 ملين ڊالر ساليانا ڏئي رهي هئي، ان ڪري ئي پاڪستان عالمي مالياتي ادارن تي ڀاڙڻ گهٽائي ڇڏيو. عوام کي نوڪريون ملڻ لڳيون ۽ نين نوڪرين جا موقعا پيدا ٿيڻ لڳا. هن پاڪستان ۾ بنيادي انساني حق متعارف ڪرايا. عورتن کي آزادي نصيب ٿي ۽ ڪين پوليس، پرڏيهي کاتي ۽ عدليا ۾ جڳهہ ڏني وئي.

هن ڀيريان ئي انهن ڊڪٽيٽرن کي آگاهہ ڪري ڇڏيو هو. جيڪي جمهوريت کي بنيادي جمهوريت ۾ بدلائڻ جا خواب ڏسي رهيا هئا. هن چيو هو تہ ”اسان جمهوريت جو مطالبو ڪريون ٿا ۽ ڊڪٽيٽر موٽ ۾ اسان کي بنيادي جمهوريت آڇين ٿا. جيڪڏهن بنيادي جمهوريت ئي جمهوريت آهي تہ پوءِ دنيا جي هر هڪ ملڪ ۾ بنيادي جمهوريت جو اهڙو رواج ڇو نہ آهي.؟“

هو اعلي قدرن جو پيروڪار هو. جڏهن وقت آيو تہ هن ڪمپرومائيز ڪرڻ بدران پنهنجي جان جي قرباني ڏيڻ کي ترجيح ڏني. هو ٽيپو سلطان جي ان چوڻيءَ کي هر وقت پيو ورجائيندو هو تہ "شينهن جي هڪ ڏينهن جي زندگي گدڙ جي هزار سالن جي زندگي کان بهتر آهي" هن چيو هو تہ هو دنيا کي اهو ثابت ڪري ڏيکاريندو تہ هڪ عوامي ليڊر ڪيئن زنده رهندو آهي ۽ ڪيئن مرندو آهي. سموري دنيا سندس زندگي لاءِ التجا ڪئي ڇو تہ اهڙو شخص دنيا ۾ امن ۽ ترقي لاءِ تمام گهڻو اهم هو. هڪ جنرل سموري دنيا جي التجائن کي رد ڪيو ۽ کيس ڦاهي چاڙهي ڇڏيو.

سڄي دنيا حيرت ۾ هئي ۽ ڀٽو ڦاهيءَ جي ڦندي تي جهولندو رهيو. سڄي دنيا ان عظيم شخص لاءِ حيرت ۽ غم واري ڪيفيت ۾ مبتلا هئي، ملڪي ۽ بين الاقوامي سطح تي سندس ڦاسيءَ واري سزا کي سخت ننديو ويو.

ذوالفقار علي ڀٽو تاريخ ۾ انهن عظيم ماڻهن جي قطارن ۾ بيٺل آهي. جن تاريخ ٺاهي آهي. سندس شهادت دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن ۾ آزادي جي تحريڪن کي جنم ڏنو دنيا جي دارالحڪومتن ۾ ڪروڙين ماڻهو قائد عوام کي ڏنل ڦاهي واري سزا کي ننديڻ لاءِ گڏ ٿيا. تاريخ جي شاگرد جي حيثيت سان هو ڄاڻندو هو تہ هميشہ جي زندگي ڪنهن مقصد لاءِ قرباني ڏيڻ وارن جي ئي حصي ۾ ايندي آهي ۽ انهن مقصدن ۾ سڀ کان وڏو مقصد انسان کي ظلم ۽ ڏاڍ کان آزادي ڏيارڻ آهي.

ڀٽو شهيد 1928ع ۾ پيدا ٿيو ۽ 1979ع ۾ کيس شهيد ڪيو ويو پر سچ تہ اهو آهي جو هو اڄ تائين عوام جي دلين ۽ ذهنن ۾ زنده آهي ۽ آسمان تي هڪ چمڪندڙ ستاري جيان تجليون ڏئي رهيو آهي ۽ ظلم ۽ ڏاڍ جي ماريل مظلوم عوام لاءِ اميد جي روشن لاٽ آهي.

www.bhutto.org

ڍاڪا وارو سانحو

غير سرڪاري طور تي حمود الرحمان ڪميشن واري رپورٽ جي شايع ٿيڻ سان پاڪستان ۾ هڪ زبردست قسم جو بحث شروع ٿي ويو آهي. هن رپورٽ مطابق 1971ع ۾ پاڪستاني فوج کي ڍاڪا ۾ هٿيار ڦٽا ڪندي ۽ نتيجي ۾ بنگلاديش جي تخليق جي مختلف مرحلن جو ذڪر ڪيو ويو آهي. ڍاڪا واري ريس ڪورس ۾ هٿيار ڦٽا ڪرڻ واري وڊيو فلم ۽ ڪلپس اڃا تائين عام پاڪستانين نہ ڏٺيون آهن، ڇو تہ انهن کي نشر ڪرڻ مناسب نہ سمجهيو ويو. اتان ئي انڪار واري سياست جو بنياد پوي ٿو!

1971ع واري شڪست وقت حالتون اهڙيون هيون جو ملڪ ۾ فوج جي حڪمراني هئي ۽ عالمي سطح تي هي ملڪ الڳ ٿلڳ هو. ڪميونسٽ چين سان تعلقات جي بنياد تي پاڪستان پنهنجي اسٽريٽجڪ اهميت جو غلط اندازو لڳايو ۽ اهو سمجهيو تہ چين کيس بچائي وٺندو. آمريڪا ۽ چين جي وچ ۾ مفاهمت جي لاءِ ڊڪٽيٽر جنرل يحيٰ خان ننهن چوٽيءَ جو زور لڳائي رهيو هو پر ان جي باوجود ڍاڪا ۾ ٿيندڙ ظلم جي ڪري دنيا پاڪستان سان سردمهري وارو رويو رکيو.

پنهنجي ملڪ جي ٻين ماڻهن جيان هڪ شاگرد جي حيثيت سان مان ان قتل عام وارين ڳالهين کي "پارٽي پروپيگنڊا" سمجهندي هئس. ڪاليج ۾ جنرلن جي طرز عمل تي تنقيد ڪندڙ شاگردن ۽ پروفيسرن سان وڙهي پوندي هئس. اسان جي خيال موجب ان سڄي قصي پويان پارٽ جو هٿ هو، ڇو تہ اسان جي فوج ان قسم جي بربريت ۽ وحشانيت جو مظاهرو نٿي ڪري سگهي. مون کي ان وقت ڪو خاص احساس نہ هو تہ اهو ڪو نسلي امتياز يا فرق آهي. جڏهن شاگردن کي اهو پڙهايو وڃي تہ "مغربي پاڪستان جا ماڻهو ڊگها ۽ پورا آهن ۽ هو ڪڻڪ کائيندا آهن ۽ مشرقي پاڪستان جا ڪوتاهه قد ۽ ڪارا آهن ۽ چانور کائيندا آهن." تہ اسان جي وچ ۾ اهو فاصلو ۽ دوري اسان جي تعليمي نصاب جي ذريعي پيدا ڪئي وئي.

ان وقت ڍاڪا ۾ هٿيار ڦٽا ڪرڻ وارا جرنيل ڍاڪا واري سانحي جي ڪنهن بہ قسم جي ذميواري کان انڪاري آهن. هو ڪنهن حد تائين ٺيڪ بہ آهن، ڇو تہ سياسي طور تي اڪيلي هجڻ وارو احساس گهٽو وقت اڳ پيدا ٿي چڪو هو پر پنهنجي طرز عمل واري ذميواري کان پاسو ڪندي اهي جرنيل ڏکڻ ايشيا جي اڃان جهرندڙ زخمن مٿان لوڻ ٻرڪي رهيا آهن. ڪجهه آفيسرن جي ڪوڙين ۽ سفاڪ حرڪتن بنگالين لاءِ ٻيو ڪو رستو نہ بچيو هو، قرلٽ، زنا، بدڪاري ۽ بزدليءَ جو مظاهرو ڪرڻ ۽ بدعنواني جهڙن الزامن تي اڃان بہ غور ڪرڻ جي ضرورت آهي. اهي اهڙا الزام آهن، جيڪي بين الاقوامي ميڊيا ۽ انساني حقن جي تنظيمن جي ذريعن طرفان لڳايا ويا آهن. سڄي ساري ذميواري سياستدانن جي مٿان مڙهڻ وارا جرنيل اهو ڇو ٿا وساري ويهن تہ سياسي اڪيلائي جو بنيادي سبب اهو هو تہ سياستدانن جي بدران جرنيل هن ملڪ تي حڪمراني ڪري رهيا هئا. انهن ۾ جنرل ايوب ۽ جنرل يحيٰ شامل آهن. جن جي حڪومتن ۾ عام ماڻهو اڻين ٿي غير اهم هئا. جيئن اڄ پرويز مشرف جي ڪابينا ۾ آهن! جيڪي اپوزيشن ۾ هوندا آهن سي تہ هونءَ ئي غير اهم سمجهيا ويندا آهن. جڏهن ذميواري کان منهن موڙي هٿيار ڦٽا ڪرڻ کي ترجيح ڏني وڃي ۽ قتل عام جي وارداتن کي نظرانداز ڪيو وڃي تہ ان جو نتيجو سواءِ بزدليءَ جي ٻيو ڇا ٿو ٿي سگهي.

پاڪستاني عوام جي لاءِ وڌيڪ ڏک ۽ تڪليف جو سبب هٿيار ڦٽا ڪرڻ وارن

جو تعداد هو. هٿيار بند فوج ۾ الاٽي ڪيترا اهڙا ماڻهو آهن. جن پنهنجا داستان پنهنجي خون سان لکيا آهن. تاريخ جا اهڙا ڪردار امر شهيد آهن پر افسوس جو ڊسمبر واري ان تلخ تجربي کانپوءِ موجود فوجين لاءِ اهڙي ڳالهه نٿي ڪري سگهجي.

جڏهن مان ننڍي هوندي هئس تہ ان وقت اسان جو گهر پر ڏيهي وزير بوگرا جي گهر سان گڏ هوندو هو. مون کي ياد آهي تہ هو ان وقت بنگالين سان ٿيندڙ ظلم تي ڏاڍو ڪڙهندو هو. جڏهن بنگالين کي نفرت وچان بنگو چيو ويندو هو. هڪ قسم جي بدمزگي پيدا ٿي پوندي هئي. بنگالين جي اڪثريت هجڻ جي باوجود ڪين نمائندگي نہ ڏني وئي. اولهہ پاڪستان جي صوبن کي ون يونٽ جو نالو ڏئي ننڍين قومن جي وچ ۾ احساس محرومي پيدا ڪئي وئي. سمورو پٺسو ملڪ جي مغربي حصي وٽ هو ۽ مغربي پاڪستان کي بينڪن کان قرض کڻڻ ۽ ڪاروبار جا موقعا ميسر هئا. پنجاهہ واري ڏهاڪي ۾ بنگالي زبان صورتحال کي وڌيڪ سنگين ڪري ڇڏيو هو. بنگالين جي لاءِ اردو ڳالهائڻ ڏاڍو ڏکيو هو ۽ ان جي آڙ ۾ ڪين انتظامي عهدن کان محروم رکيو ويو. بنگالي رهنما ۽ وزيراعظم سهروردي کي ڪرپشن جي الزامن تحت نااهل قرار ڏيڻ کانپوءِ بنگالي وڌيڪ دل شڪستہ ٿي پيا. انهن ان کي عدالتي زيادتي قرار ڏنو ان کانپوءِ سياسي اقتصادي. سماجي ۽ عدالتي. مطلب تہ هر قسم جي ڏاڍاين ۽ محرومين جو سلسلو جاري رهيو. اسلام آباد اڄ بہ پنهنجي ساڳي روش تي قائم آهي ۽ بنگالين کان اهو پڇڻ بہ گوارا نٿو ڪيو وڃي تہ آخر اسان کان غلطي ڪهڙي ٿي.

ڪجهہ پاڪستانين جو خيال آهي تہ مارچ 1971ع ۾ شروع ٿيڻ واري ڪريڪ ڊائون جي ذريعي عليحدگيءَ کي روڪي سگهجي پيو. جنرل ٽڪا خان هٿيار بند عام بغاوت کي ڪاميابي سان ختم ڪيو پر ان جي واپسي کانپوءِ حالتون ڪنٽرول ۾ نہ اچي سگهيون. آڪٽوبر 1971ع ۾ ذوالفقار علي ڀٽو اولهہ پاڪستان جو ليڊر هو. جنهن مسئلي جي حل لاءِ زور ڏنو پر سندس مطالبي کي نظرانداز ڪيو ويو ۽ ڊسمبر ۾ جڏهن ڍاڪا ٻري رهيو هو. تڏهن ڀٽي صاحب کي چيو ويو تہ هو نيويارڪ وڃي ۽ چين کي فوجي سياسي مداخلت لاءِ راضي ڪري. ڀٽي صاحب جي وڃڻ شرط مشرقي ڪمان شڪست تسليم ڪري ورتي. جڏهن اهو فيصلو واپس ورتو ويو هو پر پاڪستان تي ان جي دوستن جو اعتماد ختم ٿي چڪو هو. اقوام متحده ۾ مان ان وقت پنهنجي والد سان گڏ هئس. ان عالمي تنظيم جي رويي تي سخت تنقيد ڪئي ۽ چيو تہ "هن وقت عدم مداخلت واري پاليسي غلط قدم آهي" عالمي برادري جي طرفان ڍاڪا ۾ جنگ بند ٿيڻ کانپوءِ مسئلي جو مذاڪراتي حل ڪيڻ واري انڪار تي هُن پنهنجا نوٽس ڦاڙي ڇڏيا ۽ احتجاجي واڪ آئوٽ ڪري آيو.

جڏهن ڀٽو صاحب وزيراعظم ٿيو تہ هن بنگالي رهنما کي ڦاسي ڏيڻ واري مطالبي باوجود ڪيس جيل مان آزاد ڪري ڇڏيو. هن پاڪستان کي بچائڻ لاءِ هڪ آخري ڪوشش ڪئي. اها گفتگو ٽيپ ڪئي وئي هئي ۽ اها ٽيپ هن وقت موجود هجڻ گهرجي. مجيب الرحمان ذاتي طور تي ڪوشش ڪرڻ جو واعدو ڪيو هو پر پوءِ هن پيغام موڪليو تہ هاڻ اهو سڀ ناممڪن آهي، چو تہ تمام گهڻو رت وهي چڪو آهي. مجيب الرحمان جي طرفان جنگي ڏوهن وارا ڪيس هلائڻ جي مطالبي جو سبب بہ اهو ئي هو. وزيراعظم ذوالفقار علي ڀٽو پنهنجي سياسي مهارت جي ذريعي پارٽ ۽ بنگلاديش کي ان مطالبي تان هٽ ڪڻ لاءِ راضي ڪري ورتو. هن

اهو صرف جرنيلن جي بنسبت معصوم فوجين ۽ آفيسرن کي بچائڻ خاطر ڪيو. وزيراعظم ڀٽو 90 هزار جنگي قيدين کي عزت ۽ جنگي ڏوهن واري ٽربيونلز جي اڳيان آڻڻ کان بغير واپس پاڪستان وٺي اچڻ ۾ ڪامياب ويو. ظلم ته اهو آهي جو جيڪو شخص کين بيعزتي کان بچائي وٺي آيو هو ان کي موت کان بچائڻ لاءِ انڪاري ٿي بيٺا. ڀٽو کين قيدين واري ڪئمپن کان واپس وٺي آيو ۽ هنن ڀٽو خاندان جي هر فرد کي جيلن ۾ بند ڪري ڇڏيو.

ظلم جي انتها اها آهي جو جنهن شخص نجات ڏياري ۽ بدناميءَ کان بچايو ان کي تباهيءَ جو ذميوار قرار ڏنو ويو. اهو عمل به حقيقت کي تسليم نه ڪرڻ واري سياست جو اظهار آهي. تقريبن ٽن ڏهاڪن کانپوءِ به جرنيل پنهنجي ذميواري ۽ ڪردار کي قبول ڪرڻ کان انڪاري آهن.

ڀٽي صاحب کي قتل ڪرڻ کان ڪجهه ڪلاڪ پهريان ايجنسين جي ماڻهن سندس رهائشگاهه تي ڇاپا هنيا ۽ حمود الرحمان ڪميشن واري رپورٽ پنهنجي قبضي ۾ ڪيائون. اها خبر پوءِ پئي ته ان رپورٽ ۾ ترميم ڪرڻ لاءِ مٿس زور ڀريو ۽ انڪار تي مٿس تمام گهڻو تشدد ڪيو ويو. جنهن ڪري ڪيس جسم تي شديد قسم جا زخم ٿي پيا. ڪيس مقرر وقت کان به ڪلاڪ پهريان اسٽريچر تي ليٽائي ڦاهيءَ جي تختي تي پهچايو ويو.

ٻاهريون حالتون ۽ اندروني معروضي حالتون ۽ عوامل ذهن ۾ رکي نهايت احتياط ۽ گهري تجزئي کانپوءِ ئي خارجه پاليسي مرتب ڪئي ويندي آهي. هر قوم عالمي سطح تي پنهنجي مفاد جي حصول جي تلاش ۾ هوندي آهي ۽ صحيح توازن جي حصول کانپوءِ ئي ڪو فيصلو ڪيو ويندو آهي. 1971ع ۾ اهڙي ڪا به متوازن پاليسي موجود نه هئي.

هڪ اندازي تحت هندستان کان جنگ کٽڻ وارو جرنيلن جو خيال تمام وڏي غلطي هئي، جڏهن اسان جا 90 هزار فوجي هڪ ڪلو ميٽر جي فاصلي تي هئا. ان وقت انهن کي مسئلي جو حل تلاش ڪرڻو هو. هنن ڀيو رستو اختيار ڪيو هئو ته اپرندي محاذ تي جنگي نقصان کي اولهه واري محاذ تي دشمن علائقا فتح ڪري پورو ڪيو ويندو. مشرقي پاڪستان کي هوندئن گهٽ فائدي وارو سمجهيو ويندو هو. جيڪڏهن ان وقت واقعي اها سوچ هئي ته پوءِ اها هڪ خطرناڪ صورتحال هئي. ان جو مطلب اهو ٿيو ته اهڙي قسم جي راند وري به ڪيڏي سگهجي ٿي ۽ هن پيري ڪشمير ۾ حڪمت عمليءَ جي فائدي لاءِ سنڌ ۽ رحيم يارخان وارن علائقن کي جنگي نقصان جي نذر ڪري سگهجي ٿو. وزيراعظم جي حيثيت ۾ مون جڏهن به جي ايچ ڪيو جو دؤرو ڪيو ته مون کي اهڙي قسم جو تاثر مليو.

ڍاڪا وارو سانحو تاريخ ۾ گم ٿيڻ جي باوجود اتي ٿيل قتل عام وارو الزام پاڪستان مٿان لڳندو رهندو ۽ اها ڳالهه ملڪ جي لاءِ ڏاڍي پريشان ڪندڙ آهي.

1988ع ۾ جڏهن مان وزيراعظم ٿيس ته ان کان پهريان مون کي ٻڌايو ويو ته ضياءُ دؤر ۾ ٿيل قتل عام جي جاچ ڪرائڻ جي سلسلي ۾ فوج جو مورال متاثر ٿيندو. مون ماضيءَ کي وساري ڇڏيو پر ماضي ڪڏهن به انسان جي پٺ نٿو ڇڏي. ڍاڪا واري سانحي کان ٿورو عرصو پوءِ بلوچستان ۾ بغاوت شروع ٿي وئي. بلوچ سردار عطاءُ الله خان مينگل جي پٽ کي اغوا ڪري قتل ڪيو ويو ۽ نٿي واري پاسي ڪٿي دفن ڪيو ويو. هڪ برگيڊيئر جنهن کي پوءِ ضياءُ جي دؤر ۾ ڪنهن ڪارپوريشن جو چيئرمين ڪيو ويو هو. اهو ئي ذاتي طور ان واردات جو ذميوار هو. ان وقت بغاوت کي ڪچلڻ ۾ مصروف باقي فوج جي مورال کي بچائڻ لاءِ ان

www.bhutto.org

معاملي جي جاچ کي ئي دٻايو ويو.

80ع واري ڏهاڪي ۾ سنڌين جي طرفان بہ قتل عام جا الزام لڳايا ويا. کيترائي پيرا پرامن ۽ هٿين خالي مظاهرين تي فائرنگ ڪئي وئي. 1983ع واري ايم آر ڊي تحريڪ صغير نالي هڪ برگيڊيئر. جنرل ضياء جي دؤري وقت، احتجاجي مظاهرو ڪندڙن جي مٿان فائرنگ جو حڪم ڏنو، جنهن ۾ 275 سنڌي نوجوان بيگناهہ مارجي ويا. هاڻي ان برگيڊيئر صغير کي هڪ سنڌي وزيراعظم کي عدالت ذريعي ختم ڪرائڻ جو ڪم ڏنو ويو آهي. 90ع واري ڏهاڪي ۾ کيترن ئي مخالف ڌر جي پارليامينٽرين کي رات وچ ۾ کنيپيو ويو ۽ وفاداري بدلائڻ جي لاءِ مجبور ڪيو ويو. اهڙي قسم جو بي رحمانہ سلوڪ روا رکڻ مان ظاهر ٿئي ٿو تہ حمودالرحمان ڪميشن رپورٽ جنهن ۾ واقعي ماضي جي مختلف پهلوئن تان پردو کنيو ويو آهي. ان کان بہ اڄ تائين ڪو سبق حاصل نہ ڪيو ويو آهي. انهن الزامن جي تحقيق جي لاءِ سچائي ۽ صلح صفائي واري ڪميشن يعني Truth and Reconcilliation Commission جي قيام لاءِ آواز اٿاريو پيو وڃي. جيڪڏهن هي الزام ثابت ٿي وڃن تہ پوءِ ان جي ذميوار ۽ ملوث ماڻهن کي گهرجي تہ هو پنهنجون غلطيون ۽ ڏاڍايون تسليم ڪن ۽ متاثر ٿيندڙ ڌرين کان معافي وٺن، ڪجهہ ٻين گروپن جي طرفان بہ اهڙي قسم جا الزام سامهون آيا آهن ۽ مسلسل اڳريون کڄي رهيون آهن.

مسلمانن کي اهو سيکاريو ويندو آهي تہ الله پاڪ رحم ڪرڻ وارو آهي ۽ هو معاف ڪرڻ وارو آهي پر ان جي باوجود بہ ماڻهو پنهنجي غلطيءَ تي پشيمان ٿيڻ ۽ معافي وٺڻ کان لهرائن ٿا! جيڪڏهن اسان رحمدليءَ جو مظاهرو ڪريون تہ شايد پنجاهہ سالن جا پراڻا زخم پرجڻ ۾ دير نہ لڳندي.انهن زخمن ۾ هڪ معصوم ۽ بيگناهہ وزيراعظم جي قتل جو زخم بہ تازو آهي. پاڪستان جي ائٽمي پروگرام جو باني، اهو شخص جنهن پاڪستان کي وڏيڪ لٽجڻ ۽ قرجڻ کان بچايو، ان کي ڦاهي ڏني وئي. جڏهن تہ سپريم ڪورٽ جي سيني ججن گڏجي جنرل ضياء کي فيصلو بدلائڻ جي استدعا پڻ ڪئي. حمود الرحمان ڪميشن رپورٽ سامهون اچڻ سان بنگلاديش ۾ بہ هڪ قسم جي هلچل پيدا ٿي وئي آهي. جتي مجيب الرحمان شيخ جي ڌيءَ جي حڪومت آهي. بنگلاديش ان رپورٽ جي نقل ڪاپيءَ جي گهر ڪئي آهي. هاڻ پاڪستان کي اها ڳالهہ سمجهہ ۾ نٿي اچي تہ هو ان مطالبي جو ڇا جواب ڏئي! پر هڪ حقيقت جيڪا واضح آهي تہ جيستائين قتل عام جا ملزم پنهنجي ان فعل تي ندامت محسوس نٿا ڪن ۽ معافي نٿا گهرن. ڏکڻ ايشيا ۾ هڪ وڏو مسئلو زندهہ رهندو. ڏکڻ ايشيا يقينن بهتر مستقبل جو مستحق آهي.

www.bhutto.org

انصاف لاءِ اپيل

ڪجھ سال اڳ پاڪستان پيپلزپارٽي جي حڪومت جو تختو اونڌو ڪيو ويو هو. حڪومت مٿان ڪرپشن جا الزام لڳايا ويا هئا. ٻن سالن تائين مسلسل اهي الزام اخبارن ۾ شايع ٿيندا رهيا. ان عرصي دوران پاڪستان پيپلزپارٽي جي ڪنهن بہ رهنما جي خلاف (ڪرپشن جي الزام تحت) ڪوبہ ڪيس عدالتن ۾ پيش نہ ڪيو ويو هو. جيڪڏهن پنتي مڙي ڏسجي تہ ائين محسوس ٿو ٿئي ڇڻ ميڊيا جي ان ٻن سالن واري هڪ رُخي مهم جو ڪيترن ئي اهم ۽ معتبر شخصيتن تي پڻ گهرو اثر پيو. انهن ماڻهن جيڪي قانون ۽ انصاف تي يقين رکن ٿا، ڪرپشن جي الزامن مان غلط نتيجا ڪڍيا. اصل ۾ اهي ماڻهو ميڊيا جي ان مهم جي ذريعي (سندن لاعلمي ۾) برين واش واري عمل مان گذاريا ويا. جڏهن اخبارن ۾ ظلم، ڏاڍ ۽ ناانصافي ۽ي واقعي تي ٻڌل خبرون شايع ٿيون تہ انهن خبرن کي نظرانداز ڪيو ويو. اهو محسوس ڪيو ويو تہ جيڪڏهن ملڪ جي خزاني مان (اربين ڊالر) لُٽيا ويا آهن تہ ان وقت تائين جيستائين هو اهو مال ۽ دولت تلاش ڪري واپس نہ موٽي اچن، قانون تہ محض هڪ مذاق ٿي پوندو.

اهو سڀ انصاف جي تقاضائن جي خلاف هو. ان الزام تحت ئي هڪ وزيراعظم ۽ سندس مڙس کي سزا ٻڌائي وئي. جڏهن انساني حقن لاءِ ڪم ڪندڙ هڪ اداري سندن خلاف تحقيقات کي "سياسي هجڻ" جي باري ۾ خيالن جو اظهار ڪيو تہ ان اداري جي ڳالهين کي بہ نظرانداز ڪيو ويو. انهن الزامن جي تحقيق ڪرڻ واري هڪ برطانوي اخبار جي نمائندي جي سامهون تڪبر واري انداز ۾ چيو تہ "انهن شاهدن تي تشدد بہ ڪيو هو" ان سڀ جي باوجود بہ ان کي ڪجھ نہ چيو ويو، رهندو مظلومن کي سزا ڏني وئي. اهڙا خاص قانون ٺاهيا ويا، جيڪي گذريل وقت کان وٺي مؤثر قرار ڏنا ويا ۽ انصاف وارن مڙني اصولن کي هوا ۾ اڏائي ڇڏيو. صفائي وارن شاهدن کي موقعو ئي نہ ڏنو ويو. اخبارن ۾ اهڙا اشتهار ڇپرايا ويا، جن ۾ مدعي کي عدالتي فيصلو اچڻ کان اڳ ئي ڏوهي قرار ڏنو ويو. اهو سڀ ڪجھ ٿيڻ جي باوجود ماڻهو بہ خاموش رهيا. جيڪي ڪجھ چوڻ ۽ ڳالهائڻ جي پوزيشن ۾ نہ هئا، ماڻهن کي تہ اخبارن ۾ شايع ڪرايل مختلف خبرن ۽ دستاويزن جي اشاعت جي ذريعي خاموش ڪرايو ويو. انهن کي غيرملڪي عدالتن جا فيصلا ڏيکاري بي حِس بڻايو ويو. اهڙي طرح مخالفن جي باري ۾ حڪومت جي گپوڙن کي قانوني شڪل ڏني وئي. سچ تہ اهو آهي جو ڪنهن بہ ٻاهرين (غيرملڪي) عدالت ۾ منهنجي خلاف ڪيس ٻڌڻيءَ رهيو ئي ناهي تہ فيصلو ڪٿان اَيو؟

سوئيزرلينڊ ۾ اسلام آباد وارن جي غلط ۽ ڪوڙن الزامن جي بنياد تي تحقيقات شروع ڪئي وئي. اسلام آباد جي حڪمرانن برطانوي حڪومت کي درخواست موڪلي تہ اُتي جي مقامي ماڻهن کان بيان ورتا وڃن. ها اهڙي طرح جي (ڪوڙي) پروپيگنڊه جي ذريعي ڪجھ ماڻهن کي اهو سوچڻ تي مجبور ڪيو ويو تہ ٻاهرين ملڪن ۾ منهنجي خلاف عدالتي ڪارروائي هلي رهي آهي.

قانون جو هڪ اهم اصول اهو آهي تہ ڪنهن بہ شخص جي خلاف جيڪڏهن ڪيس هلائڻو آهي تہ اهو آزاد ۽ انصاف تي ٻڌل ماحول ۾ هلايو وڃي. ڪيترائي ڪيس تہ عوامي ماحول ۽ انصاف جي تقاضائن جي خلاف خراب ڪري ڳوڙ ۽ گهمسان جي نظر ڪري ختم ڪيا وڃن ٿا. بدقسمتيءَ سان حڪومت جي ڪوڙي

پروپيگنڊه جي ڪري منهنجي لاءِ انصاف تي ٻڌل مقدمي واري امڪان کي ئي ختم ڪيو ويو.

منهنجي خلاف جيڪي الزام لڳايا ويا هئا، انهن کي ڪوڙو ثابت ڪرڻ لاءِ مون وٽ به شاهدين جا پهاڙ موجود آهن. پر منهنجي خلاف واويلا تمام گهڻي ڪئي وئي آهي ۽ نفسياتي جنگ جي ذريعي منهنجي خلاف عوام ۾ نفرت پيدا ڪئي وئي آهي. صفائي پيش ڪرڻ وارن کي تمام گهڻو ذهني دٻاءُ جو مقابلو ڪرڻو پئجي رهيو آهي. اسان جي خلاف اسلامي تصور ۽ انساني حقن جي خلاف ورزي ڪندي غلط ڪيس تيار ڪيا ويا آهن. جن جي نتيجي ۾ اسان کي بدنام ڪيو ويو ۽ اسان جي عزت تي حرف آيو.

جڏهن مون جمهوريت جي حق ۾ مهم هلائڻ لاءِ پاڪستان واپس اچڻ جو اعلان ڪيو ته حڪومت منهنجي خلاف دٻاءُ وڌائڻ شروع ڪيو. مون ٻڌو آهي ته هاڻ هنن اهو منصوبو ٺاهيو آهي ته منهنجي خلاف جيڪا سزا ٻڌائي وئي آهي، سپريم ڪورٽ مان جي توثيق ورتي ويندي. جڏهن ته پاڪستان جي سپريم ڪورٽ ۾ ڪجهه ديانتدار ۽ باوقار معزز جج موجود آهن پر منهنجي لاءِ اها ڳالهه ڳڻتي جو سبب هئي مقدمو انصاف تي ٻڌل نه هوندو. پاڪستاني عدليا ته هڪ دٻاءُ تحت ڪم ڪري ٿي جج برطرفيءَ جي لٽڪندڙ تلوار جي هيٺان ڪم ڪن ٿا. فوج اقتدار تي قبضو ڪرڻ وقت ئي اڌ ڪان وڌيڪ ججن کي گهر موڪلي ڇڏيو هو. فوجي حڪومت پروپيگنڊه ۽ شديد مخالفت جي ذريعي جيڪو ماحول پيدا ڪيو آهي، ان مان لڳي ٿو ته فوجي حڪومت جيڪو چاهي ٿي ته اهو ئي ڪندي.

اهو سڀ پنهنجي جاءِ تي پر الله تعاليٰ جيڪو ڪندو آهي ان جو هڪ پنهنجو انداز آهي، هڪ اهڙو معجزو ٿيو جو مان جڏهن به ان جي باري ۾ سوچيندي آهيان ته مون تي ان جو تمام گهڻو اثر ٿيندو آهي. پاڪستان جي انٽيليجنس بيورو (I.B) جي هڪ آفيسر پنهنجي زندگي کي خطري ۾ وجهندي ضمير جي آواز تي لبيڪ چيو. هن جڏهن ڪابينا جي وزيرن ۽ ججن جي وچ ۾ ٽيل ڳالهه ٻولهه واري ٽيپ ٻڌي ته هن پاڪستان جي صدر کي ان باري ۾ خط لکڻ جو فيصلو ڪيو. سنڌي ٽائيمز کي به اها ٽيپ ملي وئي. جنهن ان تحت هڪ تحقيقاتي رپورٽ شايع ڪئي. جڏهن مان واشنگٽن ۾ پريس وارن سان ملي رهي هيس ته اتي مون کي به اها رپورٽ ملي ۽ موقعي مهل تي مون ان رپورٽ جي هڪ ڪاپي پريس وارن کي به ڏني.

جنرل مشرف وٽ ٽن هفتن جو وقت هو ته جيئن هو مون کي عدالت جي ذريعي اقتدار ۾ اچڻ کان روڪڻ جي لاءِ فوجي طاقت جو استعمال ڪري. شايد مشرف به انهن ڪهاڻين کان متاثر ٿيو هو. جيڪي پين جي واتان ٻڌيون هيون. مون اهو مطالبو ڪيو ته ججن ۽ عدليا جي باري ۾ اقوام متحده کان جاچ ڪرائي وڃي. لاڳاپيل جج ۽ ڪابينا جا وزير ان تحقيق کان ڊنل آهن. انهن منهنجي ان ڳالهه جي تائيد نه ڪئي. اها رپورٽ پاڪستان ۾ به شايع ٿي، جنهن جي ڪري حڪومتي ايوان جا در دريون لڏي ويون. ان سان ملڪ جي دانشورن جا ضمير به جاڳيا، جن پوءِ مطالبو ڪيو ته انهن ججن کي (جن جو تعلق انهن ٽيپس سان هو) استعيفيٰ ڏيڻ گهرجي ۽ ان پوري معاملي جي وري نئين سر جاچ ٿيڻ گهرجي!

سنڌي ٽائيمز واري جاچ رپورٽ ۾ ڌماڪيدار مواد موجود هو. ان سلسلي ۾ ججن ۽ وزيرن جي وچ ۾ ٽيل ڳالهه ٻولهه ريڪارڊ جي صورت ۾ سامهون اچي وئي. جنهن سان اها ڳالهه بنا ڪنهن شڪ شبهي جي ظاهر ٿي پئي ته ججن کي بليڪ ميل ڪيو ويو هو ته جيئن هو مون کي سزا ٻڌائين ان (جج) جي زال کي به

www.bhutto.org

اهو يقين آهي تہ حڪومت اهو چاهي پئي تہ جج مون واري ڪيس ۾ ناانصافي ڪان ڪم وٺن. اها وڏي ڏک جي ڳالهہ آهي تہ ملڪ جي قانون واري وزير منهنجو ڪيس پنهنجي هٿ ۾ رکيو. احتساب وارو وزير ججن کي پاڻ فيصلو لکرائي رهيو هو ۽ (مون کي سزا ڏيارڻ لاءِ) انهن سان جهيڙي رهيو هو. لاهور هاءِ ڪورٽ جو چيف جسٽس صاحب ڪيس جي ٻڌڻيءَ واري جج کي ڌمڪائي رهيو هو ۽ اهو چئي رهيو هو تہ (انصاف کي ڇڏي ڏي) نہ تہ تون پاڻ اندر ٿي ويندين.

اها دکدائڪ ڪهاڻي، انصاف جي ڪهاڻي آهي. جنهن کي هڪ اهڙي عورت جي لاءِ قتل ڪيو پئي ويو. جيڪا ملڪ جي وزيراعظم رهي چڪي هئي پر اها ڪهاڻي انصاف سان ڪيل ان ڏاڍ کان گهڻو پري هئي، جيڪا پهريون ڀيرو ظاهر ٿي هئي، هيءَ افسوسناڪ ۽ المناڪ ڪهاڻي وزيراعظم سهروردي کي سزا ٻڌائڻ سان شروع ٿي ۽ ان جو انجام وزيراعظم ذوالفقار علي ڀٽو کي ڦاهي ڏيڻ تي دنگ ٿيو. سنڌس مٿان هڪ اهڙي شخص کي قتل ڪرائڻ جو الزام هو جيڪو اڄ بہ زنده آهي.

وزيراعظم جي حق ۾ شاهدين جيڪي معزز ۽ ناليوارن قانوندانن جي طرفان ظاهر ٿيون آهن، جيڪي دنيا جي ٽن براعظمن سان تعلق رکن ٿا، هنن ڪيس جي سماعت ڪرڻ واري عدالت جي فيصلي جو ڏاڍي غور سان اڀياس ڪيو ان ڪيس جو مواد پهريان پريس ۾ ڇپائي عدالت ۾ پيش ڪيو ويو، ان سموري مواد جو اڀياس ڪرڻ ۽ ڪنهن بہ معاملي ۾ ثبوت پيش ڪرڻ وارن اصولن جي روشني ۾ هن تجزئي ڪانپوءِ هيءَ راءِ ڏني تہ هن مواد مطابق تہ فرد جرم جي تياري بہ ڏکي آهي، پوءِ ڪيس جي آزاد ۽ انصاف تي ٻڌل ماحول ۾ ٻڌڻي نہ ٿي ۽ وري مدعي دليلن جي بنياد تي بيگناهہ ثابت ٿيا.

گذريل حڪومت ماڻهن جي جيڪا ڳالهہ ٻولهہ ٽيپ ڪئي، ان کي ٻڌڻ ڪانپوءِ بين الاقوامي قانوندانن جي ڏنل راءِ جي توثيق ٿئي ٿي، انهن قانوندانن ۾ جيڪي آمريڪا ۽ برطانيا سان تعلق رکن ٿا، ٻہ اڳوڻا چيف جسٽس، برطانيا جو هڪ اڳوڻو اٽارني جنرل، پاڪسان سپريم ڪورٽ جو هڪ جج ۽ آمريڪا ۽ برطانيا جي هڪ مشهور قانوني فرم جا ماڻهو شامل آهن. سچائي سان منهن مقابل ٿيڻ ڇڻ تہ (جن کي سزائون ٻڌايون ويون هيون) انهن جي آزادي جو ثبوت آهي پر انهن ماڻهن کي جيڪا تڪليف پهتي آهي. جنهن اذيت مان هو گذري رهيا آهن ان ڏک ۽ اذيت جو اهو درمان تہ ناهي. هيءَ شفاف احتساب جو ڏوڙ آهي. انسان ذهني تڪليف برداشت ڪري سگهي ٿو پر جيڪڏهن ان ڪانپوءِ ڪو صاف شفاف ۽ انصاف ڀريو عمل ٿيندو نظر اچي.

پاڪستان جي عدليا ۾ جيڪا ڪرپشن ظاهر ٿي آهي، ان سان عدليا جي اداري کي ڇڻ هاڻ اهو موقعو مليو آهي تہ هو پنهنجو وقار بحال ڪري. ان مقصد لاءِ انهن ڪرپٽ ججن جي خلاف ڪارروائي ٿيڻ گهرجي، جن جو ان معاملي سان تعلق آهي. ان سان ملڪ (پاڪستان) کي بہ اهو موقعو مليو آهي تہ هو پنهنجي ادارن جي نئين سر تعمير ڪري، جنهن جي ايڪويهين صدي ۾ ضرورت آهي.

اڳوڻي وزير داخلا ۽ اڳوڻي چيف جسٽس آف پاڪستان اهو تسليم ڪيو آهي تہ اڳوڻي حڪومتي ڪارندن ٽيليفون ٽيپ ڪرڻ جا حڪم جاري ڪيا هئا. مان اهو يقين سان چوان ٿي تہ جڏهن مان وزيراعظم هئس تہ منهنجي آفيس ۽ رهائشگاهہ جي ٽيليفونڪ ڳالهہ ٽيپ ڪئي ويندي هئي. اڄ بہ جڏهن مان اهو سڀ ڪجهہ لکي رهي آهيان تہ منهنجي مڙس جي ڳالهہ ٻولهہ ٽيپ ڪئي وڃي ٿي. ان جي وڊيو فلم

www.bhutto.org

ٿاهي وڃي ٿي. جڏهن تہ هو جيل جي هڪ ڪمري ۾ قيد تنهائي واري زندگي گذاري رهيو آهي ۽ ان ڪمري جي درين جا شيشا ڪارا ڪيا ويا آهن. ڪنهن جي اڪيلائي ۾ اها بيجا مداخلت ختم ٿيڻ گهرجي. انٽيليجنس ايجنسيون تہ هر ملڪ جو حصو هونديون آهن پر اهي قانون جون پابند هونديون آهن. پاڪستان ۾ انهن ڇڙواڳ ايجنسين کي پابند ڪرڻ جي ضرورت آهي پر اهو سڀ تڏهن ممڪن آهي جڏهن اسلام آباد وارا انهن ٽيپس جي ڪا داد رسي ڪري، رياستي ادارن جي صفائي تي ور ڪنجهي بيهي رهن. ادارا تہ ڪيترائي آهن. جنهن ۾ پارليامينٽ، عدليا، انٽيليجنس ايجنسيون ۽ هٿياربند فوج بہ شامل آهن. اسلام ۾ الزام تراشي جي سخت منع ڪيل آهي پر افسوس جو دنيا جي ٻئي سڀ کان وڏي اسلامي ملڪ ۾ الزام تراشي، ڪوڙ ۽ ڪردار ڪشي وارو تماشو بدستور جاري آهي جيڪو ڪڏهن بہ انصاف جي ڪسوٽيءَ تي پورو لهي نٿو سگهي. مون پنهنجي تازي مغربي دؤري دؤران اهو ڏٺو تہ اتي جا اڳواڻ صرف مثبت قسم جي تنقيد ڪندا آهن ۽ ذاتي قسم جي حملن کان پاسو ڪندا آهن. مون کي ان ڳالهہ تي ڏاڍي حيرت ٿي تہ ريپبليڪن حڪومت اپوزيشن وارن کي ان ڳالهہ تي قائل ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهي آهي تہ انساني ڀلائي ۽ ميٺ محبت وارو ماحول پيدا ڪرڻ لاءِ گڏيل ڪوشش ڪئي وڃي. آمريڪا جي صدر بش ڊيموڪريٽڪ سينيٽر ڪينيڊيءَ کي ايوان صدر اچڻ جي دعوت ڏني تہ جيئن گڏجي ڪا فلم ڏسن. دوستيءَ لاءِ اهڙو قدم اهو ظاهر ڪري ٿو تہ سياستدانن جا پاڻ ۾ تہ اختلاف ٿي سگهن ٿا پر هڪٻئي جي عزت ڪرڻ بہ نہ وسارڻ گهرجي. جڏهن اڳواڻ سياسي ايجنڊا تي عمل ڪرڻ جي لاءِ گڏيل احترام کان محروم ٿي ويندا آهن تہ چند فردن کان وڌيڪ پورو انساني معاشرو متاثر ٿيندو آهي. جڏهن کان مون وزارت عظميٰ جو قلمدان ڇڏيو آهي تڏهن کان اسان جو ملڪ مالي لحاظ کان ڏيوالپٽي جو شڪار ٿي ويو آهي. ملڪ جي مستقبل مٿان فوج جو هڪ نہ ڪٽندڙ پاڇو پيل نظر اچي ٿو. جيستائين جمهوريت جي گاڏي کي واپس پٽڙي تي نٿو آندو وڃي مستقبل ۾ وڌيڪ سياسي عدم استحڪام پيدا ٿيندو ۽ اهڙي استحڪام واري ماحول ملڪ کي ڪنگال ڪري ڇڏيو آهي جو ملڪ جا نوجوان خودڪشي ڪرڻ تي مجبور آهن. اها ڏاڍي خطرناڪ ڳالهہ آهي جو پاڪستان ۾ الائي ڪيترا اهڙا غريب آهن جن وٽ زندهہ رهڻ لاءِ ڪو مالي وسيلو ڪونهي. سپريم ڪورٽ جي بلند ۽ وڏي عمارت جيڪا مون تمام وڏي خرچ سان تيار ڪرائي هئي ۽ جنهن جو مون ئي افتتاح ڪيو هو. ان ۾ ويهڻ وارن ججن کي آزاد ۽ انصاف ڀريا فيصلا ڪرڻ جو موقعو نٿو ڏنو وڃي.

مون کي ٻڌايو ويو آهي تہ فوج مون واري ڪيس جي نئين سر ٻڌڻيءَ لاءِ واپس ان ئي عدالت ۾ موڪلڻ کي ترجيح ڏيندي، جنهن پهريان فيصلو ٻڌايو هو، ان جو مطلب اهو ٿيندو تہ اڃا مون کي وڌيڪ تڪليفن کي منهن ڏيڻو آهي. هو وڌيڪ خصوصي عدالتون قائم ڪندا ۽ سياسي ادارا وڌيڪ ججن کي بليڪ ميل ڪندا. گهٽ ۾ گهٽ آئون تہ اهو نٿي چاهيان. مون کي باعزت بري ڪيو وڃي. آئون پنهنجي اپيل ۾ اهو ئي چونديس تہ مون کي منهنجو حق ملڻ گهرجي. منهنجي اپيل اها آهي تہ مون کي باعزت آزاد ڪرايو وڃي. انصاف جو مذاق وڌيڪ نہ اڏايو وڃي. جيئن مون سان ۽ منهنجي پيءُ جي روح سان ڪيو ويو آهي. آئون انهن ماڻهن جي روحن کي پنهنجي آسپاس محسوس ڪريان ٿي، جيڪي صرف ان ڪري موت جي مُنهن ۾ ڏنا ويا جو قانون انهن کي وڌيڪ زندهہ رهڻ جي مهلت ڏين لاءِ تيار نہ هو. انهن بيچين روحن خاطر آئون پاڻ پنهنجي لاءِ انصاف جي اپيل ڪيان ٿي

www.bhutto.org

نواز شريف جو ڏوهه

هڪ سال کان به گهڻ عرصو پهريان پنهنجي حيثيت جي برابر رهندڙ يعني اڳوڻي وزيراعظم کي مجرم قرار ڏيڻ کانپوءِ پاڪستان جي وزيراعظم نواز شريف کي خود به ڪراچي جي دهشتگردي توڙ عدالت عمر قيد جي سزا ٻڌائي. هو هاءِ جيڪنگ ۽ دهشتگردي جي ڏوهه ۾ ملوث قرار ڏنو ويو آهي.

پاڪستان ۾ نواز شريف جو ڪيس دنيا جي نظر جو مرڪز هو. چو ته مٿس جيڪي الزام هئا. انهن جي سزا موت به ٿي سگهي پئي. ملڪ جو نئون حڪمران جنرل مشرف پهريان ئي چٽي چڪو هو. هو انتقام وٺڻ وارو مزاج نٿو رکي. ڪيس جي ٻڌڻيءَ واري جج جنرل صاحب کي آزمائش کان بچائي ورتو ۽ موت واري سزا روڪي ڇڏي پر هو ملڪ کي تيزو تيڻ کان بچائي نه سگهيو.

چئن ڏهاڪن ۾ عدالتن چئن وزيراعظمن کي ڏوهي قرار ڏنو ۽ ڪنهن به ٻئي ملڪ جي مقابلي ۾ هيءَ هڪ انوکو ريڪارڊ آهي. ڪيس انهن ڪمزور جانشين ماڻهن تيار ڪيا جيڪي مخالفن کي سياسي منظر تان هٽائي پنهنجي اقتدار کي مضبوط ڪرڻ گهرن پيا. مخالفن کي ختم ڪرڻ واري هر ڪارروائي هڪ نئون پينڊورا باڪس کولي ڇڏيو. جنهن سان ويچاري جي باقي بچيل ساک به ختم ٿي ۽ مستقبل وڌيڪ ڳنڀير ٿي ويو.

منظر تان هٽائڻ جي پهرين عدالتي ڪارروائي پنجاهه واري ڏهاڪي ۾ ٿي. بنگالي وزيراعظم سهروردي جي مٿان ڪرپشن جو ڪيس هلايو ويو. ان تي الزام هو ته هن پنهنجي اثر رسوخ ذريعي هڪ ٺيڪو ڏنو. هو پنهنجي بيگناهي متعلق رڙيون ڪندو رهيو پر عدالت هن جي خلاف پري بيٺي هئي. هن کي نااهل قرار ڏيڻ سان ملڪ جي مشرقي حصي ۾ تلخي پيدا ٿي پئي، بنگالي عوام کي ناراض ڪرڻ ۾ اهو به هڪ اهم عنصر هو. جنهن جي ڪري 1971ع ۾ ملڪ ٻه اڌ ٿي ويو.

سٺ واري ڏهاڪي ۾ متوقع وزيراعظم ڏوهي قرار ڏيڻ کان بچي ويو. اهو شيخ مجيب الرحمان هو. 1970ع واري چونڊ ۾ ڪاميابي ان جي ناڪاميءَ جو سبب بڻي. ڪيس غداريءَ جي الزام هيٺ جيل ۾ بند ڪيو ويو. ملڪ ٽٽي ويو. ان جي ڪري جنرل يحي مالڪ هوندي اقتدار ڇڏڻ تي مجبور ٿيو. ان کانپوءِ ايندڙ وزيراعظم ذوالفقار علي ڀٽو. هڪ رحم دل شخص هو. هن شيخ مجيب الرحمان کي آزاد ڪري ڇڏيو هو هڪ جائز مينڊيٽ وارو مقبول ليڊر هو ۽ ان کي عوامي حمايت حاصل ڪرڻ جي ٻاهرين سهارن جي ضرورت نه هئي، سندس عقيدو هو ته همدرديءَ جو اظهار ڪرڻ سان زخم پرجي ويندا آهن ۽ نفرتون ختم ٿي وينديون آهن ۽ اٿين ئي ٿيو. بنگالي عوام جي قتل عام جي باوجود هن ٽي سال پوءِ يعني 1974ع ۾ لاهور ۾ ملڪ جي مغربي حصي ۾ رهڻ وارن پاڻ سان مفاهمت ڪري ڇڏي.

ان جي باوجود هڪ انسان دوست وزيراعظم ذوالفقار علي ڀٽو پنهنجي ئي جان نشين جنرل ضياءَ جي عدم تحفظ واري احساس جو شڪار ٿي ويو، جڏهن جولاءِ 1977ع ۾ جنرل ضياءَ بغاوت ڪئي ۽ اقتدار تي قبضو ڪيو ته هن پنهنجي محسن تي قتل جو الزام هنيو ۽ ان ئي قتل جي الزام ۾ ڪيس موت جي سزا ڏني وئي.

ضياءَ کي اهو ڊپ هو ته جيڪڏهن عوام جو مقبول اڳواڻ وري اقتدار ۾ اچي ويو ته سندس مٿان غداريءَ جو ڪيس هلايو ويندو. پاڪستان جي آئين جي مطابق غداري جي سزا موت آهي. ضياءَ چوندو هو ته "هڪ ماڻهو هڪ قبر" يعني ان جو مطلب اهو هو ته هڪ کي مرڻو پوندو ۽ ٻئي کي زنده رهڻو آهي.

انصاف جي سلاٽر هائوس ۾ بين الاقوامي لعن طعن جي باوجود ضياءَ ڀٽو کي

هڪ اهڙي شخص جي قتل ۾ ڏوهي قرار ڏنو جيڪو ڀٽو جي قتل کان 21 سال گذرڻ جي باوجود اڄ بہ زندھ آهي، ڀٽو شهيد پنهنجو ڪنڌ اوچو ڪري ڦاسي گهاٽ ڏانهن ويو ۽ موت کي شڪست ڏئي جام شهادت پيتائين.

ڀٽو جي عدالتي قتل پاڪستان جي معاشري کي منڊو ٽُنڊو ڪري ڇڏيو. ڀٽو شهيد جي حامين کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ۾ سول ۽ فوجي ادارن کي ختم ڪيو ويو. ڇاڪاڻ تہ ڀٽو هڪ لبرل جمهوريت پسند اڳواڻ هو. ان ڪري لبرل ۽ جمهوريت پسند شخص کي مملڪت جي نظام مان ئي ڪڍي ٻاهر ڦٽو ڪيو.

ضياءَ جي آخري ساهن تائين ڀٽو شهيد جو روح ڪيس تڙپائيندو رهيو. ظلم ۽ ڏاڍ جي الزامن ضياءَ کي پاسيرو ڪري ڇڏيو. هو هڪ جاءِ تي محدود ٿي ويو. ضياءَ پنهنجي ڪيل ڏوهن جي احساس کان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ چاهيو پئي ۽ ان ٿي ڪوشش ۾ هن پاڪستان جي سياسي ترقي کي بہ تباھہ ڪري ڇڏيو. پارٽي وارو ملڪ پارت اڳتي وڌندو رهيو. پاڪستان جا ادارا تباهيءَ جو شڪار ٿي ويا. ڊرگ مافيا، نسلي ۽ علائقائي تنظيمون، فرقيواريت ۽ هٿيار بند عنصرن جو زور وڌندو رهيو ۽ موت ۾ انتظامي ادارن کي سندن طاقت جي اڳيان جهڪڻو پيو.

مڪافات عمل کي پنهنجو قدرتي نظام آهي، ضياءَ کي سي 130 جهاز جي باھہ جو ٻارڻ ٿي ويو. ان جي مرڻ ڪانپوءِ اليڪشن جي لاءِ راھہ هموار ٿي پئي ۽ پيپلز پارٽي عوام جي حمايت سان اقتدار ۾ اچي وئي.

عوام ۾ مقبوليت جي باوجود پ پ پ انتقام واري راھہ نہ ورتي، ڇو تہ سندس طاقت جو بنياد مضبوط هو، ڇاڪاڻ تہ پارٽي پنهنجي نظم و نسق تي ڌيان ڏنو. مواصلات جو جديد نظام رائج ڪري ڏکڻ ايشيا ۾ سڀ کان پهريان نجڪاري ذريعي اقتصادي نظام ۾ باقاعدگي پيدا ڪئي ۽ ايرندڙ آزاد منڊين جي دنيا ۾ پاڪستان کي اڳتي آندو. تڏهن بہ عوام ۾ پ پ پ جي مقبوليت انهن ماڻهن عڪاسي ٿي نہ سگهي. جن آمريت جي دؤر ۾ اقتدار جا مزا ماڻيا هئا. انهن ماڻهن محلاتي سازشن جي ذريعي وري ٻيهر هڪ اهڙي حڪومت کي ختم ڪيو. جنهن کي پارليامينٽ ۽ عوام جي حمايت حاصل هئي، انهن اهو ڪم صدارتي حڪمنامن جي ذريعي ڪيو.

اهي ماڻهو جن ۾ لبرل ۽ جمهوريت پسند سوچ رکندڙ گهٽ ماڻهو هئا. عوام سان سمجهوتو نہ ڪري سگهيا ۽ هو اهڙن اسڪينڊلز جي تلوار استعمال ڪندا رهيا. جن جو نہ تہ ڪو ڪر پير هو ۽ نہ وري مُنهن سِرُ. ڪوڙن اسڪينڊلز جي بهاني صدارتي اختيارن ذريعي ٻيو پيرو پ پ پ جي حڪومت کي برطرف ڪيو ويو. ناجائز ڪاررواين کي جائز قرار ڏيڻ لاءِ عدالتي نپا استعمال ڪيا ويا ۽ عدليا جي اندر بہ سياست داخل ڪري عدليا کي ڪمزور ڪيو ويو. پ پ پ جي حڪومت جي برطرفي کي جائز قرار ڏيڻ جي موٽ ۾ هڪ چيف جسٽس کي ملڪ جي صدارت واري اعزاز سان نوازيو ويو. جڏهن تہ باقي ٻين ٽن ججن کي ٿوري عرصي لاءِ برطرف ڪيو ويو.

هڪ جمهوري معاشري ۾ قانون ۽ انصاف جو بنياد آزاد عدليا جي ڪري پوندو آهي، عدليا حڪومت جو هڪ خودمختيار ادارو هجڻ جي حيثيت سان سول سوسائٽي ۾ طاقت جو توازن برقرار رهي ٿو. حڪومت جي تبديلي جي لاءِ عدليا کي پارليامينٽ واري جاءِ ڏئي ان توازن کي ئي ختم ڪيو ويو آهي، جنهن جي نتيجي ۾ هر هر اهو تماشو ٿيندو رهي ٿو.

اهڙي طرح هر ڀيري عوام جي طرفان چونڊيل جمهوري حڪومت کي هڪ صدارتي حڪم نامي تحت ختم ڪيو ويو ۽ ان ڪانپو، پنهنجي پسند واري چونڊ وارو طريقو اختيار ڪيو ويو ۽ بيلٽ باڪس کي پنهنجي مرضي مطابق نتيجا

www.bhutto.org

حاصل ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيو ويو.

هڪ مشهور چوڻي مطابق ڏانڊلي واري چونڊ واري ڏينهن هڪ صدر اعلان ڪيو هو تہ "مون مردي کي غسل ڏئي ڇڏيو آهي. هاڻي اهو توهان جو ڪم آهي تہ توهان ان کي دفن ڪيو." اها پولي ان ڪري استعمال ڪئي وئي، ڇو تہ اشرافن انتخابي نتيجن کي ڏسي ڇڏيو هو ۽ هاڻي صرف ان جو رسمي اعلان ڪرڻ رهجي ويو هو. هر پيري اشرافت جي اهڙين حرڪتن مان فائدو وٺڻ وارو شخص هاڻ عمر قيد جي سزا جو حقدار قرار ڏنو ويو ۽ اهو آهي نوازشريف. حقيقي عوامي مينڊيٽ جي گهٽتائي ۽ هڪ عوامي ليڊر سان جنگ جوڙڻ جي ڪري نوازشريف، غير روايتي ۽ غيرجمهوري حرڪتن تي لهي آيو هو.

ملڪ جي مڙني مالي، عدالتي ۽ قانون سازيءَ متعلق ميڊيا کي ان ناڪام ڪوشش ۾ غلط طور اسعتمال ڪيو ويو تہ جيئن پارليامينٽ ۾ اپوزيشن کي ختم ڪري ڇڏجي. هر ڪارروائي مان حڪومت جي سياسي ڪمزوري جو انڪشاف ٿيندو رهيو. حڪومت هٺ ڌوئي اپوزيشن جي پويان پئجي وئي ۽ ملڪ جو نظم و نسق تباهہ ٿيندو رهيو. بيروزگاري ۽ افراط زر پنهنجي عروج تي پهتيون. ملڪ ڏيوالپڻي جو شڪار ٿي ويو ۽ قرض ريشيڊول ڪرايا ويا. حالتون اهڙيون ٿي ويون جو هڪ آرمي چيف کلئي عام وزيراعظم کي چند پٽي تہ هو جاهليت تي بڌل ۽ سياسي رقابت واريون پاليسيون ختم ڪري ان کي برطرف ڪيو ويو. ان ئي برطرفيءَ نوازشريف ۽ فوج جي وچ ۾ جهيڙي جو بنياد وڌو.

نوازشريف جي اها بدقسمتي چئجي، ڇاڪاڻ تہ جڏهن اقتدار سندس هٿ هيٺ هو ۽ هو انهن اشرافن کي پاڻ سان گڏ ڪٽي هلي سگهيو پئي، پر ائين ڪرڻ ۾ هو ناڪام ويو ۽ سندن حمايت کان محروم ٿي ويو. ڪنهن بہ هڪ فريق کي اقتصادي نتيجن جو احساس نہ ٿيو جيڪي اپوزيشن کي ختم ڪرڻ لاءِ نظم و ضبط کي نظرانداز ڪرڻ جي ڪري پيدا ٿي رهيا هئا. ڪنهن کي بہ اهو احساس نہ هو تہ ڪنهن بہ ناجائز مهم جا سنگين اثر تمام گهڻو پوءِ ظاهر ٿيندا آهن. يعني عدليا، قانون سازي، پريس، بينڪاري، تجارتي، بيروني، سرمائيڪاري وارو عمل ۽ انهن جي جوڙ توڙ جو پنهنجو هڪ اثر ٿيندو آهي. جيڪو جمهوري نظام جي ڇهڙي کي وڌيڪ منور ڪندو آهي ۽ ان جي پويان واقعن جو هڪ سلسلو هوندو آهي.

ڪارگل آپريشن واري ذميواري. جنهن جي ڪري گذريل سال پاڪستان ۽ هندستان جي وچ ۾ شديد سرحدي جنگ ٿي پئي هئي. نوازشريف ۽ ان کي اقتدار ۾ آڻڻ وارن اشرافن جي وچ ۾ منهن ماري جو سبب بڻي. ڪارگل جي واقعي جو ذميوار آرمي چيف کي قرار ڏيڻ ۽ ڪيس برطرف ڪرڻ لاءِ نوازشريف پنهنجي حمايتن کي ورهائي ڇڏيو، جيڪڏهن ملڪ مالي ۽ سياسي بحران ۾ ڦاٿل نہ هجي ها تہ نوازشريف اهو ڪم بہ ڪري ڇڏي ها. پر عوام جي بي اطميناني فوج جو ساٿ ڏنو ۽ نوازشريف جي حڪومت جو تختو اونڌو ڪرڻ لاءِ ان جي ضرورت پڙ هئي.

هڪ سال اڳ نوازشريف وڏي ڪاميابي سان هڪ آرمي چيف کي برطرف ڪري چڪو هو پر ان وقت حالتون مختلف هيون. اشراف ائٽمي ڌماڪي جي ڪري سندس پذيرائي ڪري رهيا هئا. ٻئي طرف ان وقت ئي جڏهن 1999ع ۾ ڪارگل وارو جهيڙو عروج تي هو. ڪارگل مان هڪ طرفي واپسي واري ذلت، جنهن جو اعلان واشنگٽن ۾ ٿيو ۽ جنهن مان ڊڪٽيشن جو تاثر ٿيو. ان ماحول کي وڌيڪ بگاڙي ڇڏيو ۽ اشراف، ورهائجي ويا. جڏهن انهن پنهنجي حمايت تان هٿ ڪنيو تہ نوازشريف اڃي ڦهڪو ڪيو. نوان حڪمران بہ پنهنجو پاڻ کي ايترو ئي غير محفوظ سمجهن ٿا، جيترو نوازشريف پنهنجي دور ۾ هو. عوام نوازشريف

www.bhutto.org

جي برطرفي جي حمايت ڪئي پر فوجي حڪومت لاءِ ڪابہ ايتري حمايت ڪانهي. حڪومت کي ملڪ جي ڍانچي جي اندران خطرو درپيش آهي. نواز شريف جيل ۾ بند هو پر انتظاميا ۾ سندس اثر رسوخ اڃا بہ قائم آهي. مرحوم جنرل ضياءَ جو سياسي پٽ ۽ جان نشين جي حيثيت سان هو انتظاميا جو لاڏلو رهيو هو. جنرل ضياءَ پنهنجي ڏکهي دور ۾ جيڪو هڪ تنگ نظر ٽولو پيدا ڪيو. نواز شريف جي برطرفي ان ۾ پهرين قوت ثابت ٿي. هاڻ جڏهن نواز شريف جيل ڪانپوءِ ٻاهر هليو ويو آهي پر پوءِ بہ پاڪستان اڃا تائين ڪوتاهہ نظر پاليسين تحت هلي رهيو آهي. انهن ماڻهن پنهنجون حمايتون هاڻي جنرل مشرف ڏانهن وڌائي ڇڏيون آهن. تڏهن بہ جيستائين اقتصادي افراتفري ختم نٿي ٿئي جنرل مشرف پريشان رهندو.

نئين حڪومت لاءِ بي يقيني واري فضا ڏاڍي تڪليف ڏيندڙ آهي. انتظاميا جي مٿان پنهنجي گرفت مضبوط ڪرڻ جي لاءِ هنن کي اها ڪوڙي گوري هاڻي گهٽي پوندي تہ هو نواز شريف کي منظر تان نظرانداز ڪري ڇڏين. هاڻ هو نواز شريف ۽ ان جي ساٿين جي پويان ائين پئجي ويا آهن. جيئن نواز شريف جو رويو پنهنجي مخالفن سان هوندو هو. هنن لاءِ اها ڏاڍي پريشانيءَ واري ڳالهہ آهي. ڇاڪاڻ تہ هاڻ هو ٻنهي سياسي پارٽين کي چئلينج ڪري رهيا آهن. انهي تناظر ۾ هو اهڙو ڪوهہ ڪوٽي رهيا آهن. جيڪو نواز شريف کوٽيو هو. يعني ملڪ تنزلي ۽ تباهي جي طرف وڃي رهيو آهي.

سياسي رقابتن ۽ مخالفن کي منظر تان هٽائڻ جي لالچ ۾ عدالتي طريقيڪار جي غلط استعمال سان پاڪستان ڏينهون ڏينهن بحران ۾ ڦاسندو پيو وڃي، ان سان ئي سياسي نتيجا سامهون ايندا.

پهريون تہ ان سان حڪمران ڪنڌائتا ٿي ويندا.

مڪافات عمل وارو خوف، ملڪ کي معمول مطابق صحيح دڳ تي آڻڻ ۾ رڪاوٽ پيدا ڪري رهيو آهي.

ٻيو تہ ان سان سول ادارا وڌيڪ ڪمزور ٿي رهيا آهن. ڇو تہ فوج انتظامي عهدا سڀ پنهنجي هٿ هيٺ رکي رهي آهي.

ٽيون، ان سان نظم و ضبط خراب ٿي رهيو آهي ۽ عوام جي بي اطميناني جي ڪري نوان خطرا پيدا ٿي رهيا آهن.

پاڪستان ۾ چوٿون مارشل لا جنرل مشرف کي اهو موقعو فراهم ڪري ٿو تہ هو سياسي قوتن سان گڏجي منظم طريقي سان سول سوسائٽيءَ ڏانهن واپس وڃي. مفاهمت کان ڪم وٺي، هو فوج جي واپسي جو رستو بہ پيدا ڪري سگهي ٿو. ماضي ۾ فوج جي واپسي اطمينان بخش نہ رهي آهي.

پهرين مارشل لا آمر ايوب خان جو گهٽين ۽ بازارن ۾ هنگامن دؤران رخصت ٿيڻ. جڏهن تہ ماڻهو اهو مطالبو ڪري رهيا هئا تہ کيس ڦاهي ڏني وڃي، ٻي مارشل لا دؤران آمر يحيٰ خان مشرقي پاڪستان ۾ شرمناڪ پاليسي اختيار ڪئي. جنهن جي ڪري ڀارت جي هٿان شڪست کائڻي پئي. ان ڪانپوءِ مجبورن يحيٰ خان کي اقتدار کان ڌار ٿيڻو پيو. ٽيون آمر ضياءُ ان وقت تائين اقتدار کي چنبڙيو رهيو، جيستائين هو فوجي جهاز جي پرواز دؤران باهہ جي شعلي ۾ نہ بدليو.

جنرل مشرف ۽ ان جي ساٿين جي لاءِ اهو ئي بهتر ٿيندو تہ هو سياسي اتفاق راءِ سان واپسي جو خاڪو تيار ڪري ۽ قسمت جي لالچ ۾ نہ اچي. ڇاڪاڻ تہ جيڪي ماڻهو قسمت جي لالچ ۾ رهندا آهن. اهي آخر هڪ ڏينهن پڇتائيندا آهن.

www.bhutto.org

عدالتي بحران

قانوني حلقن ۾ حيرت جو باعث بڻجندڙ ڪجھ قدمن ۾ چيف جسٽس آف پاڪستان ۽ ٻين چوڏهن ججن کي فارغ ڪرڻ وارو قدم به شامل آهي. عدليا جو اهو وحشياڻو قتل ان وقت ڪيو ويو، جڏهن برطرف وزيراعظم نواز شريف جي بحالي لاءِ ڏنل هڪ درخواست جي ٻڌڻي ٿيڻ واري هئي.

متين ججن کي فارغ ڪري فوجي حڪمرانن چند اهڙن ججن کي بحال رکيو آهي، جن جي شهرت مالي فائدا ۽ ٻيون سهولتون حاصل ڪرڻ جي حوالي سان داغدار رهي آهي. حڪومت تي فوج جي قبضي جي ٽن مهينن ڪانپوءِ عدليا جي سينيئر رڪنن خلاف ان اوچتي قدم سان فوجي حڪومت جي پريشاني ظاهر ٿئي ٿي. عوامي حلقن بار ايسوسيئيشن ۽ انساني حقن جي تنظيمن ان قدم جي سختيءَ سان مذمت ڪئي آهي.

عدالتي قتل جو اهو عمل پاڪستان ۾ گردش ڪرڻ وارين انهن رپورٽن جي ڪري تڙتڪڙ ۾ ڪيو ويو. جن مطابق پاڪستاني عدليا ۾ بي انتها اختيار جو ڏٺي چيف جسٽس، جرنيلن کان جمهوريت جي بحالي ڪري انهن کي وڌيڪ پريشاني ۾ مبتلا ڪرڻ وارو هو ۽ ان لاءِ جرنيل راضي نه هئا. چيف جسٽس سعيدالزمان صديقي جرنيلن جي نئين ليگل فريم آرڊر تحت قسم کڻڻ کان انڪار ڪري حڪومت جي آئيني حيثيت کي چيلينج ڪيو ۽ هڪ ڀيرو ٻيهر ان جي جائز هجڻ متعلق سوال اٿاري ڇڏيا! هن واضح ڪري ڇڏيو ته هو صرف "آئين جي تحت ڪم ڪندو"

دلچسپ ڳالھ اها آهي ته چيف جسٽس 1999ع کان فوجي حڪومت جي قابض ٿيڻ ڪانپوءِ ساڻس ٿيل مفاهمت جو ذڪر ڀڻ ڪيو. صديقي صاحب جي بقول جنرل مشرف آئين ۾ عدليا جي متعلق حصن کي بحال رکڻ لاءِ ساڻس انصاف ڪيو هو پر پوءِ جرنيلن جي طرفان نئين فرمان تحت قسم کڻڻ لاءِ ايگزيڪيوٽو آرڊر جاري ڪرڻ تي ججن ۽ جرنيلن جي وچ ۾ اٽڪٽ ٿي پئي. ججن جي برطرفي کي عوامي حلقن ۾. اڳوڻي فوجي حڪمران جنرل ضياءَ طرفان عدليا پنهنجي وفادارن کي گڏ ڪرڻ وارن عملن جي برابر سمجهيو ويو. اها ڳالھ نئين چيف جسٽس ارشاد حسن خان جي سربراهي ۾ سپريم ڪورٽ ۾ موجود ججن لاءِ چئلينج جي حيثيت رکي ٿي. انهن ۾ گهٽي ڀاڳي سني شهرت رکندڙ آهن. نئين فرمان موجب وفاداري وارو قسم کڻڻ ڪانپوءِ آهي جج نواز شريف حڪومت جي بحالي واري درخواست جي ٻڌڻي نه ڪري سگهندا.

پر ان عدالتي بحران سان نئين حڪومت کي دوست پيدا ڪرڻ جي معاملي ۾ نااهلي ۽ دشمن گڏ ڪرڻ وارو عڪس نمايان نظر اچي ٿو. اها ڳالھ واضح ٿي وئي آهي ته جرنيل عدالتي ۽ سياسي عمل کي پنهنجي حق ۾ ڪرڻ لاءِ جلدبازي ۾ فيصلا ڪري رهيا آهن. سياسي جماعتون، بار ايسوسيئيشنز ۽ انساني حقن جي ڪارڪنن طرفان فاشسٽ نواز حڪومت جي برطرفيءَ جو استقبال ڪرڻ واري ان سماجي طبقي کي وڏي منظم انداز سان مخالف بڻائي ڇڏيو.

احتساب جي لاءِ هڪ آزاد ۽ باصلاحيت طريقو اختيار نه ڪرڻ جي ڪري نواز حڪومت جي پنهنجي سياسي مخالفن سان ڪيل زيادتين جي ازالي ۾ ناڪامي. متحده اپوزيشن سان رابطن جي گهٽتائي ۽ هاڻ واضح طور تي غيرجانبدار ججن جي برطرفي جي ڪري هيءَ حڪومت سياسي حمايت وڃائي ويئي آهي. جيڪا حمايت ڪيس 1999ع ۾ حڪومت سنڀالڻ وقت حاصل هئي.

www.bhutto.org

هن حڪومت جيڪو پنهنجو دفاع ڪيو آهي ان متعلق بہ سوال پيدا ٿي رهيا آهن، ڇو تہ بدقسمتيءَ سان سپريم ڪورٽ مان فارغ ڪيل ججن جي اڪثريت جو تعلق پهرين کان ئي احساس محرومي جو شڪار ٿيل صوبي سنڌ سان آهي. جنرل مشرف اقتدار سنڀالڻ وقت معزول وزيراعظم نواز شريف جي علائقائي پاليسين کي بہ تنقيد جو نشانو بڻايو هو، هاڻ انهن ججن جي برطرفي جي ڪري سنڌ جي عوام ۾ احساس محرومي وڌيڪ پيدا ٿيندي.

عدالتي بحران جي ڪري پاڪستان ۾ جمهوري معاشري جي وڌندڙ فرق ۽ سياسي معاملن جي حل ۾ عدليا جي اهميت جي عڪاسي ٿئي ٿي. جمهوريت ۾ اليڪشن جي ذريعي ئي حڪمراني جي مسئلن ۽ معاملن جو تعين ڪيو ويندو آهي. پاڪستان ۾ مختلف دورين جي حڪمراني واري حق جو تعين عدالت ئي ڪندي رهي آهي. نتيجي طور عدالتن ۾ سياست ڪاهي پئي آهي ۽ قانون ۽ آزادي مشڪوڪ بڻجي ويا آهن.

1985ع ۾ جمهوريت جي بحاليءَ کان وٺي، پارلياماني اڪثريت رکندڙ ٽن حڪومتن جي خاتمي تي عدالت تصديق واري مُهر هڻي ڇڏي. گذريل ڇهن سالن ۾ پاڪستان پيپلزپارٽي هڪ چيف جسٽس تي پنهنجي خلاف سازش ۾ ملوث هجڻ جو الزام لڳايو. جڏهن تہ فاروق لغاري وري هڪ ٻئي چيف جسٽس تي مسلم ليگ جي حڪومت کي بچائڻ جو الزام هنيو. ججن جي سياسي رغبت ڏانهن مائل ٿيڻ جي پيش نظر جرنيل نواز شريف جي مقرر ڪيل چيف جسٽس سعيدالزمان صديقيءَ جي طرفان نواز حڪومت جي بحالي واري ڪيس جي ٻڌڻي جي خطري کي منهن ڏيڻ لاءِ تيار آهن.

ٻين ملڪن ۾ سياسي سوچ رکڻ وارا جج ڪنهن اهڙي ڪيس جي ٻڌڻي نہ ڪندا آهن جن ۾ انهن جو ڪيس تي اثرانداز ٿيڻ جو امڪان موجود هجي. نتيجي ۾ عدليا بي داغ رهي ٿي پر پاڪستان ۾ ائين ڪونهي. سياسي مفاد رکڻ وارا جج پنهنجي دلچسپي ۽ مفاد رکڻ وارن ڪيسن جي سماعت خوشيءَ سان ڪندا آهن. جيئن تہ ڀٽو ۽ زرداري جي ڪيسن مان ظاهر آهي جج پنهنجو پاڻ کي سياسي معاملن ۾ الڳ رکي نہ سگهيا ۽ اهڙي طرح عدالت جي غيرجانبداري متاثر ٿي ٿئي. جنهن جي ڪري عدالتون متنازع بڻجي ويون آهن.

پاڪستان ۾ جنهن قسم جون حالتون آهن لڳي ٿو تہ عدليا جي لاءِ ايندڙ ڏينهن اجا وڌيڪ اونداها هوندا. عدالتي نامعقوليت متعلق رپورٽون ڇپجڻ جي باوجود عدالتون غلط فيصلن تي قانون مطابق ايڪشن ڪرڻ ۾ ناڪام ويون آهن ججن تي ڪرپشن جي الزامن جي تحقيق ڪرائڻ متعلق عوامي دٻاءُ وڌي رهيو آهي.

1997ع ۾ اقتدار جي رساڪشيءَ ۾ برطرف ڪيل چيف جسٽس سجاد علي شاهہ، عدليا جي احتساب جو مطالبو ڪرڻ وارن ۾ نمايان رهيو آهي. پاڪستانين جي احتساب واراي مطالبي جي باوجود احتساب جي لاءِ غيرجانبدار ضابطو ۽ انصاف تي ٻڌل قانون واري مطالبي تي ڌيان نہ ڏنو ويو آهي. نتيجي ۾ احتساب جي نالي برپا ڪيل طوفان رڳو انتقامي ڊرامي تائين محدود ٿي ويندو.

اهو عدالتي بحران جنهن پارٽ جي طرفان پاڪستان کي دهشتگرد ملڪ قرار ڏيڻ واري مهم جي دؤران منهن ڪڍيو آهي. پاڪستان جي استحڪام لاءِ سنو سنئون ناهي. معاشري جي ورهايل صورتحال. ادارن جي زبون حالي اقتصادي بدحالي ۽ اهم سياسي پارٽين کي نظرانداز ڪرڻ سان هڪ خلا پيدا ٿي رهيو آهي جيڪو ڪنهن وڏي انتشار کي جنم ڏيندو. پاڪستان جي داخلي انتشار سان هن

www.bhutto.org

خطي ۾ امن ۽ سلامتي بہ خطري ۾ پئجي سگهن ٿا. پاڪستان جيڪو دنيا ۾ واحد اسلامي ايٽمي ملڪ آهي ۽ غير مستحڪم افغانستان سان سندس سرحدون ملن ٿيون، سو بين الاقوامي برادري جي لاءِ پريشانيءَ جو باعث آهي.

عدالتي بحران ايڪيهين صدي جي شروعات ۾ پاڪستان کي درپيش چيلينجن جي عڪاسي ڪري ٿو. پاڪستان جي فوجي حڪمرانن جي لاءِ اهو ئي وقت آهي تہ هو گذريل ٽن مهينن جو جائزو وٺن. منفي تاثرن کي ختم ڪرڻ لاءِ ڪو قدم کڻن. اهو تڏهن ئي ممڪن ٿي سگهي ٿو جڏهن جرنيل اصلاح احوال جي لاءِ، سياسي اتفاق جي راءِ جي حصول لاءِ ڪو اشارو ڏين. ان اشاري کانسواءِ ملڪ جو مستقبل غير يقيني آهي.

www.bhutto.org

سياست، شخصيتون ۽ ڪارڪردگي

آڪٽوبر 1999ع ۾ جڏهن مشرف ۽ هن جي ساٿين جمهوري حڪومت جو تختو اونڌو ڪري اقتدار تي قبضو ڪيو تہ عام تاثر اهو ئي پيدا ٿيو تہ هاڻ فوج جي اقتدار سنڀالڻ سان عام ماڻهو جي زندگي وڏيڪ محفوظ ٿي ويندي ۽ جڏهن حڪومت معيشت جي بحاليءَ جي عزم جو اظهار ڪيو ۽ چيو تہ ميرٽ ۽ صلاحيت سان هو عام پاڪستانين جي زندگيءَ ۾ بهتري آڻيندا پر حقيقت ۾ اهو نظريو گمراهي ڪانسواءِ ٻيو ڪجهہ بہ نہ هو جيئن اڳتي هلي وقت ثابت ڪيو. شوڪت عزيز ۽ ڪجهہ ٻين ماڻهن جن پاڪستان کان ٻاهر پنهنجي صلاحيتن آڌار هڪ نالو ڪمايو هو ۽ ڪاميابيون حاصل ڪيون هيون تہ انهن جي ان ڪاميابين ۾ انهن جو ذاتي ڪمال گهٽ هو. جڏهن تہ اتي جو متحرڪ ۽ جاندار سسٽم ڪنهن بہ پڙهيل لکيل ماڻهو کان اهي ڪم وٺي سگهي ٿو. ذاتي صلاحيت ۽ ڪوشش جي بدران هڪ متحرڪ سسٽم انهن جي ڪاميابيءَ ۾ وڏو رول ادا ڪيو آهي. جڏهن تہ انهن ڪامياب ماڻهن پاڪستان ۾ صورتحال کي بهتر بڻائڻ لاءِ ڪم شروع ڪيو تہ انهن صورتحال کي بهتر بڻائڻ بدران وڌيڪ ڳنڀير بڻائي ڇڏيو. ان جو سبب سسٽم جي ڪمزوري آهي. ٿوري وقت انهن وڏن قرضن ڏانهن ڌيان ڏنو. جيڪي قرض تمام گهٽي وياج تي حاصل ڪيا ويا هئا. اهي قرض فاروق لغاري جي دؤر ۾ عالمي بينڪ جي هڪ آفيسر اسان جي مٿان ٿاڦيا هئا. ان سان وزارت خزانہ جي ناڪاميءَ جو مشاهدو ڪيو. جڏهن تہ سٽي بينڪ جو هڪ وڏو آفيسر پنهنجي مڙني صلاحيتن کي استعمال ڪري رهيو آهي، ٻين ملڪن سان اعليٰ سطحي تجارتي، مالياتي ۽ بينڪنگ جي رابطن سان عام ماڻهو جي زندگي ۾ ڪو خاص فرق ڪونہ پيو آهي. سچ تہ اهو آهي جو پهرين کان بہ حال برو لڳو پيو آهي.

جيڪڏهن گذريل ڏهاڪي جي ٻن جمهوري حڪومتن جي شروعاتي سالن جي ڪارڪردگي جو وڏي پيماني تي تجزيو ڪيو وڃي تہ هڪ صدمو رسي ٿو. ڇو تہ 1989ع ۽ 1993ع ۾ معيشت پنهنجي شروعاتي سالن ۾ اڳتي وڌڻ شروع ڪيو. 1989ع ۾ نج ڪاري، نون منصوبن ۽ ڊي ريگيولرائيزيشن جو عمل شروع ٿيو. جڏهن تہ 1993ع ۾ توانائي ۽ سافٽ ويئر جي پاليسي متعارف ڪرائي وئي. اهي پاليسيون معيشت لاءِ پارڻ ثابت ٿيون. جنهن معيشت بانبڙا پائڻ شروع ڪيا. ماڻهن لاءِ روزگار جا ذريعا پيدا ٿيا. جائداد جي قيمتن ۾ واڌارو آيو. مارڪيٽ ۾ پئسن جي گردش شروع ٿي ۽ آمدني ۾ اضافو ٿيو.

ان جي ابتڙ سڌي يا اڻ سڌي طرح فوجي حڪومتن ۽ عبوري دؤر ۾ هميشہ وٺ پڪڙ ٿيندي رهي. حڪومتي معاملن کي نظرانداز ڪيو ويو ۽ انهن معاملن کي نالي ۾ نهال ٽيڪنوڪريٽ جي هٿ هيٺ ڏنو ويو، جن ۾ سياسي بصيرت جو نالو نشان بہ نہ هو ۽ اهي سياسي پروگرام کان ناواقف هئا. سندن دل کين چوندي ڇڏيندڙن سان گڏ ڏڙ ڪندي هئي. نتيجي ۾ هو پنهنجو توازن قائم رکي نہ سگهيا ۽ ناڪام ٿي ويا.

عوامي راءِ کي عملي شڪل ڏيڻ وارا اهو يقين رکن ٿا تہ سيني مسئلن جو حل صرف ئي صرف ميرٽ آهي. سياسي طور تي چوندجي اچڻ وارن لاءِ اقرباپروري ۽ دوست نوازي جي نالي تي مذاق اڏائي وڃي ٿي. جيڪڏهن ميرٽ ئي سڀ ڪجهہ آهي تہ پوءِ يونيورسٽي ڇڏڻ کانپوءِ هر شاگرد کي آئن اسٽائن بڻجڻ گهرجي پر حقيت ۾ ائين ناهي. ايسٽائين جو جيڪڏهن امريڪي حڪومت تبديل ٿئي ٿي تہ ان سان گڏ هزارين ٻيا ماڻهو بہ تبديل ٿي ويندا آهن. هاڻوڪي تاريخ ۾ برطانوي

www.bhutto.org

وزيراعظم توني بليئر ڪنهن بئي وزيراعظم جي بنسبت سيني ڪان وڌيڪ سياسي ماڻهن کي سياسي ڪارڪنن جي حيثيت سان پارٽي ۾ شامل ڪيو. (هن اهو ڪم نيو ليبر جي نالي تحت ڪيو)

چونديل سياسي ماڻهو غير معمولي جوش ۽ جذبي سان ميدان عمل ۾ لهي پوندا آهن. انهن جي ان جذبي کي ٽيڪنوڪريٽ جي جذبي سان پيٽي نٿو سگهجي. ڇوته سياسي ڪارڪن هوندو آهي ته ان جي وفاداري سياسي پروگرام هوندي آهي. سياسي حيوان هجڻ جي ناتي سياسي ڪارڪن سدائين سماجي اعزاز ۽ انعام کي مالي انعام تي ترجيح ڏيندو آهي ۽ اهو رويو ٽيڪنوڪريٽ جي رويي کان مختلف ٿيندو آهي. ڇو ته ٽيڪنوڪريٽ پئسي کي وڌيڪ اهميت ڏيندو آهي. جڏهن ته چونديل سياسي ماڻهو ان ڳالهه تي يقين رکندو آهي ته ان جي ڪاميابي ۽ ناڪاميءَ جو دارومدار سندس اقتدار جي مدت جي ڪاميابيءَ سان وابسته آهي. جڏهن ته ٽيڪنوڪريٽ پنهنجي اقتدار جي مدت کي اقتصادي مارڪيٽ ۾ پنهنجي مستقبل کي روشن بڻائڻ لاءِ استعمال ڪندو آهي.

چيو ويندو آهي ته ترقي ۽ جمهوريت جو پاڻ ۾ تمام گهڻو ويجهو تعلق آهي. اها ڳالهه پاڪستان جي سياسي صورتحال جي حوالي سان صحيح آهي. اسان پاڪستان جي سياسي صورتحال جي حوالي سان جمهوري حڪومت ۽ فوجي حڪومت جي حمايت يافته حڪومت جي ڪارڪردگيءَ جو جائزو وٺي سگهون ٿا. پوءِ ان تجزئي کي هڪ مخصوص مفاد پرست گروپ کي تعليم ڏيڻ جي لاءِ استعمال ڪري سگهون ٿا ته جيئن کين خبر پوي ته چونديل ماڻهن جي اهميت ڇا هوندي آهي. ڪاميابي جي لاءِ پهرين ڪان ڪامياب نظام جو نقل ڪرڻ تمام ضروري هوندو آهي. جيئن آمريڪا جو نظام. انهن جي انتظاميا جو انحصار طاقت ۽ چونديل سياسي ماڻهن جي طرفان ڏنل قوت تي هوندو آهي. انهن کي پنهنجي ٽيم سان گڏ ڪم ڪرڻ جي آزادي هوندي آهي ۽ انهن کي مجهول غير متحرڪ شڪي مزاج ۽ خشڪ مزاج ماڻهن سان گڏ ڪم ڪرڻ تي مجبور نه ڪيو ويندو آهي. جيڪي ڪنهن به پاليسي کي ان وقت ناڪام بڻائي ڇڏيندا آهن. جڏهن هو ڏسندا آهن ته پاليسي جي ڪري سندن مفادن کي نقصان رسڻ جو انديشو هوندو آهي.

هڪ ٻيو غير جمهوري نعرو به لڳايو ويندو آهي ته ملڪ کي هلائڻ جي لاءِ هڪ ٽين پارٽي کي به چانس ڏيڻ گهرجي. چيو وڃي ٿو ته ملڪ جا ٻئي وزيراعظم به ٻيهر اقتدار ۾ اچي چڪا آهن تنهن ڪري انهن کي اقتدار کان ٻاهر رکجي. سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته ڇا انهن ٻنهي وزيراعظمن کي امير طبقي جي ماڻهن ووٽ ڏنا هئا يا اقتدار ۾ آندو هو. اها ڳالهه واضح آهي ته جمهوريت ۾ ووٽ وجهندڙ ئي اهو فيصلو ڪندا آهن ته ڪنهن کي چونڊڻو آهي. جڏهن مٿيئن طبقي جي اشرافن ووٽرن جي اعتماد کي ڌڪ هنيو ۽ نااهلي جو هڪ نئون ڊرامون رچايو ويو ۽ اهڙي طرح سياسي ميدان ۾ ڪرپشن جا ڪوڏيا پنهنجا ڪرتب ڏيکارڻ لڳا!

انهيءَ عمل جي ڪري سياسي ڪلاس کي بدنام ڪيو ويو وڃي. منفي سوچ سان خود تباهي جو هڪ منفي چڪر پيدا ٿي پوندو آهي.

ان سان اهو تاثر پيدا ٿئي ٿو ته سياست به ڪسينو وانگيان آهي يعني جيڪڏهن توهان جي قسمت سٺي آهي ته توهان اقتدار حاصل ڪري سگهو ٿا. حقيقت ۾ اقتدار يا طاقت لاٽري واري نظام کان گهڻو مختلف آهي. اقتدار هڪ مقدس امانت آهي ۽ اختيارن کي اهي ماڻهو استعمال ڪن ٿا جن تي لکين ماڻهو آزاديءَ واري ماحول ۾ پنهنجي اميدن سان گڏ اها ذميواري عائد ڪن ٿا. اهو حق صرف ۽ صرف ووٽر وٽ هوندو آهي ته ڪنهن کي اقتدار جي مسند تي ويهارجي ۽ ڪنهن کي لاهي ڦٽو ڪجي. ان جي لاءِ ووٽر سندن ڪارڪردگيءَ کي ئي بنياد

www.bhutto.org

بڻائيندو آهي.

ووٽرن جي انهيءَ حق کي کائنس محروم ڪرڻ معني تہ سندن آزادي ۽ پنهنجي قسمت جي ڪنٽرول کان محروم ڪرڻ آهي، ان جو مطلب اهو ٿيو تہ انهن کان اهو حق کسي ونجي تہ هو پنهنجي مرضي سان نمائنيدا چونڊين. اسان جو ملڪ اڄ جنهن صورتحال جو شڪار آهي ۽ جنهن بحران ۾ ڦاٿل آهي اهو ان جو ئي نتيجو آهي جو ماڻهن کي پنهنجي نمائيندن کي چونڊڻ واري حق کان محروم ڪيو ويو آهي. جمهوريت ۽ جمهوري عمل جو بيڙو ٻوڙڻ. آئين کي پني ڏئي مجروح ڪرڻ ۽ رياستي اختيارن جي ناجائز استعمال تي پردو وجهڻ واريون سازشون هاڻ ناڪام ٿي چڪيون آهن. پاڪستان پيپلزپارٽي سچائي ۽ مفاهمت واري ڪميشن جو مطالبو ڪري ٿي ۽ ان لاءِ جيڪي اعتراضات سامهون اچن انهن کي منظر عام تي آڻڻ جو پڻ مطالبو ڪري ٿي، انهن اعتراضن ۾ سلامتيءَ جي هڪ اداري جي طرفان 1988ع ۾ هڪ پارٽي ٺاهڻ. 1990ع واري اليڪشن ۾ اسٽيٽ بينڪ کي لُٽڻ وارو عمل. جنهن جو مقصد اميدوارن کي پئسا ڏيڻ هو ۽ اهو پڻ اعتراف تہ گذريل عام چونڊن ۾ پاڪستان مسلم ليگ (ن) کي مينڊيٽ نہ مليو هو. جڏهن تہ سيني پولنگ بوٿ تي فوج ويل هئي.

اهي اهڙا قدم آهن جيڪي اسلامي اصولن ۽ وفاق توڙي جمهوري اصولن جي خلاف آهي، اهڙن قدمن سبب ئي ننڍن صوبن ۾ احساس محرومي پيدا ٿيو آهي. معيشت زبون حاليءَ جو شڪار ٿي وئي. مسلح ۽ تشدد پسند گروپ جي حوصلہ افزائي ٿي آهي. سماجي طور تي هيٺن ماڻهن جي خلاف تعصب پيدا ٿيو آهي ۽ بين الاقوامي طور تي ملڪ اڪيلائي جو شڪار ٿي ويو آهي.

مسلح فوج جو وقار انهن آفيسرن جي ڪري ڏاڍو مشڪل سان مجروح ٿيڻ کان بچيو آهي. جن سياسي جماعتون پيدا ڪري اليڪشن ۾ ڌانڌلي ڪرائي ۽ اسٽيٽ بينڪ مان پئسا چوري ڪيا، انهن چند آفيسرن جي پنهنجي عهدي جي قسم سان غداري جي ڪري سموري فوج جي خلاف بدگماني پيدا ٿي. فوج 1997ع وارين چونڊن جي دؤران جيڪا مدد ۽ نگراني ڪئي. انهن چونڊن جي نتيجن متعلق ڪيترائي شڪ شبها موجود آهن. فوج متعلق اهو تاثر پيدا ٿي رهيو آهي تہ فوج رياست جي اندر هڪ ٻي رياست جي حيثيت رکي ٿي ۽ اهو پڻ واضح اهي تہ چونڊيل حڪومت فوج جي اڳيان بيوس هوندي آهي. هڪ اداري جي باري ۾ اهڙي قسم جا تضاد ڪو سنو تاثر قائم نٿا ڪن. جنهن اداري 1965 واري جنگ ۾ مردن توڙي عورتن جي دل ۾ هڪ جاءِ ٺاهي هئي.

پاڪستان جي سماج ۾ ملڪ جي فوج هڪ اهم عنصر جي حيثيت رکي ٿي. مسلح فوج ۾ ملڪ جا چڱي خاصي تعداد ۾ ماڻهو ملازمت ڪن ٿا. فوج هڪ اهڙو ادارو آهي جيڪو محروم ۽ پوئتي پيل طبقن جي سماجي تحريڪ کي فروغ ڏئي ٿو. امن جي قيام لاءِ پاڪستان جي مسلح فوج جون صلاحيتون قابل تعريف آهن ۽ ان لاءِ دنيا پڻ تعريف ڪري چڪي آهي. فوج جي جوانن شهادت سان دليري ۽ بهادري جي ڪهاڻين کي جنم ڏنو آهي. ضرورت ان ڳالهہ جي آهي تہ مسلح فوج هاڻ ان ڳالهہ جو تعين ڪري تہ هن وقت سندس ڪهڙي حيثيت آهي ۽ هن ڪانپوءِ سندس ڇا منزل هوندي. هڪ ڳالهہ عام آهي تہ پاڪستان کي اهو ماڻهو ڪامياب ملڪ بڻائي سگهي ٿو جيڪو گهوڙي تي چڙهي ايندو پر ان سان گڏ هڪ ٻيو نقطہ نظر بہ آهي. جيستائين اهو شهسوار گهوڙي کي واپس نٿو ڪري ان وقت تائين هو ملڪ کي هڪ اهڙي دؤر ۾ وٺي ويندو جتي آمريت جي لاءِ ڪا بہ جاءِ نہ هوندي.

www.bhutto.org

اڄ جو ڏوڙ شفافيت جو دور آهي. جنرل مشرف دفاعي خرچن ۾ گهٽتائي ڪري دلير اٿو قدم کنيو آهي ۽ تنقيد جي باوجود هو پنهنجي فيصلي تي قائم آهي. اهڙي طرح سندس مٿيون عمل وڏيڪ اهميت اختيار ڪري ويو آهي پر حڪومت پنهنجي مقرر بجيٽ جي اندر رهڻ واري واعدي نڀائڻ ۾ ناڪام وئي آهي. فوجي پينشن واري بجيٽ کي آساني سان سول بجيٽ ۾ منتقل ڪيو ويو آهي. اهڙي طرح بجيٽ ۾ گهٽتائي سراب ڪانسواءِ ٻيو ڪجهه بہ نہ آهي. اهڙي قسم جي سرابن کان بچڻ جي ضرورت آهي. پاڪستان جي مسلح فوج کي نئين عالمي نظام ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻو آهي. ان لاءِ ضروري آهي تہ فوج پاڻ کي جديد قدرن سان هم آهنگ ڪري، انهن قدرن ۾ وڌيڪ شفافيت نوآبادي طرز انداز کان بچڻ، غير سياسي ڪردار ۽ معاهدن جي شفافيت شامل آهي.

آخرڪار قوم کي ڪنهن نہ ڪنهن مرحلي تي ڪرپشن جي معاملن ۾ اکيون بند رکڻ بدران. ڪولٽيون پونديون. ٽيڪس پيئرز سرٽيفڪيٽس جي ڪري ماڻهن پنهنجون رقمون لڪائي رکيون آهن. هيءَ حڪومت بہ ٽيڪس مٿان ٽيڪس لاڳو ڪري رهي آهي، جڏهن تہ حڪومت ڪرپشن جي خاتمي لاءِ بہ واويلا ڪري رهي آهي، اهڙي طرح بهتريءَ جي اميد ڪيئن ٿي ڪري سگهجي. احتساب جي طرز تي ڪرپشن جي تحقيق جي لاءِ نظام جي ضرورت آهي. عهدي تي رهڻ واري حق ۽ پڇاڳاڇا ڪرڻ واري حق جي وچ ۾ فرق ڪرڻ ضروري آهي. ڪرپشن جيئن پوءِ تيئن وڌندڙ مرض جيان وڌي رهي آهي، جيستائين ڪو اهڙو نظام واضح نٿو ڪيو وڃي جنهن سان عام پاڪستانين کي اميگريشن ۽ ڪسٽم جي ذريعي لٽجڻ کان نٿو بچايو وڃي، ڪرپشن وڌندي رهندي.

ايندڙ ڏهاڪن ڏانهن قدم وڌائڻ جي لاءِ ضروري آهي تہ ماضيءَ کي وساريو وڃي، ان جو مطلب اهو آهي تہ ڊگهي عرصي کان اسان جيڪا تعصب جي عينڪ پايو ويٺا آهيون ان کي لاهي ڦٽو ڪرڻ گهرجي ۽ سياسي گروهن جي وچ ۾ تعصب موجود آهي انهن کي ختم ڪرڻ گهرجي. ان جو مطلب اهو ٿيو تہ سياسي حڪومت کي پنهنجي ٽيم سان گڏ ڪم ڪرڻ جو موقعو ڏنو وڃي ۽ ان جو جائزو ان جي شخصيت بدران سندس ڪارڪردگيءَ جو ورتو وڃي. اسان شخصيتن متعلق هڪ خبط جو شڪار آهيون ۽ انهيءَ خبط ئي حڪومتن جي ڪارڪردگي کي نظرن کان اوجهل ڪري ڇڏيو آهي. جڏهن حڪومت جو عروج ۽ زوال، شخصيت ۽ تعصب جي بدران ڪارڪردگي جي تابع هوندو آهي. تڏهن وڃي پاڪستان ترقيءَ جي عروج تي پهچندو. جنهن جو نظارو سڀ ماڻهو ڪندا.

www.bhutto.org

پاڪستان ۾ خلافت

پاڪستان جي فوجي حڪومت جنهن جي مٿان هن وقت سخت دٻاءُ آهي تہ واپس بيرڪن ۾ وڃي هن وقت ٻهار و ڦيرائڻ واري آئيني اصلاح جي منصوبہ بندي ڪري رهي آهي. ان آئيني اصلاح جو مقصد قوم جي تقدير جو ڪنٽرول فوج جي آئيني ڄار ۾ ڦاسائي رکڻ آهي. جڏهن تہ ٽيڪنيڪلي ملڪ کي غير فوجي حڪومت جي حوالي ڪيو ويندو. اهڙي قسم جي آئيني تبديلين کان ملڪ جمهوري سڏبو پر عملي طور تي ملڪ مٿان آمريت مسلط هوندي. ڇا آمريت ملڪ کي هن سياسي طوفان کان ٻاهر نڪرڻ ۾ مددگار ثابت ٿي سگهندي، جنهن ۾ هن وقت ڦاٿل آهي؟ هيءُ هڪ الڳ سوال آهي.

نومبر 1996ع ۾ جمهوري حڪومت کي ختم ڪيو ويو. جڏهن کان جمهوريت کي پٽڙيءَ تان لاٿو ويو آهي، تڏهن کان پاڪستان پاڻ کي هڪ طوفان ۾ ڦاٿل محسوس ڪري رهيو آهي. ڪيس خارجہ پاليسي جا چئلينجز، بيمار معيشت، لساني ۽ مذهبي اقليتن جي وچ ۾ ناموافق سياسي عدم استحڪام جهڙين مشڪلاتن کي منهن ڏيڻو پئجي رهيو آهي.

1996ع ۾ حقيقي طور چونڊيل حڪومت جو خاتمو، 1997ع جي اليڪشن ۾ ڌانڌلي ۽ پارليامينٽ ۾ اڪثريت واري ڊر هڪ ڪمزور ليبر جي اقتدار ۾ اچڻ سان ملڪ هڪ بحران ۾ ڦاسي پيو. جمهوريت جو رستو روڪڻ سان فوج جي ڪردار تي بہ وڏا اثر پيا. فسطائي قوتن جي اڀرڻ سان ڊڄي ويندڙ فوج آڪٽوبر 1999ع ۾ ملڪ جا انتظام پنهنجي هٿ هيٺ ڪيا تہ جيئن هو صورتحال کي بهتر ڪري سگهي.

عوام ۽ معيشت کي زور زبردستيءَ سان پنهنجي مرضي مطابق بڻائڻ لاءِ استعمال ڪيل طريقن جي ڪري صورتحال بهتر ٿيڻ بدران وڌيڪ خراب ٿي وئي. ماڻهن جو وڏو تعداد بد دل ٿي ملڪ ڇڏي ٻاهر هليو ويو. هو پاڻ سان گڏ پنهنجو سرمايو بہ کڻي ويو تہ جيئن مغربي ملڪن ۾ وڃي پنهنجي لاءِ آزاد ۽ سڪون وارا گهر خريد ڪري سگهن.

لڪين ماڻهن بيلٽ جي ذريعي معزول پاڪستان پيپلز پارٽي کي ووٽ ڏنا. تازو ٿيندڙ بلدياتي چونڊن ۾ بہ پارٽي ٺيڪ ٺاڪ اڪثريت حاصل ڪئي. آهي ووٽ موجود فوجي حڪومت کان مايوسي جو واضح اشارو آهن.

جڏهن بلدياتي اليڪشن جا نتيجا سامهون آيا تہ پريس ۾ ڪجهہ رپورٽون شايع ٿيون جن ۾ اهو ظاهر ڪيو ويو تہ حڪومت عوام جي جذبن ۽ خيالن جي سيلاب کي آئيني دعوائن جي ذريعي روڪڻ جي رٿابندي ڪئي آهي، جنهن ۾ عوام جي فيصلي کي ڪا نئين شڪل ڏني ويندي. فوج جي منصوبي ۾ شامل آئيني ڊيم ملڪ جي استحڪام لاءِ تباهيءَ جو سبب بڻجي سگهن ٿا، جنهن ڪري آزادي کسجي ويندي ۽ معاشي بحران جيئن پوءِ تيئن وڌي ويندو.

پهريون منصوبو اهو آهي تہ جنرل پرويز مشرف کي صدر بڻايو وڃي. ٻيو منصوبو اهو آهي تہ کيس طاقتور آئيني هٿيار ڏنا وڃن جيئن هو پنهنجي مرضيءَ سان وزيراعظم کي فارغ ڪري سگهي.

گذريل چوڏهن سالن ۾ پنج دفعا اسيمبليون ٽوڙيون ويون آهن. ان حقيقت کي مدنظر رکي ڏٺو وڃي تہ ڇا پاڪستان هاڻي بہ ماضي جي انهن تجربن کي ورجائڻ جي قابل آهي؟ ڇاڪاڻ تہ وزيراعظم کي هٽائڻ آسان آهي. ان ڪري ٿي هر سال

www.bhutto.org

هڪ نئون وزيراعظم اقتدار سنڀالي ٿو.

ان جو نتيجو اهو نڪرندو ته ڪرپشن اڃا وڌندي. وزارت عظمي جي لاءِ ايندڙ اميدوار موجود وزيراعظم کي هر وقت پنهنجي گهيري ۾ رکندو. ان کان ته چڱو هو ته اڪثريت ۽ اقليت جي وچ ۾ مرڪزي حيثيت رکندڙ پارليامينٽ جي ميمبرن تي ٿي انحصار ڪيو وڃي. اهڙي طريقي سان پارليامينٽ جا ميمبر شرمناڪ قسم جون گهرون ڪري سگهن ٿا، جنهن سان بدعنواني ۽ ڪرپشن پڻ وڌندي. ان سان خارجه پاليسي به متاثر ٿيندي، ڇو ته غير ملڪي حڪومتون هڪ بي يارومددگار وزيراعظم سان معاملا طئي ڪنديون جنهن جي مٿان هر وقت صدر جي طرفان معزوليءَ جي ڊپ جي تلوار لڙڪيل هوندي. ان سان پارليامينٽ جا ميمبر هڪ طاقتور شخص جي حڪم تي امناصدقنا عمل ڪندا ۽ موٽ ۾ وڏيون وڏيون پگهارون ۽ رعايتون حاصل ڪندا، ان سڄي تماشي فوج جي پيشوراڻي صلاحيتن کي خطري ۾ وجهي ڇڏيو آهي. هڪ وقت هو جڏهن بطور هڪ اداري جي پاڪ فوج جو تمام گهڻو احترام ڪيو ويندو هو. ڇو ته اڳ ۾ سندس طور طريقو ساراهڻ جوڳو هو. اليڪشن بنا ڪنهن دٻاءُ ،ڌانڌليءَ جي ٿيندي هئي پر هاڻي اها ڳالهه ناهي، ڇو ته اها فوج ٿي آهي جنهن هڪ هر دلعزيز وزيراعظم کي ڦاهي ڏني ۽ پنهنجون سياسي پارٽيون ٺاهڻ لڳي اليڪشن جي نتيجن کي پنهنجي مرضي مطابق ٺاهڻ لڳي. قومي آدمشماري ۾ به جوڙ توڙ کان ڪم ورتو ويو. سياچن ۽ ڪارگل ۾ وڏو نقصان پهچايو ۽ ذاتي فائدي لاءِ زرعي ۽ ڪمرشل زمين پنهنجي قبضي ۾ ڪئي.

هڪ آمر صدر پنهنجي مرضي مطابق وزيراعظم کي نه ڏسي ڪيس ڪنهن سخت آزمائش ۾ وجهڻ سان گڏ ٻيو به گهڻو ڪجهه ڪري سگهي ٿو. هو اليڪشن ۾ ڌانڌلي ڪرائي سگهي ٿو. اليڪشن ڪميشن ۽ عدليا جي عهديدارن کي پنهنجي مرضي مطابق تبديل ڪري سگهي ٿو. اهڙي منصوبه بندي ۽ اصلاحن کانپوءِ فوج پنهنجي مرضي مطابق چونڊ ڪرائي سگهي ٿي.

ماضي جا تجربا ٻڌائين ٿا ته عوام اهڙين چونڊن جو بائيڪاٽ به ڪيو، 1985ع ۾ جڏهن جنرل ضياءَ ريفرنڊم ڪرايو ته 5 سيڪڙو کان به گهٽ ماڻهن ووٽ جو استعمال ڪيو. اهڙي طرح 1997ع وارين متنازع چونڊن ۾ به صرف 16 سيڪڙو عوام ووٽ وڌو. باقي ماڻهن خاموشي اختيار ڪري احتجاج ريڪارڊ ڪرايو. ماڻهن جي اهڙي احتجاج کان بچڻ لاءِ منصوبي جي مطابق اصلاحن ذريعي ووٽ وجهڻ لازمي قرار ڏنو ويندو ۽ پوءِ ووٽ ڏيڻ واري کي جيل پيڙو ڪيو ويندو. ان جو مطلب اهو ٿيو ته اختلاف رکڻ وارن کي قيد ڪرڻ جي لاءِ نوان جيل ٺاهڻا پوندا. ان کان به وڌيڪ اهم ڳالهه اها آهي ته ائين ڪرڻ سان ووٽ پنهنجي مرضيءَ سان وجهڻ وارو حق به کسيو ويندو. اهو حق اهڙو حق آهي جيڪو بنيادي انساني حقن ۾ شمار ٿئي ٿو.

فوجي حڪومت جو مقصد اهو آهي. يعني فوج کانسواءِ باقي ٻيا سڀ ادارا مفلوج هجن. سياسي پارٽيون به ته اداري جي حيثيت رکن ٿيون، جن 54 سالن جي تاريخ ۾ چٽن مارشل لائن جو مقابلو ڪيو آهي، هينئر فوجي بالادستيءَ کي سياسي پارٽين کان جيڪو خطرو آهي، ان کي منظم طريقي سان ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي پئي وڃي. فوج اليڪشن ڪميشن جي ذريعي سياسي پارٽين جي اندروني طريقيڪار لاءِ نوان قانون جوڙي ميل جول واري حق ۾ مداخلت ڪري رهي آهي. منصوبي مطابق اليڪشن ٽن سالن کانپوءِ ٿيندي ۽ سياسي پارٽين کي

www.bhutto.org

پنهنجي اندر هر سال اليڪشن ڪرائڻي پوندي. پهريان قومي چونڊ پوءِ صوبائي چونڊ ان کانپوءِ لوڪل ۽ پارٽي جي اندر چونڊ ٿيندي. يعني سياستدان ٻارهن ئي مهينا چونڊ جي حوالي هجي ۽ فوج آزاد هجي. جيڪا ڪنهن به احتساب کان آجي هجي ۽ هو پاڪستان کي پنهنجي ذاتي جاگير سمجهي ڦرلٽ ڪندي رهي.

هن وقت عالمي برادري توڙي پاڪستان جي اندر ڪجهه ڌريون هن آئيني آمر مان مطمئن ۽ خوش آهن. جنرل پرويز مشرف واعدو ڪيو هو ته هو ترڪي جي انقلاب پسند اتاترڪ وانگر صلح پسند. بنياد پرستن کي ڪاوڙائڻ لاءِ اهو ئي ڪافي آهي ته هن پنهنجي پالتو ڪتن سان گڏ تصويرون ڪيرايون. جيڪي مختلف اخبارن ۾ شايع ٿيون. ان کان به وڌيڪ ڳڻتي واري ڳالهه اها آهي ته هن فرقيواريت جي ليڊر مولانا جهنگوي کي ڦاهي ڏيڻ جي اجازت ڏني. هنن سان ڪنهن به جاءِ تي ڪڏهن به ڳالهيون ڪرڻ جو واعدو ڪيو ۽ سي ٽي بي ٽي تي صحي ڪرڻ جو اشارو ڪيو.

انهن سڀني ڳالهين جي باوجود هن اليڪشن ڪميشن. عدليا. قانون لاڳو ڪندڙ هٿيار بند فوج ۽ سياسي پارٽين کي پنهنجي ماتحت ڪري سڀئي اختيار واحد فرد جي هٿ ۾ ڏئي رهيو آهي جيڪو هڪ خطرناڪ عمل آهي. هاڻ جيڪڏهن ڪو ملڪ تي قبضو ڪرڻ چاهي ته هن کي صرف هڪ عهدي تي قبضو ڪرڻو پوندو.

پريشانيءَ واري ڳالهه اها آهي ته هڪ اهڙي ملڪ ۾ جنهن جي فوج افغانستان تي ٻاهرين فوج جي قبضي جي خلاف افغان جهاد کي اڳتي وڌائي رهي آهي ته اهڙي حالت ۾ واحد فرد جي هٿ ۾ آئيني اختيار ڪنهن خطرناڪ نتيجي کي سامهون آڻي سگهن ٿا. اختيارن جو اهو طريقيڪار انهن لاءِ بهتر آهي جيڪي گهٽي پاڳي نرم انقلاب جي ڳالهه ڪندا هجن جڏهن ته هو پاڪستان کي پوري علائقي توڙي بين الاقوامي طور قابل احترام ۽ پروقار جاءِ تي ڏسڻ جا خواهشمند آهن. هن جي لاءِ اختيارن جو اهو طريقو نقصانڪار آهي ۽ اها ڳالهه وڏي غور ۽ فڪر جي طلب آهي.

سياسي انتهاپسندن مذهب جي نالي تي جنهن انقلاب جو واعدو ڪيو آهي ٿي سگهي ٿو ته اهو نرم انقلاب هجي. اهو پاڪستان تي قبضي ڪرڻ جو ٻن مرحلن وارو خطرو آهي. پهرين مرحلي ۾ آرمي چيف جي سربراهي ۾ اقتدار تي قبضو ڪيو ويو ۽ هاڻ ٻئي مرحلي ۾ انتهاپسندن کي اها پڪ آهي ته هو آرمي چيف کي بنياد پرست طور تي مامور ڪري ڇڏيندا. بنياد پرست آرمي چيف ملا عمر جيان اسلام جو خليفو هجڻ جو اعلان ڪندو. سياستدان بي معني ۽ بي مقصد اليڪشن تي وڙهندا رهندا. جڏهن ته خليفو طالبان جيان اسلام کي وڌيڪ ڦهڻ ڦاٽڻ لاءِ ڏيان ڏيندو. پاڪستان وٽ اسلامي دنيا جي باري ۾ سوچ مختلف آهي. هيءَ هڪ اهڙو ملڪ آهي جنهن وٽ وڏي پيماني تي تباهي مچائڻ وارا هٿيار موجود آهن. جيڪڏهن پاڪستان اهڙن بنياد پرست قوتن جي قبضي ۾ اچي ويو. جن جو مقصد اسلام کي وڌائڻ ويجهائڻ هوندو ته ڪيترائي اسلامي ملڪ عدم استحڪام جو شڪار ٿي ويندا.

ان ۾ ڪو به شڪ ڪونهي ته اهو منصوبو جنرل مشرف جي اڳيان. سياسي پارٽيون. بيلٽ ۽ عوام کي ڪنٽرول لاءِ هڪ ذريعي جي طور تي پيش ڪيو ويندو. وڌيڪ خطرناڪ ڳالهه اها آهي ته سڀئي اختيار هڪ ئي فرد جي هٿ هيٺ آهن. توهان ٿوري دير لاءِ سوچيو ته پاڪستان ۾ جهاد جي حامي قوتن نواز شريف ۽ ان

www.bhutto.org

جي پارٽي جي ذريعي آئين کي پنهنجي قبضي ۾ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. نواز شريف به پيرا مذهبي حڪومت جي قيام جو اعلان ڪيو. سينيٽ ۾ آئيني اڪثريت نه هجڻ ڪري هو ائين نه ڪري سگهيو. اپوزيشن ڪيس ائين ڪرڻ کان روڪي رکيو. نواز شريف طالبان جي تعريف ڪندو رهيو ۽ گڏو گڏ اهو واعدو پڻ ته جڏهن به کيس سينيٽ ۾ اڪثريت ملي ته هو مذهبي حڪومت جو اعلان ڪندو. هن به دفعا اهڙي ڪوشش ڪئي ۽ ٻئي دفعا معزول ڪيو ويو.

پاڪستان ۾ هڪ دفعو پهريان به بنياد پرستن مذهبي حڪومت قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي جڏهن 1995ع ۾ جونيئر آفيسرز انقلاب آڻڻ جي ڪوشش ڪئي. جنهن کي وقت سر ناڪام بڻايو ويو هو. ان انقلاب جي اڳواڻي برگيڊيئر مستنصر ڪئي هئي. هاڻ وري ملڪ کي مذهبي رياست ناهڻ لاءِ جنرل مشرف سان اميدون وابسته ڪيون ويون آهن پر حقيقت ۾ اهو نظريو اڪثريت جي حامي معاشري ۾ موجود عنصر کي ٻي پاڙو بڻائڻ لاءِ هڪ چال آهي ته جيئن آئيني آمريت کي عمل ۾ آڻي سگهجي، جنهن ڪانپوءِ طالبان طرز حڪومت جي شڪل ڏني وڃي. جنهن جي قيادت هڪ ڳجهو ملا عمر ڪندو. اهو عمل نه صرف پاڪستان جي عوام پر ڏکڻ ايشيا توڙي اسلامي دنيا لاءِ به خطرناڪ آهي.

www.bhutto.org

انٽيليجنس آفيسرن جو غلبو

رفيق تارڙ 15 آگسٽ 2000ع تي ڪابينا جي چئن نون وزيرن کان قسم کڻايو. جنرل مشرف طرفان فوجي بغاوت ذريعي اقتدار حاصل ڪرڻ کانپوءِ هڪ سال کان بہ گهٽ عرصي جي اندر ڪابينا ۾ ردوبدل ڪئي وئي. ڪابينا جي ردوبدل سان پاڪستان جي سياست ۾ انٽيليجنس آفيسرز جي اثر رسوخ جي خبر پوي ٿي. ان اثر رسوخ جي شروعات ضياءُ الحق جي دور ۾ ٿي هئي.

1979ع ۾ هڪ ٻاهرين طاقت طرفان افغانستان تي قبضو ڪرڻ سان جنرل ضياءَ جي ٻن سالن واري اقتدار ۾ پاڪستان جي سياست جو رخ ئي تبديل ٿي ويو. آخري ڏينهن ۾ تہ اها آمريت اهڙي خونخوار ٿي پئي جو هن هڪ چونڊيل وزيراعظم کي وحشياڻي طريقي سان ڦاهي ڏني ۽ هزارين نوجوانن کي سنگدليءَ سان ڪوڙا هڻڻ جي ڪري نفرت جي قابل ٿي وئي.

افغانستان تي ٻاهرين طاقت جي قبضي جي ڪري آزاد دنيا جي لاءِ پاڪستان جي اهميت وڌي وئي. اهڙي طرح آمريڪا سميت ٻين ڪيترن ئي ملڪن جون ڳجهيون سرگرميون پاڪستان جي سرزمين تي شروع ٿي ويون.

ان موضوع تي هونئن تہ ڪيترائي ڪتاب لکجي چڪا آهن تہ آمريڪا جي سي آءِ اي ڪهڙي طريقي سان اربين ڊالر سوٽ ڪيس ۾ بند ڪري پاڪستان ۾ پهچايا. سي آءِ اي پاڻ بہ فراخدلي جو مظاهرو ڪندي رهي ۽ نذرانو ۽ عطيو ڏيندي رهي. دولتمند اسلامي ملڪن ۽ اتي جي امير خاندانن کي پڻ ائين ڪرڻ لاءِ چيو ويو. منشيات ۽ هٿيارن جي ڪاروبار مان حاصل ٿيندڙ آمدني کي پردي اندر رکيو ويو. هڪ ڪتاب ۾ دعويٰ ڪئي وئي آهي تہ جنرل ضياءَ کي خوش رکڻ لاءِ سي آءِ اي جا سربراهہ پاڻ ڊالرن جون پيٽيون پري پاڪستان کڻي ايندا هئا.

جنرل ضياءَ ۽ ان جي انٽيليجنس آفيسرن جي لاءِ اهو يقينن خوشگوار دؤر هو. انهن مان چند آفيسرن جو اولاد اڄ تمام گهڻو امير ماڻهن ۾ شمار ٿئي ٿو. پئسا روڪ رقم جي صورت ۾ ايندا هئا ۽ انهن جي آڊٽ نہ ٿي سگهندي هئي. ڊالرن جون پيٽيون هر جاءِ تي پهچنديون رهنديون هيون.

ان سان آرمي جو ڪردار جيئن پوءِ تيئن گهٽجندو رهيو. جو تہ ميونسپل جا ادارا مڪاني مسئلن ۽ معاملن کي حل ڪندا رهندا هئا ۽ انٽيليجنس سيڪيورٽي کي بہ سنڀاليندي هئي. افغان جنگ ۾ چار ارب ڊالرن کان بہ وڌيڪ سرڪاري طور ملندڙ امداد (جنهن ۾ روڪ پئسا شامل ناهن) ملڪ جي پرڏيهي دفاعي ۽ اندروني پاليسي جو انعام هئي. هڪ افواهہ اهو بہ آهي تہ اها ڳالهہ انٽيليجنس جي علم ۾ هئي تہ آگسٽ ۾ ضياءُ الحق جو موت ٿيندو ۽ اها ڳالهہ جنرل جي علم ۾ بہ آئي هئي تہ هو 8 آگسٽ 1988ع تي مري ويندو. 8 آگسٽ 1988ع گذرڻ کانپوءِ جنرل ضياءَ هڪ اخبار "دي نيشن" کي انٽرويو ڏيندي اها ڳالهہ فخر سان ٻڌائي هئي تہ هو ان خوفناڪ تاريخ گذرڻ کانپوءِ بہ زندهہ آهي.

ٺيڪ نون ڏينهن کانپوءِ يعني 17 آگسٽ 1988ع تي ضياءُ الحق مري ويو. ان جي ڪفن دفن کانپوءِ جڏهن سندس لاش مليو تہ انٽيليجنس وارن حڪم ڏنو تہ ان کي بغير پوسٽ مارٽم جي ڪنهن ڳجهي جاءِ تي دفنايو وڃي. قومي تعلق جي حوالي سان پاڪستان اڃان ڪجهہ ڏينهن پهريان تہ اسلام آباد ۾ سندس ڪفن دفن واري خفي مان واندو ٿيو هو.

جهاز ڦاٽڻ واري حادثي ۾ ضياءَ جي مرڻ کانپوءِ انٽيليجنس ڪجهہ وڌيڪ ئي فعال ٿي وئي هئي. ڪور ڪمانڊرن جي تڪڙي سڏايل اجلاس ۾ انٽيليجنس وارن هڪ تجويز ڏني تہ آئين تي عمل ڪندي سينيٽ واري چيئرمين کي ملڪ جو صدر

www.bhutto.org

ٻڌايو وڃي. اها انٽيليجنس ئي هئي جنهن ان وقت صدر جي لاءِ ڪابينا جوڙي. ضياءَ جي حامي طاقتن تي مشتمل سياسي پارٽي ناهي وئي ۽ هڪ معلق پارليامينٽ کي يقيني بڻائڻ جي لاءِ پارليامينٽ جي گهٽ ۾ گهٽ ڏهن سيٽن تي ڦير ڦار ڪئي وئي. ڦيرڦار جي باوجود جڏهن پاڪستان پيپلزپارٽي اڪثريت سان آئي ته انٽيليجنس پنهنجا رنگ بدلائڻ شروع ڪيا. انٽيليجنس پ پ پ جي انهن اڳواڻن کي وزارت عظميٰ جي پيشڪش ڪئي. جيڪي پنهنجي گروپ مان ڏهه ووٽ ٽوڙڻ جي همت يا توفيق رکن پيا. پر پ پ پ مان ڪنهن به اهڙي پيشڪش کي قبول نه ڪيو. انٽيليجنس وارن کي ان وقت مايوسي ٿي جڏهن پ پ پ هڪ طاقتور انٽر سروسز انٽيليجنس جي سربراهه جي حيثيت سان هڪ رٽائرڊ جنرل کي منتخب ڪيو. ڪنهن رٽائرڊ جنرل کي اهڙيون ڌمڪيون نٿيون ڏئي سگهجن جيڪي ٻي صورت ۾ جي ايچ ڪيو کي اطلاع ڏئي حاضر سروس آفيسرن کي ڏنيون وينديون آهن.

جلد پوءِ هڪ رستو ڪڍيو ويو. ملٽري انٽيليجنس کي آرمي چيف جي ڪارڪردگي هيٺ نئون نالو ڏئي ان جي ڪارڪردگي کي وسيع ڪيو ويو. ظاهر آهي نئين نظام ترقي ڪئي. جڏهن 1971ع ۾ وزيراعظم ذوالفقار علي ڀٽو اقتدار سنڀاليو ته ان وقت آئي ايس آئي جو سربراهه هڪ برگيڊيئر هو. ملٽري انٽيليجنس جو سربراهه هڪ ڪرنل هو ۽ پوءِ جلد ئي هڪ ميجر جنرل کي آئي ايس آئي جو سربراهه ۽ هڪ برگيڊيئر کي ملٽري انٽيليجنس جو سربراهه مقرر ڪيو ويو. 1996ع ۾ جڏهن پ پ پ جي حڪومت کي برطرف ڪيو ويو ته عبوري وزيراعظم جتوئي انٽيليجنس جي ڪم لاءِ هڪ پوري ڪور کي اجازت ڏئي ڇڏي. هاڻ آئي ايس آئي هڪ ليفٽيننٽ ۽ ملٽري انٽيليجنس هڪ ميجر جنرل جي سربراهيءَ هيٺ اچي چڪيون هيون.

وڌ ۾ وڌ انتهاپسند ڪارروائي انٽيليجنس جو واڌارو هو. جڏهن ته ماضيءَ ۾ انٽيليجنس ڊويزن تائين محدود هوندي هئي، هاڻ ته ڪيس ضلعي ۽ تعلقي ليول تائين آندو ويو آهي، جلد ئي انٽيليجنس وڌڻ ويجهڻ شروع ڪيو.

ڪور ڪمانڊرن جي هٿ هيٺ انٽيليجنس وڌيڪ وسيع ۽ بااثر ٿي وئي. فيلڊ انٽيليجنس يونٽ ۽ فيلڊ انٽيليجنس ٽيمون تشڪيل ڏنيون ويون. آخر ۾ تعلقي سطح تائين تقريبن ست مختلف انٽيليجنس ادارا قائم ٿي چڪا هئا. انهن سڀني ڳالهين جو مطلب اهو ٿيو ته وڌيڪ پگهار وڌيڪ انتظامي خرچ. وڌيڪ پيچ ڊڪ ۽ اثر رسوخ ان جو مطلب ته هاڻ انٽيليجنس هٿيار بند فوج جي سوچ مٿان حاوي آهي ۽ فوج جي ئي حوالي سان ملڪ جي ڪيترن ئي حصن تي ڇانيل آهي.

1990ع ۾ انٽيليجنس نواز شريف حڪومت جي پٺڀرائي ڪئي پر پوءِ به نواز شريف ۽ انٽيليجنس وارن جي وچ ۾ جهيڳڙو ٿي پيو. ڇو ته نواز شريف انٽيليجنس جي پرنس جنرل حميد گل کي چيف آف آرمي اسٽاف بڻائڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو هو. نواز شريف کي پهرين حڪومت وڃائڻ واري نقصان جي صورت ۾ اها قيمت ادا ڪرڻي پئي. ان بدقسمت ڏينهن کانپوءِ ضياءَ جي خوابن مطابق انٽيليجنس ماضي جي بنسبت وڌيڪ وڌي ويجهي پر ان سان گڏ هو هڪ نئين سياسي ليڊر جي تلاش ۾ پڻ رهي، سندن خيال هو ته فاروق لغاري جي صورت ۾ هنن اهو ليڊر ڳولي ورتو آهي. بهرحال هو آڪسفورڊ جو تعليم يافته ماڻهو هو ان جو تعلق هڪ اهڙي گهراڻي سان هو جيڪو بلوچستان پنجاب ۽ سنڌ جي گڏيل سرحدن تي آباد هو ۽ اسلامي ڀائيچاري واري اداري "اچرا" سان سندس تعلق هو. هو مذهبي تنظيم "تبليغي جماعت" جي اجلاسن ۾ شرڪت ڪندو رهندو هو. هو آسانيءَ سان ڳالهه مڃڻ ۽ تعاون ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويندو

جڏهن 1997ع واري اليڪشن کي ملتوي ڪرڻ واري ضمير واري خلش محسوس ڪئي تہ سندس روشني ۽ اهميت گهٽجڻ لڳي. هو تنقيد کان پريشان ٿيڻ لڳو. چو تہ ماڻهو ڪيس ضياءَ جي روپ يعني فاروق الحق سمجهڻ لڳا. تڏهن هن اليڪشن وقت سر ڪرائڻ واري ڳالهہ تي زور ڏنو ۽ پنهنجي قسمت تي مهر هڻي ويٺو. انٽيليجنس وارن سان ڪنهن کي بہ تڪرار نہ ڪرڻ گهرجي. هو جيڪو ڪجهہ چون اهو ڪرڻو پوي ٿو يا وري پوءِ ان جي قيمت ادا ڪرڻي پوي ٿي. نواز شريف پشيمان بہ ٿيو ۽ صلح ڪرڻ لاءِ تيار بہ ٿيو ۽ اپوزيشن پاڪستان پيپلز پارٽي اليڪشن جو بائيڪاٽ ڪرڻ کان انڪار ڪري چڪي هئي. تنهن ڪري اميد جو چلهو وري بہ نواز شريف کان ئي ٻاريو ويو پر پوءِ نواز شريف انٽيليجنس وارن تي ڀروسو نہ ڪيو ۽ پنهنجي طريقي سان پنهنجو بنياد ٻڌڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو. ائين ڪرڻ سان هو انٽيليجنس وارن جي حمايت وڃائي ويٺو ۽ هڪ دفعو ٻيهر ڪيس معزوليءَ جو منهن ڏسڻو پيو.

آگسٽ ۾ جن نون وزيرن قسم کنيو انهن سڀني جا انٽيليجنس سان رابطا هئا. ڊاڪٽر عطيہ عنايت الله جيڪا هونئن ڏاڍي سٺي عورت آهي. جنرل ضياءَ سان گڏ ڪم ڪري چڪي آهي ۽ هن جي ڪم کان بہ واقف آهي. ڊاڪٽر غازي بہ هڪ سٺو ماڻهو آهي ۽ ضياءَ سان گڏ رهڻ جي ڪري مٿس اعتبار ڪري سگهجي ٿو. جنرل جاويد قاضي جيڪو خود آئي ايس آئي جو سربراهہ رهي چڪو آهي، ڪرنل ٽريسلر بہ ضياءَ جي دور جو يادگار آهي ۽ ان دور ۾ فارن سروسز ۾ ڪم ڪري چڪو آهي.

جيڪڏهن ڪابينا ۾ انٽيليجنس جو غلبو موجود آهي تہ پوءِ سفيرن جي مقرريءَ ۾ بہ ائين ئي ٿيو آهي. خليج جي هڪ ملڪ جو سفير جنرل اسد دراني بہ آئي ايس آئي سان وابستہ رهيو آهي ۽ ٻين ڪيترن ئي سفيرن جيان هو آئي ايس آئي انٽرنل جو سربراهہ هو.

اقتدار جي ايوانن ۾ ضياءَ جو روح مسلسل رڙي رهيو آهي تہ هاڻ مشرف جو وارو آهي پر اهو تعاون هن وقت ڏکيو نظر اچي رهيو آهي. چو تہ هڪ پاسي جهاد ڪرڻ وارو روح آهي تہ ٻئي پاسي وري هڪ اهڙو جرنيل آهي جيڪو ترڪ ريفارمر اتاترڪ جهڙا خواب ڏسي رهيو آهي.

پاڪستاني اتاترڪ جي چوڌاري گڏ ماڻهو جيڪي ڪيس صحيح ڏگ تي هلائڻ وارا آهن، اهي سڀ ضياءَ جون پسنديده شخصيتون آهن. ضياءَ جي وزير قانون شريف الدين پيرزادو بہ واپس اچي ويو آهي. ضياءَ جو اٽارني جنرل عزيز منشي بہ ساڳئي عهدي تي واپس آيو آهي. هڪ ڪيپٽن هڪ چيف جسٽس کي گهر موڪلي ڇڏيو تہ جيئن ڪو نئون چيف جسٽس اچي سگهي. اتفاق جي ڳالهہ آهي جو ضياءَ جو سيڪريٽري رهندڙ هاڻ نئون چيف جسٽس مقرر ٿيو آهي، هڪ هوشيار ماڻهو آهي ۽ ملڪ ۾ ڪيس پسند ڪيو وڃي.

سرحد صوبو جتي ڪيترائي مدرسا آهن ۽ ان جون سرحدون افغانستان سان پڻ ملن ٿيون، اتي هڪ آئي ايس آئي جي آفيسر کي گورنر مقرر ڪيو ويو آهي تہ جيئن اتي جا معاملا ٺيڪ طرح سان هلي سگهن. هن جو تعلق ڪوهاٽ سان آهي ۽ سندس نالو جنرل افتخار آهي.

نواز شريف جو پراڻو ساٿي ۽ آئي ايس آئي جو هڪ سربراهہ جنرل جاويد ناصر هاڻ مالي فائدو ڏيڻ واري هڪ پراپرٽي ٽرسٽ جو سربراهہ آهي جيڪڏهن محتاط طريقي سان ڪم ڪيو تہ ملڪ جي سرگرمين کي جاري رکڻ لاءِ وڏيون رقمون حاصل ڪري سگهجن ٿيون. ان سان گڏ جنرل مشرف ڪيس هڪ ٻي ذميواري بہ ڏني آهي تہ هو پاڪستان ۾ موجود سکن جي مقدس جاين جي بہ نظرداري ڪري

www.bhutto.org

جيڪو بہ ماڻهو اهو سوچي ٿو تہ خدا ڪان ڊڄڻ وارو جنرل جاويد ناصر پاڪستان ۽ هندستان جي سرحدن تي ڇڪتاڻ پيدا ڪرڻ لاءِ سکن کي استعمال ڪري ٿو تہ اهو غدار آهي ۽ ڀارت جي ”را“ جي لاءِ ڪم ڪري رهيو آهي. ٻيا بہ ڪيترائي انٽيليجنس جا آفيسر اهم عهدن تي پهتا آهن، 10 ڪور جو ڪمانڊر جنرل گل فراز آئي ايس آئي ۾ موجون ڪري رهيو آهي. چيف آف آرمي اسٽاف جي ڊپٽي ساک ٿئي ٿي هو جنرل ضياءَ جي اسٽاف آفيسر جي حيثيت سان خدمتون سرانجام ڏئي چڪو آهي ۽ آئي ايس ئي ۾ بہ ڪم ڪري چڪو آهي. چيف آرمي اسٽاف جنرل غلام احمد جيڪو جنرل مشرف تائين پهچ جو ذريعو آهي، ان جو پس منظر بہ انٽيليجنس ئي آهي.

ضياءَ دور جي تجربيڪار ماڻهو کي هڪ دفعو ٻيهر رکيو ويو آهي ۽ ڪيترن کي تہ پرڪشش پگهارون ڏنيون پيون وڃن. هڪ صاحب تہ حڪومت جي اندر ٿينڌڙ سپني مقررين ۽ بدلين کي خاص طور ڪنٽرول ڪري ٿو. انٽيليجنس جا ڪجهہ ٻيا آفيسر احتساب بيورو يا آئي ايس آئي جي تحقيقاتي سيل ۾ ڪم ڪري رهيا آهن. جيڪي فيصلو ڪندا آهن تہ ڪنهن کي پڪڙيو وڃي ۽ ڪنهن کي ڇڏيو وڃي. جيڪڏهن سويلين بيوروڪريسي کي آئي ايس آئي جي آفيسرن جي امداد جي ضرورت پوي تہ انٽيليجنس جا ٻيا آفيسر هڪيا ٽڪيا تيار ملي سگهن ٿا. سنڌ جو آئي جي جيلز جنهن کي اڳوڻي وزيراعظم جي شريڪ حيات جي نگراني ڪرڻ وارو ڏکيو ڪم ڏنو ويو آهي. ان جو تعلق بہ آئي ايس آئي سان آهي، ٻيا بہ ڪيترائي ماڻهو آهن، جيڪي پوليس انتظاميا ۽ مانيٽرنگ وارن عهدن تي ڪم ڪري رهيا آهن.

جيڪڏهن ڪو اهو سوچي تہ آئي ايس آئي جا اهي سڀئي ماڻهو ضياءَ جي حمايتي جرنيلن جا وفادار آهن. جن افغان جنگ ۾ حصو ورتو ۽ هاڻ اهي اڻ اعلانيل بادشاهہ گر پارٽي بڻجي ويا آهن تہ اسان سمجهنداسين تہ اهي ”غدار“ آهن ۽ ”غيرملڪي آقائن“ جا پگهاردار آهن.

1988ع ۾ پاڪستان پيپلزپارٽي جي ڪاميابي کي هڪ سانحو سمجهندڙ ضياءَ جي حامي آئي ايس آئي جي آفيسرن هڪ دفعو وري ڪمان سنڀالي ۽ هڪ دفعو ٻيهر مارشل لا لڳي چڪي آهي. هو ڪوبہ ضابطو بدلائي سگهن ٿا. جنهن سان هنن لاءِ ڪا ڏکيائي پيدا ٿئي. هو وري ڪا نئين پارٽي بہ ٺاهي سگهن ٿا ۽ هڪ ٻيو نواز شريف بہ ڳولهي سگهن ٿا. اقتدار حاصل ڪرڻ لاءِ حڪمراني جو صرف هڪ پاسو آهي پر اقتدار کي نيائڻ هڪ ٻيو پاسو آهي. ڪيترائي افغاني جهاد ۾ شامل هئا، انهن کي اقتدار ۾ هجڻ گهرجي ۽ ٻيا باقي انهن جا وفادار آهن، ان جو مطلب اهو بہ نڪري ٿو تہ جهاد اقتصادي پابندين سان لاڳاپيل آهي. پوئين پيري ضياءَ جي حامي انٽيليجنس آفيسرن افغانستان ۾ ڪافرن جي خلاف جهاد ڪيو، جنهن جو خرچ انڪل سام برداشت ڪيو. هاڻ سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ هاڻ خرچ ڪير پريندو؟ جيڪڏهن ائين نہ ٿيو تہ ڇا عوام مطمئن رهندو؟ يا هو اٿي پوندو، جيئن ماضي ۾ فوجي مداخلت جي خلاف اٿندو رهيو آهي؟

ان سوال جي جواب تي ضياءَ جي حامي آفيسرن جي فهرست ۽ مستقبل جو انحصار آهي. جن جهاد واري تصور کي دلڪش بڻائي ڇڏيو آهي، هنن ضياءَ ڪانپوءِ واري ڏهاڪي ۾ پاڪستان ۾ بہ جماعتي نظام کي ختم ڪري اڌ جنگ کٽي ورتي آهي. هنن اها جنگ کٽي تہ ورتي آهي پر ان جي قيمت پاڪستان ۾ جمهوريت، معيشت ۽ حڪمرانيءَ جي زوال جي صورت ۾ ادا ڪرڻي پئي. پر اڃا تائين ڪين اڌ جنگ باقي کٽڻي آهي.

www.bhutto.org

پاڪستاني معيشت جي تباهي

فوج جي سربراهه جنرل پرويز مشرف آڪٽوبر 1999ع ۾ اقتدار سنڀالڻ کانپوءِ واعدو ڪيو هو تہ هو معيشت جي مئل گهوڙي ۾ ساهه وجهندو پر افسوس جو اقتصادي صورتحال ڏينهون ڏينهن خراب ٿيندي پئي وڃي، چو تہ خزاني وارو وزير پڻ ان ڳالهہ جو اعتراف ڪري چڪو آهي تہ قومي پيداوار بلڪل هيٺينءَ سطح تي اچي پهتي آهي، ان مايوسي واري ڪارڪردگي تي حڪومت خود حيرت ۾ مبتلا آهي. جڏهن تہ سياسي تجزيہ ڪارن تہ گذريل سال واري بجيٽ وقت اڳڪٿي ڪري ڇڏي هئي تہ معيشت وڏيڪ تباهي جو شڪار ٿيندي، جيڪي تاريخ مان سبق حاصل نٿا ڪن اهي پنهنجون غلطيون ورجائيندا آهن، اهو ساڳيو ئي مسئلو فوجي حڪومت طرفان پيش ڪيل 2001-02ع واري بجيٽ سان لاڳاپيل آهي.

بجيٽ جي ڪهاڻي هڪ ملڪ جي ڪهاڻي آهي. جتي معاشي تباهي ماڻهو ڪي ڪائڻ لاءِ تي اچي. وڏا وڏا قرض غير معمولي قسم جو بوجهہ آهن. اها ڳالهہ ڪا گهڻو پراڻي بہ ناهي. چار پنج سال اڳ جي ڳالهہ آهي. 1996ع ۾ پاڪستان جي معيشت تيزيءَ سان ترقي ڪري رهي هئي، چو تہ ملڪ اقتصادي لحاظ کان وچ ۽ ڏکڻ ايشيا جي چوٽيءَ تي بيٺو هو.

جمهوري حڪومت جي خاتمي ۽ پوءِ هڪيئي پويان فاشسٽ حڪومتن جي ڪري ملڪ جي معيشت تيزي سان گهوٽالي جو شڪار ٿي وئي، جنهن وٽ جوهري هٿيار ۽ ساڍا ست لک فوج موجود آهي. چار سال اڳ تائين پاڪستان جي ڪُل قومي پيداوار جي شرح 6.76 سيڪڙو هئي، اها شرح ترقي پذير دنيا ۾ ٻئي نمبر تي هئي. اڄ هن ملڪ جي ڪُل پيداوار جي شرح 2.82 سيڪڙو وڃي بچي آهي، جيڪا دنيا جي گهٽ ۾ گهٽ شرح آهي.

پيداوار جي شرح ۾ گهٽتائي جو تعلق سنئون سڌو غربت سان هوندو آهي. جڏهن پيداواري شرح ۾ گهٽتائي ٿيندي آهي تہ ان سان گڏوگڏ ماڻهن جي قوت خريد بہ گهٽجي ويندي آهي. جڏهن ماڻهن ۾ خريد جي قوت نہ رهي تہ سمجهڻ گهرجي تہ ملڪ جي معيشت مفلوج ٿي وئي آهي. دڪان خريدارن کان خالي ٿي ويندا آهن ۽ ماڻهن جي گهرن ۾ روزاني استعمال جي شين جي گهٽتائي اچي ويندي. ڪرنسي جي گردش هڪدم رڪجي ويندي آهي. جنهن سان غربت ۽ تباهي ڪر موڙي اٿنديون آهن. 1996ع ۾ ڪُل سرمائيڪاري جي ڊي پي جو 19 سيڪڙو هئي، جيڪا هاڻ گهٽجي اڌ رهجي وئي آهي. ان سان سرمائيڪاري جي شعبي ۾ گهٽ ۾ گهٽ 150 بلين روپين جي گهٽتائي اچي وئي آهي، سرمائيڪاري ۾ ان حد تائين جي گهٽتائي ملڪ جي اقتصادي صورتحال کي وڌيڪ ڏک رسايو آهي.

ان جي باوجود پاڪستان هڪ اهڙو ملڪ آهي جيڪو سرمائيڪاريءَ جي لاءِ ڪشش جو سبب آهي. چار سال اڳ تائين غيرملڪي سرمائيڪاري تقريبن هڪ بلين ڊالر هئي جڏهن تہ 22 بلين ڊالرن جي تڪڙي سرمائيڪاري جي فراهمي جو امڪان پڻ موجود هو. جڏهن صدر صاحب جمهوريت جي ريل کي پٽڙي تان لاٿو تہ ايڏي ساري رقم وڏي جو فلو Flow ملڪ جي اندر هڪدم رڪجي ويو. جنرل جي سيني تي سجايل تمغا بہ سرمائيڪارن کي راغب نہ ڪري سگهيا. چو تہ هنن ويٽنام، بغداد، ٽريپلولي ۽ برما جهڙي نظام جي ڳالهہ ڪئي هئي. پاڻ ۾ تيل سمجهوتن جي پراڻي ٻاڏن جي ڪري اڄ بہ سرمائيڪاري ٿي رهي آهي پر افسوس

www.bhutto.org

جو اها 200 ملين ڊالرن کان بہ گھٽجي وئي آهي. پنهنجي ملڪ جو سرمائيدار بہ ملڪ کان ٻاهر يعني عرب رياستن ۽ ڪينيڊا وغيره ۾ سيڙپ ڪرڻ کي ترجيح ڏئي ٿو. ڇو تہ سندس محنت جو ڪمايل پئسو اهڙي ملڪ ۾ وڌيڪ محفوظ آهي، جتي قانون جي حڪمراني آهي ۽ جتي جون حڪومتون ايماندار آهن. ان جو نتيجو اهو نڪتو جو گذريل ٽن سالن کان ڪنهن بہ ڪمپنيءَ ڪراچي اسٽاڪ ايڪسچينج ۾ شموليت اختيار نہ ڪئي. سموري ملڪ ۾ ڪلاريڪل تحريڪ کي جنم ڏيڻ وارا غيرجمهوري قدرن جي خلاف عوام جي عدالت ۾ اهو شديد ترين باظابطہ فرد جرم آهي. گذريل نومبر ۾ مٽاسٽا واري ناڻي جي ذخيرن ۾ خطرناڪ حد تائين لاٿ اسلام آباد وارن کي مجبور ڪيو تہ هو آئي ايم ايف سان نئون اقتصادي معاهدو ڪن. پاڪستان جو خزاني وارو وزير هڪ پرائيويٽ بينڪر آهي ۽ ڪيس تعلقات عام جي خبر بہ آهي. ان ڳالهہ کي نظر ۾ رکي ڏٺو وڃي تہ اها ڳالهہ حيرت جوڳي ان ڪري محسوس نٿي ٿي تہ اسلام آباد وارن ناموزون، وڌيڪ قيمت وارو ۽ مختصر مدت وارو اسٽينڊ باءِ پروگرام چونڊيو آهي. اقتصادي معاملن ۽ عالمي اقتصادي اداري جي باري ۾ پوري ملڪ ۾ ڄاڻ رکندڙ هڪ تجربيڪار وزير کي ان کان وڌيڪ ڪنهن پرڪشش پروگرام جو انتخاب ڪرڻ کپندو هو آئي ايم ايف غربت ۾ سهولت وارن پروگرامن جي پيشڪش بہ ڪري سگهي ٿو. اهو معاهدو وقتي ضرورت پوري ڪرڻ لا ڪيو ويو آهي. ان سان حڪومت کي جلد ئي پيرس ڪلب سان ريشيڊولنگ جي ضرورت پيش اچي سگهي ٿي.

پيرس ڪلب وٽ تہ قرضن کان نجات جي لاءِ ڪوڙ سارا پيڪيج موجود آهن، جيڪي مختلف شرطن تي ڏنا ويندا آهن. پاڪستان لاءِ قرضن جي ريشيڊولنگ وڌيڪ مقدس شرطن تحت ڪئي ويندي. قرضن جي ٻيو پيرو ريشيڊولنگ انهن شرطن تي عمل ۾ آندي ويندي، جن شرطن تي نواز شريف پيڪيج جي ڳالهہ ڪئي هئي، ان وقت اسلام آباد ڏيواليٽي جو شڪار هو ۽ قرض واپس ڪرڻ جي سگهہ وڃائي ويٺو هو. ان مان صاف ظاهر ٿيو تہ پيرس ڪلب کي فوجي حڪومت ۽ ان جي پيشيوز حڪومت ۾ فرق نظر نہ آيو آهي. اسلام آباد وارن فقط ٿوري مهلت ورتي ڇڏي آهي ۽ جلد ئي قرضن جي مٿان پوندڙ وياجي رقم جو بار حڪومت جي مٿان ڪرڻ وارو آهي. اسٽينڊ باءِ مدت جي خاتمي کانپوءِ ريشيڊولنگ ٿيڻ وارو قرض گڏ ٿيندڙ وياج ۾ شامل ڪيو ويندو ۽ ان وقت اسلام آباد اقتصادي لحاظ کان بدترين حالت ۾ هوندو.

عالمي اقتصادي معاهدن ۾ هڪ واضح پيغام موجود آهي تہ عالمي برادري موجوده نظم و نسق کي اعتبار جي قابل نٿي سمجهي. اسلام آباد کي زندهہ تہ رکيو ويو آهي پر ڪيس مضبوط رسن ۾ ٻڌو ويو آهي ۽ اهي رسا کلڻ جي اميد ان وقت تائين نظر نٿي اچي، جيستائين جمهوريت بحال ڪرڻ وارين تقاضائن تي ڪو ردعمل ظاهر نٿو ڪيو وڃي.

جرنيلن واعدو ڪيو هو تہ هو ادارن کي مضبوط ڪندا ۽ پبلڪ انٽر پرائيزز جي جوڙجڪ نئين سر ڪندا. انهن کي ڏنل مدت ان کان وڌيڪ گذري چڪي آهي ۽ ڪنهن بہ اداري ۾ بهتريءَ جو نظام، سول سروس ۽ ٽيڪس ايڊمنسٽريشن ۾ فوجي آفيسرن کي شامل ڪرڻ سان فوجي آفيسر تہ يقينن تمام گهڻو خوش ٿيا اهن پر ان سان سول ملازمن جو مورال ڪري پيو آهي. پرائيويٽائيزيشن جو پروگرام جنهن جي حد کان وڌيڪ تعريف ڪئي ٿي وڃي. متنازع بڻجي پيو آهي

۽ ان ۾ ڪرپشن جي عمل دخل واري الزام کان بہ بچي نٿو سگھجي.
پھريان تہ عوام کي آئين کان محروم ڪيو ويو، مٿان وري جج حضرات پنھنجو حلف وجائي ويٺا ۽ ھاڻ بجيٽ عوام جي باقي بچيل ڪسر بہ ڪڍي ڇڏي آھي. گذريل سال جيان ھن مالي سال جي بجيٽ ۾ بہ رجائيت پسند اعداد ۽ شمار جا ڪرتب ڏيکاريا ويا آھن. باقي ڪجھہ بہ نئون نہ آھي. پاڻي جي شديد کوٽ ملڪ جي ھڪ حصي کي ڏڪار واري حالت ۾ پھچائي ڇڏيو آھي. ان سلسلي ۾ بجيٽ ۾ اھو ٻڌايو ويو آھي تہ پاڻي متعلق ڪجھہ منصوبن جو اعلان ڪيو ويو آھي، جڏھن تہ ھلندڙ منصوبا فنڊن جي کوٽ جو شڪار آھن.
اھڙي صورتحال ۾ ڪوبہ امڪان نظر نٿو اچي تہ ترجيحن کي تيزي سان تبديل ڪجي ۽ اھا نشاندھي بہ نہ ڪئي وئي آھي تہ انھن منصوبن جي لاءِ پئسو ڪٿان ايندو. ان جو مطلب تہ صرف اھو نڪري ٿو تہ اھا عوام سان بھتر رابطو رکڻ واري ھڪ چال آھي.
بھرحال ٽيڪسٽائيل انڊسٽري ءَ کي ڪجھہ سھولت ضرور حاصل ٿيندي. ڇو تہ ورلڊ ٽريڊ آرگنائيزيشن جي معاھدي جيَ ڪري ڊيوٽين ۾ ڪمي ڪرڻ متعلق سوچيو ويو آھي. پروقار طريقي سان پيداوار وڌائڻ ممڪن نہ ھوندو. زراعت جيڪا پاڪستاني معيشت ۾ ڪرنگھي جي ھڏيءَ واري حيثيت رکي ٿي، جي شعبي ۾ متوقع حدف حاصل ڪرڻ ۾ ناڪامي ٿي آھي. جمھوري دؤر ۾ زرعي پيداوار جي شرح ست سيڪڙو کان بہ مٿي وڃي رھي ھئي، جيڪا ھاڻ گھٽجي ٻڙيءَ کان بہ ھيٺ وڃي رھي آھي. سرڪاري ملازمن کي پگھارن ۾ پنجاھہ سيڪڙو اضافي جي خوشخبري ڏني وئي آھي پر جڏھن پنھنجا چيڪ وصول ڪرڻ لڳندا تہ انھن کي خبر پوندي تہ ساڻن ھڪ ٻي گيم کيڏي وئي آھي.
گذريل سال جرنيلن فوج ذريعي ٽيڪس متعلق سروي ڪرايو جيڪو ناڪام ٿي ويو، ڇو تہ روينيو جو ٽارگيٽ پورو ٿي نہ سگھيو. گذريل ٽيڪسن ۾ اصلاح جو واعدو پڻ ڪيو ويو. جنھن جو اعلان اجا تائين نہ ٿيو آھي ان رپورٽ کي گذريل سال واري ڊسمبر ۾ ريليز ڪرڻو ھو. ڇھہ مھينا وڌيڪ گذري وڃڻ جي باوجود عوام کي اڄ بہ ان جو انتظار آھي.
پاڪستان جي معيشت اڄ بہ مقتل ۾ پيل آھي. جڏھن تہ ملڪ ڪنھن اونھيءَ کڏ ۾ ڪري پيو آھي: گھٽ پيداوار گھٽ روينيو ۽ گھٽ سيڙپ جھڙا عوامل عالمي برادري ۾ پاڪستان جي نالي ۽ مقام کي منفي طور متاثر ڪري رھيا آھن. داخلي طور تي غربت ۾ اضافو ٿي رھيو آھي. ھاڻي بہ پاڪستان گھٽ پيداواري شرح ۽ وڏن قرضن جي چار مان بہ نڪري سگھي ٿو پر شرط اھو آھي تہ. جمھوريت بحال ڪئي وڃي پر ڇا ڪجي جرنيل اھو ڪرڻ لاءِ تيار ناھن.

www.bhutto.org

پاڪستان هڪ موقعو وڃائي ڇڏيو

پاڪستان جي سرڪاري حلقن ان وقت خوشيءَ جو اظهار ڪيو جڏهن آئي ايم ايف سان معاهدو ڪرڻ ڪانپوءِ پاڪستان تي هڪ بلين ڊالرن جي وڏيڪ قرض جو بار وڌو ويو، ان ڳالهه تي خوشي نہ ملهائجي ها تہ چڱو هو.

پاڪستان تي تمام گهڻن قرضن جي ڪري ملڪ مان فيصلو ڪرڻ واري سياسي آزادي ختم ٿي چڪي آهي. وري وري فوجي مداخلت جي ڪري ملڪ جي اقتصاديات قرضن جي بار هيٺ دٻجندي پئي وڃي. هاڻ جڏهن حڪومت جو هر فيصلو قرض ڏيڻ وارن ملڪن جي مفادن کي سامهون رکي ڪيو ٿو وڃي تہ ائين سمجهڻ گهرجي تہ پاڪستان پنهنجي آزادي وڃائي ويٺو آهي.

پاڪستان جي لاءِ هڪ سونهري موقعو ضرور آيو هو تہ جيئن هو پنهنجي وڃايل آزاديءَ کي ٻيهر حاصل ڪري سگهي ۽ اهو موقعو بہ حادثاتي طور سامهون آيو هو. جڏهن ورلڊ ٽريڊ سينٽر تي حملي ڪانپوءِ دنيا جو ردعمل سامهون آيو هو. اهڙي قسم جي ٻين بحرانن ۾ اردن ۽ مصر پنهنجا قرض معاف ڪرائي ڇڏيا هئا پر موجوده حڪومت صرف پنهنجا قرض واپس ڪرڻ لاءِ وڌيڪ وقت جي گهر ڪئي. جمهوري حڪومت جنهن هڪ ارب ڊالرن جو قرض واپس ڪيو هو ان جي مقابلي ۾ فوجي حڪومت مسلسل قرض وٺندي رهي ٿي. هن فوجي حڪومت ۾ ملڪ مٿان قرض جو جي ڊي پي 120 سيڪڙو تي ويو. ٻاهريون مڙئي قرض ملڪ جي برآمد کان 230 سيڪڙو تائين پهچي چڪو آهي.

جمهوريت نہ هجڻ ڪري پاڪستان وٽ اهو موقف نہ هجڻ جي برابر آهي تہ هو اقتصادي ميدان ۾ ٻيهر ڪا ترقي ڪري سگهي. ايڪهين صدي ۾ جيڪو سوال اڀري سامهون آيو آهي تہ ڇا اهي قومون واقعي آزاد هونديون آهن، جيڪي قرضن جي بار هيٺ دٻيل هجن. ويهين صدي استعماري قوتن ۽ ان جي نظام کان نجات حاصل ڪرڻ جي صدي هئي. جيڪي روايتون اڻ چونڊيل حڪمرانن ملڪ ۾ ڇڏيون آهن، اهي هي آهن تہ اهي قومون صرف چوڻ جي حد تائين آزاد آهن. جڏهن تہ حقيقي طور تي اهي آزاديءَ کان محروم هونديون آهن.

پاڪستان کي انتظامي طور هلائڻ ۾ پاڪستاني فوج جو اهم ڪردار رهيو آهي ۽ پاڪستان جي دفاعي خرچن جو تہ ڪاٿو ئي نٿو لڳائي سگهجي ۽ نہ ئي وري انهن خرچن جو ڪو حساب ڪتاب رکيو وڃي ٿو. بقول يو اين ڊي پي تہ پاڪستان ۾ انساني ترقيءَ جي رفتار ٻين سيني ملڪن کان گهٽ آهي. پيدائش ڪانپوءِ زنده بچي ويندڙ ٻارن جو تعداد سيني کان وڌيڪ ۽ بالغن ۾ تعليم سيني کان گهٽ آهي. حقيقي طور تي في ماڻهو سالياني آمدني 1996ع ۾ 475 ڊالر هئي جيڪا هاڻ 2001ع ۾ جنرلن جي حاڪميت هيٺ صرف 396 ڊالر وڃي بچي آهي. اسلام آباد جي هاڻوڪي اقتصادي پاليسي اها آهي تہ هو قرض ڏيڻ وارن جي نظر ۾ لڳي جڏهن تہ قرض ڏيڻ وارن جو نقطہ نظر سياسي واقفن تي انحصار ڪندڙ هوندو آهي. هن وقت قرض ڏيڻ وارا ملڪ اسلام آباد جي ڊڪٽيٽرشپ مٿان مهربان آهن، جڏهن تہ ٻئي پاسي ان پاليسي سبب جيڪي ڏکيائيون پيش اچي سگهن ٿيون اهي آسانيءَ سان حڪومت کي هيٺ مٿي ڪري سگهن ٿيون. ٻاهرين قوتن نوان سياسي طريقا متعارف ڪرايا آهن. جنهن ڪري فوجي حڪومت کي پنهنجا ڪجهہ اهم مقصد ترڪ ڪرڻا پئجي ويا آهن.

انهن ۾ پهريون تہ پاڪستان جي اسٽيبلشمينٽ ۽ طالبان حڪومت جي وچ ۾

www.bhutto.org

جيڪو رومانس هليو پئي ان کي ختم ڪرڻو پئجي ويو. ائين ڪرڻ هنن لاءِ لازمي ٿي پيو جيئن جنرل مشرف بہ قوم کي خطاب ڪندي چيو ۽ بين الاقوامي اتحاد جو ساٿ ڏيڻ جو اعلان ڪيو. اسلام باد طالبان کان وٺي ٿيرڪي ٿي بيٺي ۽ آخرڪار ڪابل فتح ٿيڻ کانپوءِ تعلقات ختم ڪري ڇڏيا. ان کانپوءِ اسلام آباد وارن نار درن الائنس ۽ سابق شاهہ جي راءِ معلوم ڪرڻ جي ڪوشش شروع ڪري ڇڏي. اهڙو قدم تڏهن کنيو ويو جڏهن واقعا ڪنهن نتيجي تي وڃي پهتا. جيڪڏهن اهو سڀ ڪجهہ اڳ ۾ ڪيو وڃي ها تہ ڪجهہ بهتريءَ جي صورت نڪري سگهي ها!

اهڙي صورتحال ان وقت بہ سامهون آئي هئي جڏهن فوجي حڪمرانن آمريڪا کان ان ڳالهہ جي لاءِ مدد گهري هئي تہ نارددرن الائسنس کي ڪابل ۾ داخل ٿيڻ کان روڪيو وڃي. اها بيڪار ڪوشش اسلام آباد جي قابليت ۽ صلاحيت جي نشاندهي ڪري ٿي. جيڪا سياسي نتيجن جي باري ۾ اڳڪٿي نہ ڪري سگهڻ بابت آهي.

مشرف حڪومت جو پيو وڏو مقصد اها پاليسي هئي، جيڪا گهري حڪمت عملي سڏجي ٿي. يعني (Stretegic depth) بن ڏهاڪن تائين انساني جانيون مال ملڪيت ۽ ڪيترائي وسيلا ان گهري حڪمت عملي جي نذر ٿي ويا پر حڪومت انهن کي بچائي نہ سگهي. ان کانسواءِ حڪومت رمضان جي مهيني ۾ جملو نہ ڪرڻ لاءِ بہ اپيلون ڪندي رهي جيڪي اڻ پڙهيون ڪيون ويون بين الاقوامي برادري پنهنجون نظرون ڏکڻ ۾ مشرف تان هٽائي اتر ۾ جنرل دوستم تي رکيون، نتيجي ۾ ڪابل رمضان کان ٿي ڪنٽرول ۾ اچي ويو ۽ ان سان گڏ گهري حڪمت عملي بہ ڪنهن اونهائيءَ ۾ گم ٿي وئي.

حڪمت عملي هيٺ جيڪا پاليسي اختيار ڪئي وئي هئي، ان جو بنياد اهو هو تہ پنهنجو سمورو زور يا وزن هڪ پاسي رکيو وڃي. ان جي پٺيان اها سوچ هئي تہ مغرب ۾ طالبان دوست حڪومت جي ڪري اسان جي مغربي سرحد محفوظ هوندي چو تہ پاڪستان جي مشرقي سرحد تي پارت سان مستقل ڇڪ ڇڪان لڳي پئي آهي. طالبان جي حمايت واري پاليسيءَ جي ڪري پاڪستان ۾ سياست تي بہ ڪجهہ اثر پيا. جنهن ۾ فوج مذهبي ۽ انتهاپسند گروپن ۾ تعلق پيدا ٿيو.

هاڻ ان تعلق ۾ وقفو اچڻ سان سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ ڇا اهو وقفو مستقل آهي ۽ صرف ڪابل واري واقعي جي ڪري آهي يا اهو وقفو يا لاتعلقي مستقل آهي. چو تہ ان کانپوءِ ڪشمير جي آزادي واري جدوجهد تي بہ اثر پوندا.

هن وقت تائين تمام گهٽ ترجيحون ۽ جواب ڏنا ويا آهن. جنهن ڪري اسلام آباد جي حيثيت بين الاقوامي برادري ۾ ساٿيءَ جي حيثيت سان عجب صورتحال اختيار ڪري وئي آهي، چو تہ هاڻي هي ساٿي آهي بہ ۽ نہ بہ آهي. ان گهريءَ حڪمت عمليءَ واري نظرئي ۽ پاڪستاني سياست جي وچ ۾ رشتو اهو هو تہ ان گهري حڪمت عمليءَ واري پاليسي جي ڪري پاڪستان جي سڀ کان وڏي سياسي پارٽي، پاڪستان پيپلزپارٽي کي اقتدار کان الڳ ڪيو ويو ۽ مستقل طور اقتدار کان پري رکڻ جي ڪوشش ڪئي. پيپلزپارٽي مذهبي ۽ سياسي پارٽين سان مقابلو ڪيو تہ ان ڪري فوجي اسٽيبلشمينٽ پنهنجي انٽيليجنس ايجنسين جي ذريعي ڪيترين ئي سياسي پارٽيون پيدا ڪيون تہ جيئن پيپلزپارٽي کي اقتدار کان ٻاهر رکي سگهجي. جنرل (ر) حميد گل ان ڳالهہ جو وڏي وات اظهار بہ ڪيو تہ هن اسلامي جمهوري پارٽي ان مقصد لاءِ ئي ٺاهي هئي، جڏهن هو 1988ع ۾ انٽيليجنس جو سربراهہ هو.

نواز شريف بہ ان ئي اسلامي جمهوري پارٽي جي ڪک جي پيدا وار هو ۽ وري

www.bhutto.org

جڏهن مشرف حڪومت نواز شريف سان رشتو ٽوڙيو تہ آئي ايس آئي ۽ ان جي سربراهہ جنرل محمود کي اها ذميواري ڏني وئي تہ هو هڪ نئين سياسي پارٽي ناهي ۽ اهڙيءَ طرح پنجاب ۾ هم خيال ۽ ٻين علائقن ۾ ٻيون پارٽيون ٺاهيون. طالبان ۽ ڪابل ۾ پنهنجي گهري حڪمت عملي واري پاليسيءَ کي ترڪ ڪرڻ ڪانپوءِ مشرف حڪومت لاءِ ٽيون امتحان اهو هوندو تہ ڇا هو ملڪ اندر پنهنجا تعلقات مذهبي انتهاپسندن سان ختم ڪري ٿو يا نہ!

فوجي حڪومت مذهبي پارٽين سان تعلق رکڻ لاءِ اهو جواز پيش ڪري ٿي تہ ڪشمير تنازعو پنهنجي جاءِ تي موجود آهي، ان ڪري مشرف حڪومت لاءِ اهو چوٿون امتحان هوندو تہ هو ڪشمير ۾ مذهبي پارٽين خلاف ڪارروائي ڪري ٿو يا نہ!

جڏهن پاڪستان دهشتگردي خلاف هلندڙ مهم ۾ شموليت اختيار ڪئي هئي تہ ان وقت اها اميد پيدا ٿي هئي تہ آمريڪا پاڪستان جي اقتصادي طور مدد ڪندو ۽ پاڪستان جي خواهشن جي عين مطابق ڪشمير وارو مسئلو بہ حل ڪرائيندو پر اسلام آباد جي اميدن ڪان اڳ افغانستان ۾ جنگ ختم ٿي وئي ۽ اسلام آباد پنهنجي اهميت وڃائي ڇڏي ۽ موقعو هٿ مان نڪري ويو.

پاڪستان جي لاءِ ڊيورنڊ لائن افغانستان جي طرفان هڪ چئلينج ٿي سگهي ٿو. پناڻ آباديءَ کي الڳ الڳ ڪرڻ سان افغان جنگ جي اثرن جي ڪري هڪ نئون نسلي مسئلو پيدا ٿي سگهي ٿو. پناڻن ۾ جنگي رجحان ۽ قومپرستي زور وٺي رهي آهي. 1980ع کان تہ افغانستان ۽ پاڪستان جي وچ ۾ سرحدون پنهنجو اثر وڃائي وينيون آهن. پناڻ ڪوئيٽا کان قندار ۽ پشاور کان جلال آباد اچڻ وڃڻ جا عادي ٿي ويا هئا. هڪ ٻيو مسئلو بہ هو، جنهن ۾ پاڪستان ويڙهاڪن جو افغانستان ۾ مارجڻ يا گرفتار ٿي وڃڻ هو. گهري حڪمت عملي واري پاليسي تحت فوجي حڪومت جا انهن ويڙهاڪن ۽ انهن جي گروپن سان ويجها تعلقات هئا. هاڻ جڏهن اسلام آباد جي اها پاليسي ختم ٿي چڪي آهي تہ سوال ٿو پيدا ٿئي تہ انهن ويڙهاڪن جو ڇا ٿيندو؟ انهن جا لاش ڪيڏانهن ويندا ۽ جيڪي ڪابل جي جيلن ۾ بند آهن انهن جو مستقبل ڇا هوندو؟ انهن جي خاندانن کي ڪهڙو جواب ڏنو ويندو؟ يا انهن کي بہ اٿين ٻي يارو مددگار ڇڏيو ويندو جيئن ڪارگل ۾ ڪيو ويو هو.

جنرل مشرف ان ارادي کي ڏري برابر بہ لڪائڻ جي ڪوشش نٿو ڪري تہ هو ئي صدر رهي، جڏهن تہ هن پنهنجي لاءِ جيڪو بنياد رکيو هو. اهو هاڻ پٽ پئجي رهيو آهي. سياسي پارٽين سندس ساٿ ان وقت ڏنو هو جڏهن هو سندس حڪومت ختم بہ ڪري سگهيون پئي پر انهن ائين نہ ڪيو ۽ عوام کي رستن تي نہ آندو ويو. انهن پارٽين سان اڃان تائين حڪومت جو اختلاف برقرار آهي. حڪومت سياسي قيدين جي آزادي لاءِ بہ پنهنجي شرطن تي قائم آهي ۽ نہ ئي وري سياسي مفادن تحت قائم ڪيل ڪيسن کي ختم ڪرڻ لاءِ تيار آهي. ٻيو تہ ٺهيو پر آزاد ۽ انصاف ڀري اليڪشن کي يقيني بڻائڻ لاءِ بہ ڪو قدم کڻڻ لاءِ تيار ناهي، مشرف سياست تي بہ پنهنجو قبضو ڄمائڻ چاهي ٿو.

مشرف جو فوج جو سربراهہ رهڻ ۽ ايندڙ سال آڪٽوبر ۾ ٿيندڙ اليڪشن جي اهم ڪردارن ۽ فوجي حڪومت جي وچ ۾ هڪ وڏي وٿي آهي. مذهبي پارٽيون بہ ڪاوڙيل آهن. هنن کي احساس ٿيو آهي تہ اسٽيبلشمينٽ ساڻن دوکو ڪيو آهي ۽ کين بي سهارو ڪري ڇڏيو آهي. اسٽيبلشمينٽ جيڪي نيون پارٽيون ٺاهيون

هيون اهي بہ هلي نہ سگهيون. سچو قومي مزاج تلخيءَ جو شڪار آهي. ڪاوڙ ان ڳالهہ تي آهي تہ پاڪستان جيڪو ڪڏهن فرنٽ لائن اسٽيٽ هو، ان جي حڪمرانن بدانتظامي جو مظاهرو ڪيو ۽ هو گذريل صديءَ وارا ايف 16 بہ حاصل ڪري نہ سگهيا.

هر شڪست کي قرباني جي ٻڪري جي ضرورت پوندي آهي. هاڻ جڏهن مشرف سياسي اڳواڻن تي الزام هڻي رهيو آهي پر هو فوجي آفيسرن ۽ جوانن تي اهو الزام نٿو هڻي سگهي. هڪ قوم ۽ هڪ فوج جنهن افغانستان ۾ طالبان جي پاليسي جي حمايت ڪئي ۽ انهن جي مذهبي گروپن جي مدد ڪئي هاڻ ان ڳالهہ جو جواب ڳوليو پيو وڃي تہ آخر غلطي ڪٿي ٿي آهي.

جيڪڏهن اهو چيو وڃي ٿو تہ ڪارگل واري مسئلي تي جهڙي طرح نواز شريف کي ڊڪٽيٽ ڪرايو ويو تہ اهو فوج جي مورال ۽ عزت ۽ وقار لاءِ خطري جو باعث ٿيندو. هاڻ غلط پاليسين کي ڇڏڻ کانپوءِ هڪ قرباني جو ٻڪرو گهرجي. فوجي حڪومت کي گهرجي تہ هاڻ اها قرباني پاڻ پيش ڪري.

عوام کي اهو خدشو آهي تہ پاڪستان ۾ وڏيڪ خرابيون پيدا ٿينديون. ان خطري کي دل ۾ محسوس ڪيو پيو وڃي تہ افغانستان خلاف جنگ. پاڪستان ۾ مدرسن جي خلاف جنگ جي شڪل نہ اختيار ڪري وڃي. فوجي حڪومت انهن حالتن کي فوج جي مقصدن جي تبديلي لاءِ استعمال ڪري سگهي ٿي ۽ فوج کي سياسي مقصد کان پري ڪري ايڪيهين صديءَ ۾ دنيا ۾ امن قائم ڪرڻ لاءِ اهم ڪردار ادا ڪري سگهي ٿي.

پاڪستاني فوج جو اميج بدلائڻ لاءِ ضروري آهي تہ هو پاڻ کي ڊڪٽيٽرشپ کان پري ڪري ۽ عوام سان ٽڪراءَ ۾ نہ اچي. پاڪستان، پاڪستاني آئين ۽ چونڊيل حڪومت کي مڃاهون رکي. چو تہ ائين ڪرڻ سان فوج جو اميج بهتر ٿي سگهي ٿو. گڏو گڏ ورديءَ پهريل فوج جو وقار ۽ ڪردار بہ بلند ٿي سگهي ٿو.

پاڪستاني فوج جي نئين مقصد جو رشتو هڪ نئين ماحول سان لاڳاپيل آهي، جنهن سان پاڪستان جا نيو ڪليئر اثاثا بہ محفوظ رهي سگهن ٿا. ان خدشي جو اظهار بہ ڪيو ويندو آهي تہ پاڪستان جا ائٽمي هٿيار مذهبي انتهاپسندن جي هٿ بہ چڙهي سگهن ٿا ۽ برگيڊيئر مستنصرباللہ جي طرفان بغاوت واري ڪوشش بہ انهن خدشن کي جنم ڏ[illegible] لاءِ ڪافي آهي.

جنرل مشرف ،جنرل محمود ۽ جنرل عثماني کي هٽائي ڇڏيو آهي پر انهن کي هٽائڻ جي پويان ڪا اصلاح واري پاليسي بہ لاڳاپيل ناهي. جنرل مقبول جي هاٿوڪي تقرري بہ ان ڳالهہ جي تائيد ڪري ٿي، جنرل مقبول، جنرل رحيم الدين جو اڳوڻو ملٽري سيڪريٽري رهي چڪو آهي. جنرل رحيم سوويت يونين جي خلاف جهاد ۾ بلوچستان انچارج هو.

1979ع ۾ سوويت يونين جي افغانستان ۾ داخل ٿيڻ کانپوءِ فوجي اسٽيبلشمينٽ افغانستان جي سياسي صورتحال ۾ ملوث رهي آهي. 2001ع ۾ حامد ڪرزئي نگران حڪومت جي سربراهہ جي حيثيت سان قسم کڻڻ کانپوءِ پاڪستاني فوج جو ڪردار ختم ٿي ويو آهي.

پاڪستان جي حفاظت لاءِ حد کان وڌيڪ ڳڻتيءَ واري ايجنڊا پاڪستان جي اقتصاديات کي هيٺ مٿي ڪري ڇڏيو آهي. هاڻ وري ڪجهہ ماڻهو ان ڳالهہ تي روئي رهيا آهن تہ افغانستان ۾ طالبان حڪومت جنهن گهري حڪمت عمليءَ جي ڳالهہ ڪئي هئي يا واعدو ڪيو هو اها ختم ٿي وئي يعني پاڪستاني عوام جي

www.bhutto.org

مٿان پوندڙ هڪ بوجهہ گھٽجي رهيو آهي.

هاڻ خراب اقتصادي صورتحال سبب پاڪستان هڪ آزاد ملڪ جي حيثيت سان ڪم ڪرڻ واري صلاحيت کان محروم ٿي ويو آهي. هاڻ اهو حادثو خدا پاڪ جي طرفان موڪليل هڪ موقعو ٿي سگهي ٿو تہ ڪشڪول ڀڃو ڪري پاڪستان جي اقتصاديات کي بحال ڪيو وڃي. ڪابل وٽان اٿندڙ ڇولي پاڪستان جي سياسي گندگيءَ کي گھلي وڃي رهي آهي، جنهن ڪري پاڪستان ڪنهن مصيبت ۾ ڦاسي نٿو سگهي.

مشرف حڪومت اها اميد ڪري سگهي ٿي تہ اولهہ سندس سياسي مدد ڪري سگهي ٿو پر ڇا ڪجي اولهہ ڪابل جي حالتن کي ٺيڪ ڪرڻ ۾ اڳ ئي ڦاٿل آهي ۽ هن جي مٿان هڪ وڏي ذميواري آهي. فوجي حڪومت جنهن هاڻ طالبان سان تعلق ختم ڪري ڇڏيو آهي ۽ گهري حڪمت عملي جي پاليسي کان بہ پاسيري ٿي وئي آهي. هاڻ جنگجو ۽ مدرسن مان بہ جان ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي. جنهن سان مذهبي گروپ ۽ فوجي اسٽيبلشمينٽ جا تعلقات بہ متاثر ٿيندا.

جنرل مشرف ڪنهن وقت ۾ جنرل ضياءَ جو اهم مددگار ساٿي هو ۽ چيو وڃي ٿو تہ جنرل ضياءَ جي موت کان ٿورو وقت اڳ جنرل ضياءَ جو ملٽري سيڪريٽري ٿيڻ وارو هو. هاڻ ڪيس فيصلو ڪرڻو آهي تہ هو گذريل وقت جي قوتن سان گڏ رهڻ پسند ڪندو يا سيني تعصبن کي ڇڏي ايندڙ وقت جي قوتن جو ساٿ ڏيندو.

www.bhutto.org

2001-2002ع جي وفاقي بجيٽ
خزاني واري وزير جي ناڪامين جو داستان

2001-2002ع واري وفاقي بجيٽ ڪي تاريخي تسلسل ۾ گڏيل مخالف ۽ متضاد عنصرن ڪي ٺاهيو ويو آهي. حقيقت ۾ هيءُ بجيٽ معاشي زبون حالي ۽ مالي اعداد ۽ شمار جي ڦير گهير ڪانسواءِ ٻيو ڪجھ بہ نہ آهي. بجيٽ جي معاملن جي باري ۾ ٿوري گهڻي ڄاڻ رکندڙ ماڻهو ان بجيٽ کان يقينن مايوس ٿيا هوندا. هن بجيٽ کي "هڪ اسٽيريو ٽائيپ" بجيٽ جو نالو ڏجي تڏهن بہ غلط ڪونہ ٿيندو. جو تہ هن بجيٽ ۾ سرڪاري عملدارن ۽ ماهرن جيڪي انگ اکر پيش ڪيا، حقيقت ۾ صورتحال ان کان بہ وڌيڪ خراب آهي. بجيٽ جي حق ۾ ڏنل دليل ان ڪري بہ ديواني جو خواب لڳي رهيا آهن جو تہ متعارف ڪرايل پاليسين کي عملي جامو پهرائڻ کانپوءِ مقرر ڪيل ٽارگيٽ يا نتيجا حاصل ٿي نہ سگهندا. جن جي دعوي حڪومت جا ترجمان ڪري رهيا آهن. اسٽيٽ بينڪ آف پاڪستان بہ پنهنجي اقتصادي جائزي واري رپورٽ ۾ جيڪي حقيقتون پيش ڪيون آهن، اهي بجيٽ ۾ ڏنل انگن اکرن سان ڪٿي بہ شڪ جهڙائي نٿيون رکن. ان سان گڏ قومي پيداوار جي شرح ۾ بہ ڊائون ورڊ ٽرينڊ ڏسڻ ۾ اچي رهيو آهي. ٻين لفظن ۾ اهو ٿي لڳو پوندو تہ وڌندڙ آبادي ۽ خام قومي پيداوار جي شرح، قومي ترقي جي شرح جي مقابلي ۾ منفي ڊگري ڏيکاري رهي آهي.

ملٽري ليڊر جي سربراهي ۾ ٿيندڙ قومي اقتصادي ڪائونسل واري اجلاس ۾ 2001-2002ع جي بجيٽ جي منظوري ڏني وئي. بدقسمتيءَ سان اسان جا ماهر غلط اعداد ۽ شمار ڏئي ڪوڙ کان ڪم وٺي اصل حقيقتون عوام کان لڪائين ٿا. جيڪو قوم سان بدديانتيءَ جو مظهر آهي. معيشت جي زبون حالي ۽ قومي اخبارن ۾ ان جي اشاعت کان ڪوبہ بي خبر ڪونهي. ان کي حڪومتي مالياتي مينيجرز جي بدديانتي چئجي يا وري حقيقتن کان منهن موڙڻ؟ اها صورتحال خزاني واري وزير جي لاءِ ڪنهن چئلينج کان گهٽ ڪونهي پهرين سال ئي معاشي حدف پورا نہ ڪرڻ تي سندن چڱي ڀلي مٽي پليت ٿي چڪي آهي. هنن مان تہ اها اميد پئي ڪئي وئي تہ هيءُ معيشت جي بهتري خاطر فنڊن جي حصول لاءِ نوان ذريعا ڳولي لهندا. اهڙي طريقي سان غير ملڪي امداد جي سهاري ملڪي معيشت جي ڪُنَ ۾ ڦاٿل ٻيڙي کي ڪناري لڳائي وٺندا پر ائين ٿي نہ سگهيو. تنهن جي ڪري موجود معاشي ڍانچي کي تنقيد جو نشانو بڻائڻ بي معني ڳالھ آهي. حقيقت ۾ معيشت جي اهڙي تہ خراب حالت آهي جو ڪوشش جي باوجود بہ سنڀالي نٿا سگهون. اقتصاديات جي مڙني شعبن ۾ هيٺانهين رجحان ۽ وري وقت بہ وقت ڪيس ملندڙ معاشي ڌڪا بہ ڏاڍا هاڃيڪار ثابت ٿيا آهن. اهڙين حالتن ۾ ٻاهرين ملڪن ۾ خدمتون سرانجام ڏيندڙ پاڪستاني خود هڪ ڌڪاءَ جو شڪار آهن. هو ان خوف جي ڪري پنهنجا پئسا بئنڪن جي ذريعي موڪلڻ کان لنوائن ٿا. جو تہ ڪين اهو ڊپ آهي تہ ڪٿي ماضيءَ جيان معاشي بدحالي جي هٿان "بليڪ ميل" ٿي حڪومت فارن ڪرنسي اڪائونٽ بند نہ ڪري ڇڏي. ٻاهرين سرمائيڪاريءَ جي بند ٿيڻ جو سبب ملڪ جون اهي ئي غير يقينيءَ واريون حالتون آهن. ان ڪري اسان جا مٽاسٽا واري ناڻي جا ذخيرا بہ خطرناڪ حد تائين گهٽجي ويا آهن. اهڙي حال ۾ ورلڊ بئنڪ 350 ملين ڊالر جي قسط موڪلي وٺي طور تي ان صورتحال کان ٻاهر ڪڍيو

www.bhutto.org

آهي.

اسان جن اقتصادي حالتن ۾ زندهه آهيون، انهن ۾ اڳتي جي لاءِ به قرضن جي ضرورت آهي جيڪي ملڻ جي باوجود به فائدي بدران نقصان جو سبب بڻجي رهيا آهن، مثال وري بجيٽ به هڪ قسم جي جهيڙن جهڳڙن جو امتزاج هوندي آهي ۽ سياست جي ذريعي ئي ان جهيڙن جهڳڙن کي گهٽ ڪري سگهجي ٿو. سياسي عمل ٻن طريقن سان ڪم ڪندو آهي. هڪ پاسي هو تصادم يا ٽڪراءُ کي هوا ڏيندو آهي ته ٻئي پاسي وري موافق عنصرن کي گڏ ڪري عدم اتفاق کي ختم ڪندو آهي. هتي سفارتي تدبر کان خالي خزاني واري وزير کي مخالف نظرن وارن ماڻهن سان واسطو پوي ٿو، جن کي اسان بيورو ڪريٽ چوندا آهيون. جنهن ڳالهه تي وڏيڪ زور ڏيڻ جي ضرورت آهي اهو ان طريقي متعلق آهي جيڪو هاڻي گهڻو پراڻو ٿي چڪو آهي پر هاڻ به اسان وٽ بجيٽ ٺاهڻ وقت ان طريقي کي اڳيان رکيو وڃي ٿو ۽ ان حقيقت کي شروع کان نظرانداز ڪيو وڃي ٿو ته اهو ڪيئن نه اسان جي قوم کي تباهي طرف ڌڪي رهيو آهي. جڏهن ته مسٽر شوڪت عزيز وڏي دعويٰ ڪئي آهي پر اصل صورتحال اها آهي ته هو معاشي بحالي جي لاءِ اڃا تائين ڪوبه قابل عمل ۽ لاڀائتو پروگرام سامهون آڻي نه سگهيو آهي.

بجيٽ ۾ پيش ڪيل انگ اکر انتهائي گمراهه ڪن آهن ۽ انهيءَ بنياد تي پنهنجي مرضي جون حڪمت عمليون تيار ڪرڻ ڏکيو ڪم آهي. جنرل مشرف جي هڪ سال واري حڪومتي دؤر واتگيان هنن جي پيش ڪيل بجيٽ به مايوسي واري آهي. اقتصادي واڌ ويجهه جي بنسبت قرضن ۾ اضافو ٿيو آهي. اها ڳالهه ياد رکڻ جي قابل آهي ته قرضن ۾ اضافو ۽ انهن ۾ مسلسل واڌواري سلسلي ۾ ڪوتاهي وارو رويو اختيار ڪرڻ سان مسئلا منهن ڪيندا آهن.

ٻهريون مسئلو قومي آمدني جو تخمينو لڳائڻ واري طريقي جي صورت ۾ ظاهر ٿيندو آهي بدقسمتيءَ سان بجيٽ ٺاهڻ وارين قوتن جو طريقو درست ناهي، اسان کي ته هيٺ مٿي واري ٽڪراءَ واري فرق کي گهٽ ڪرڻ جي ضرورت آهي!

ٽيڪس پاليسي ۾ ڪيترين ئي ڪوتاهيون آهن. جڏهن ته ان کي بهتر ڪرڻ جي لاءِ ڪوششون به ڪيون ويون آهن پر ان ڳالهه کي به نظر ۾ رکڻ گهرجي ته ٽيڪس پاليسي ثقافتي پابندين سان لاڳاپيل هئڻ گهرجي ۽ انهن سان هم آهنگ هجي. حڪومت نوان ٽيڪس پريندڙ ماڻهو ته هٿ ڪيا آهن پر ان جي باوجود اهو ڪٿي به نظر نٿو اچي ته ڪو مقرر حدف پورا ٿي سگهندا. هتي وري به سياسي تعلقات وارو پاسو سامهون اچي ٿو. حڪومتي خرچن تي هميشه تنقيد ٿيندي رهندي آهي. دفاعي خرچ ته حڪومت جي صوابديد تي ٻڌل هوندا آهن پر تڏهن به انهن کي انهن ملڪن کان وڌيڪ هرگز هجڻ نه گهرجي. جن ملڪن سان اسان پنهنجي پيٽ ڪندا رهندا آهيون. اها هڪ حقيقت آهي ته وڏيڪ آمدني وارا ماڻهو پنهنجي آمدني لڪائي انڪم ٽيڪس بچائيندا آهن. نتيجي ۾ حڪومت پنهنجو ٽارگيٽ پورو ڪري نه سگهندي آهي.

۽ ٽيڪس جي مٿان ٽيڪس مڙهيندي رهندي آهي. جنهن سان ٽيڪس چوري واري رجحان ۾ اڃا اضافو ٿيندو رهندو آهي

مٿي ذڪر ڪيل حقيقتن کي پيش نظر رکندي ڏنو وڃي ته اها ئي ڳالهه سامهون اچي ٿي ته خزاني جو وزير معاشي بحاليءَ جون جيڪي دعوائون ڪري رهيو آهي انهن ۾ ڪابه صداقت ناهي. ڪيترن ئي بنيادي خرابين مان اها به هڪ خرابي آهي ته انگن اکرن جي هڪ مخصوص ٻولي ٿيندي آهي ۽ ان ٻوليءَ کي

www.bhutto.org

بگاڙي ماهر اهڙي طريقي سان پيش ڪن ٿا. جيئن هو چاهين ٿا. پر جيڪڏهن معاشي سگهه کي سامهون رکي ڏٺو وڃي ته اسان کي انهن انگن اکرن ۾ ڪا به سچائي نظر نٿي اچي.

سچ ته اهو آهي ته اسين معاشي بدحالي جو شڪار ٿي چڪا آهيون. اسان جي معاشي حالت ريل جي انجڻ جهڙي ٿي چڪي آهي. جنهن ۾ ٻاڦ آهي ئي ڪونه. اسان هٿرادو طريقي سان ان کي گهلڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهيون. ان سموري صورتحال جو ذميوار مسٽر شوڪت عزيز آهي. جيڪو ريل جي انجڻ کي هلائڻ لاءِ جديد ۽ سائنسي طريقا استعمال ڪرڻ ۾ ناڪام رهيو آهي. ملڪ جي مٿان قرض جو تمام وڏو بوجهه آهي ۽ ملڪ تباهي جي ڪناري تي اچي پهتو آهي. حالتن ۾ بهتري جي بدران ڏينهون ڏينهن ابتري ايندي پئي وڃي. ان جو سبب اسان جي ڪرندڙ معاشي ساک پٽ آهي. اسان کي سياسي تبديلين جي نتيجي ۾ پيدا ٿيندڙ حالتن کي نظر ۾ رکڻو پوندو ۽ ماضي. حال ۽ مستقبل جي فرق کي سامهون رکي فيصلو ڪرڻو پوندو. بجيٽ کي اڄ به ڪارڪردگيءَ جو پيمانو . عمل جي قوت ۽ حڪومت هلائڻ جي باري ۾ حڪمت عملي جو مظهر سمجهيو ويندو آهي. بجيٽ اڄ به پراڻي قسم جي ترجيحن مطابق مرتب ڪئي وڃي ٿي. جنهن سان حڪومت وٽ پنهنجن منصوبن کي مڪمل ڪرڻ لاءِ امڪان گهٽجي وڃن ٿا

پيو مسئلو غيريقيني صورتحال جو آهي. هڪ ڊگهي عرصي کان بجيٽ تخمينو غيريقيني صورتحال جو شڪار آهي. ان جا ٻه سبب آهن هڪ ته ملڪي معيشت خود غيريقيني جو شڪار آهي ۽ ٻيو ته فوجي حڪومت جون تبديليون ۽ جزوي ترجيحون وڏين معاشي ترجيحن ۾ بدلجي چڪيون آهن. بجيٽ جي حالت ان غيريقيني واري ڪيفيت سان ڪنهن به طرح ڪلهو پيچي نٿي بيهي. بجيٽ جا ضابطا ۽ قانون به ان ڪيفيت کان ڇوٽڪارو ڏياري نٿا سگهن.

ان غيريقيني صورتحال کان ڇوٽڪارو ممڪن آهي پر شرط آهي ته ان لاءِ ڪجهه ڪوششون وٺڻيون پونديون. مثال طور سياسي استحڪام لاءِ تبديلين کي واضح ڪرڻو پوندو. جتي موقعا موجود هجن. اتي معاشي معاملن جي ترجيحن کي ترڪ ڪرڻ گهرجي. عام طور تي موقعن جي حاصلات جي لاءِ منديون سازگار هونديون آهن. ٽيون مرحلو مالي شعبن جي متعلق آهي. بجيٽ ۾ ٻن معاملن کي روايتي چئي سگهجي ٿو. جنهن ۾ هڪ اهو ته ٽيڪس جي دائري کي وڌائجي ۽ ٻيو اهو ته حڪومتي خرچن کي گهٽائجي. پاڪستان ۾ هميشه اهو جهيڙو هلندو رهي ٿو ته ٽيڪس ڪير ڏيندو ۽ ان مان فائدو ڪير حاصل ڪندو. ٽيڪس جو بوجهه ڪيئن گهٽائجي؟

www.bhutto.org

هڪ وزير جو موت!

اڳوڻي وفاقي وزير عمر اصغر خان جو موت ڪراچي ۾ ٿيو ۽ ان موت متعلق شڪ شبهن جا بادل ڇانيل رهن ٿا. عمر پنهنجي ڪمري ۾ ان وقت مئل حالت ۾ ڏٺو ويو جڏهن هن جي گهروارن سندس ڪمري جو دروازو ٽوڙي ڏٺو. پوليس جو چوڻ آهي تہ هن خودڪشي ڪئي آهي ۽ ان سلسلي ۾ هن پنهنجي هٿن سان لکيل هڪ خط بہ ڇڏيو آهي. عمر جي ويجهن ساٿين ان ڳالهہ کي مڃڻ کان انڪار ڪيو آهي. حڪومت سندس موت تي ڏک جو اظهار ڪري ٿي پر ان موت جي تحقيقات ڪرڻ جي ضرورت محسوس نٿي ڪري.

ڪجهہ ماڻهو عمر اصغر جي موت کي پينشن فنڊ جي غائب ٿيڻ ۽ ڪجهہ اين جي اوز جي فنڊن جي غيرمناسب آڊيٽنگ سان جوڙين ٿا. جيڪي گذريل بلدياتي اليڪشن دؤران خرچ ڪيا ويا هئا. عمر اصغر جو موت اهڙي وقت ٿيو آهي. جڏهن آمريڪا القائده کي ملندڙ فنڊن جي ذريعن جي تحقيق ۽ ڪاري ناڻي کي سفيد ڪرڻ واري طريقي جي تلاش تي اربين ڊالر خرچ ڪري رهيو آهي. جڏهن تہ القائده افغانستان مان غائب ٿي چڪي آهي پر ان جي ڪارڪنن جي تلاش پاڪستان جي پهاڙي علائقن ۾ ۾ جاري آهي.

ميڊيا تي ڪجهہ ماڻهن جو چوڻ آهي تہ القائده جو اڳواڻ اسامہ بن لادن پاڪستان جي قبائلي علائقي ۾ ڪٿي لڪل آهي، پر اسلام آباد جا فوجي آمر ان ڳالهہ جي ترديد ڪن ٿا. چاڪاڻ تہ اهو بلڪل ظاهر آهي تہ القائده کي ختم ڪرڻ وارين ڪوشش جو مرڪز پاڪستان ۾ منتقل ٿي چڪو آهي. عمر اصغر جي ڏکاري خاندان حڪومت کي ان جو ذميوار سمجهيو آهي پر سندس موت عالمي سطح جي سيڪيورٽي معاملن جي تناظر ۾ ٿيو آهي. عمر اصغر جي وزارت اين جي اوز جي وسيع فنڊن جي نگراني ڪندي هئي جيڪي گذريل سال آگسٽ ۾ ٿيندڙ بلدياتي اليڪشن جي دؤران خرچ ڪيا ويا هئا. پر وزارت ان تي ڌيان تہ ڏنو هو هاڻ تہ اين جي اوز جو معاملو بہ متنازع ٿيندو پيو وڃي. انهن ۾ ڪيترين اين جي اوز جي باري ۾ ان شڪ جو اظهار ڪيو وڃي ٿو تہ انهن ۾ ڪيترين ئي عسڪري تنظيمن جون "فرنٽ تنظيمون" هيون. جن جي مٿان هاڻي پابندي لڳائي وئي آهي. اها پابندي يارنهن سيپٽمبر وارن آمريڪي حملن ڪانپوءِ لڳائي وئي آهي. آمريڪا جي صدر بہ ڪيترين ئي ٽرسٽن جي مٿان پابندي مڙهي ڇڏي آهي. جيڪي بظاهر فلاحي ۽ سماجي ڀلائي جي ڪمن لاءِ قائم ڪيون ويون هيون. عمر اصغر جي وزارت حڪومت جي ڪنٽرول هيٺ پينشن فنڊ جي بہ نگران هئي. جيڪي تمام وڏين رقمن تي مشتمل هوندا آهن. عمر اصغر پينشن فنڊ مان ڏهہ ڪروڙ ڊالرن جي غبن وارين خبرن عام ٿيڻ ڪانپوءِ مشرف جي ڪابينا مان استعيفا ڏئي ڇڏي هئي. ان مٿان ان سلسلي ۾ ڪوبہ الزام نہ لڳايو ويو هو پر ڪيترن ئي ماڻهن جو خيال آهي تہ عمر اصغر کي ڪيترين ئي اندروني خبرن ۽ معاملن جي ڄاڻ هئي. پراڻن ملازمن جي پينشن فنڊز (EOBI) جي غبن واري خبرن ڪانپوءِ ان معاملي متعلق عمر اصغر جي اها خودڪشي اهڙي قسم جي ٻي واردات آهي. جنهن اڪائونٽنٽ انهن فنڊن کي (EOBI) کان هڪ بينڪ ۾ منتقل ڪيو هو. جتان اهي فنڊ غائب ٿيا هئا ان بہ خودڪشي ڪري ڇڏي هئي فنڊن ۾ غبن وارو معاملو بہ حادثاتي طور تي سامهون اچي ويو هو. اهو معاملو هڪ ايماندار آفيسر "پروونشل بينڪ" جي تحقيقاتي آفيسر جي خوف جي انتها ـ رهي آهي. جڏهن

کيس کو انعام ڏيڻ بدران سندس خلاف مقدمو داخل ڪيو ويو. جڏهن تہ هن کي انعام جي اميد هئي. ان قومي احتساب بيورو "نيب" جي چيئرمين کي 3 آگسٽ 2001ع تي پنهنجي خلاف مقدمي جي باري ۾ تحريري شڪايت بہ ڪئي. هن نيب جي چيئرمين کي جيڪا رپورٽ موڪلي اها 114 صفحن تي مشتمل هئي پر هن جي خط يا ان رپورٽ تي ڪابہ ڪارروائي نہ ڪئي وئي. ان ڪانپوءِ ئي نيب جي چيئرمين کي بہ پنهنجي عهدي کان الڳ ڪيو ويو ۽ سندس واٽ بند رکڻ لاءِ هن کي هڪ صوبي جو گورنر مقرر ڪيو ويو. ان کان اڳ جڏهن هو واشنگٽن ۾ سرڪاري فرض انجام ڏئي رهيو هو تہ هن جعلي ڊالرن وارو معاملو بہ اٿاريو هو.

هينئر اهو چوڻ وقت کان اڳ ٿيندو تہ غبن ٿيل پئسن جو تعلق سيڪيورٽي ايجنسي سان هو. القائده سان هو. عسڪريت تشدد پسندن سان يا انهن ڪرپٽ ڏوهاري گروپن سان آهي جيڪي ملڪ ۾ ڪارروايون ڪندا رهن ٿا. ڪيترين ئي شايع ٿيل رپورٽن ۾ اهو چيو ويو آهي تہ جهاز اغوا ڪندڙ عطا کي (جهاز جيڪو ورلڊ ٽريڊ سينٽر سان ٽڪرايو هو) جيڪا رقم ملي هئي اها اسلام آباد واري رستي کان وئي هئي.

1993ع ۾ مهراڻ بينڪ جي اوچتي ناڪامي ڪانپوءِ اها ڳالهہ سامهون آئي تہ سيڪيورٽي ايجنسيون غيرقانوني طور تي سرڪاري فنڊ استعمال ڪري رهيون آهن. عمر اصغر جي والد سپريم ڪورٽ ۾ درخواست دائر ڪئي، جنهن ۾ ان سلسلي ۾ ڪارروائي ڪرڻ جي استدعا ڪئي وئي هئي. ان غيرقانوني حرڪت ۾ ملوث هڪ شخص اڄڪلهہ سعودي عرب ۾ پاڪستان جو سفير آهي. ٻيو صاحب پنجاب ۾ امن امان جي سلسلي ۾ فرائض انجام ڏئي رهيو آهي. ڪيس ان وقت شهرت ملي جڏهن ڊينئل پرل جي قاتل پاڻ کي ان جي حوالي ڪيو. ان دوران پيرس (فرانس) ۾ هڪ ٻئي پاڪستاني بينڪ آفيسر کي گرفتار ڪيو ويو. اها گرفتاري فرانسيسي حڪومت جي هدايتن تي عمل ۾ آئي ان آفيسر تي ڪاري ناڻي کي سفيد ڪرڻ جو الزام لڳايو ويو. ڪجهہ ٻيون پاڪستاني بينڪون بہ جن ۾ بينڪرز ايڪوٽي بہ شامل آهي اوچتو ويهي ويون. انهن جي اوڙ خاموشيءَ سان ڪئي وئي پر حقيقتون ڇا سامهون آيون؟ عوام کي ڪابہ خبر ڪونهي.

اهڙا اطلاع بہ مليا آهن تہ پاڪستان جا فوجي حڪمران ٻاهرين ملڪن ۾ "ٽرسٽ" قائم ڪرڻ چاهين ٿا. جنهن ۾ تمام وڏيون رقمون هونديون "ٽرسٽ" ٻاهرين ملڪ ۾ قائم ڪرڻ جو مقصد اهو آهي تہ ان کي ڪرپٽ سياستدانن کان پري رکي سگهجي. هڪ ماڻهو ٽرسٽ سان امداد جي نالي تي رابطو ڪيو تہ هن کي ٻڌايو ويو تہ اهو پئسو تہ نجڪاريءَ جي ذريعي حاصل ڪيو وڃي ٿو ۽ ان جو استعمال اسٽيٽ بينڪ آف پاڪستان جي ذريعي ٿيندو. وڌيڪ اهو تہ ان رقم کي سوشل سيڪيورٽي جي تحت ادائگين لاءِ استعمال ڪيو ويندو . اها پيشڪش هڪ شڪ کي جنم ڏيندڙ آهي. نجڪاريءَ جو عمل تہ عالمي بينڪ يا ملڪ جي خزاني واري وزارت کان لنوائي نٿو سگهي. پوءِ سوشل سيڪيورٽيءَ تحت ادائگي ڪنهن خفيہ غيرملڪي تنظيم بدران متعلقہ وزارت جي ذريعي ڪئي ويندي آهي. ڇاڪاڻ تہ شڪ ۽ امڪان آهي تہ ان فنڊ ۾ موجود رقم جو حصول ۽ استعمال اهو ناهي جيڪو بيان ڪيو وڃي ٿو پر ڪجهہ ٻيو آهي. ان سان اهو سوال پيدا ٿو ٿئي تہ اهي فنڊز آخر ڪنهن جا آهن. ڪٿان آيا آهن ۽ ڪنهن کي منتقل ڪيا وڃن ٿا.

اسلام آباد جيڪي غيرملڪي زرمبادلہ ۾ اضافي جي لاءِ 240 ارب روپين جا

www.bhutto.org

نوان نوٽ ڇاپيا آهن. ان سلسلي ۾ ڪيترين هيٺين مٿين ڳالهين هلندڙ آهن. اهو پڻ چيو وڃي ٿو ته ڪيترائي سرڪاري آفيسر روپين جا سوٽ ڪيس ڀري ڪٺي ويا هئا ته جيئن ڪليل منڊي مان ڊالر خريد ڪري سگهجن. آفيسرن کي ان سلسلي ۾ ڪميشن حاصل ڪرڻ جي به آزادي هئي. انهن پئسن کي چار ارب پنجاهه ڪروڙ ڊالرن ۾ تبديل ڪيو پر ڪنهن کي به ان ڳالهه جي خبر ڪونهي ته اهي 240 ارب روپيا ڪيڏانهن ويا (جيڪي نوٽن جي صورت ۾ ڇاپيا ويا هئا) انهن پئسن جو ذڪر اڄان تائين ملڪ ۾ موجود (سرڪاري) رقم جي طور تي نه ڪيو ويو آهي. جڏهن آڪٽوبر 1999ع ۾ جنرل مشرف اقتدار سنڀاليو ۽ پارليامينٽ کي ختم ڪيو تنهن جي ڪري نامناسب مالياتي معاملن کي پارليامينٽ ۾ پيش نه ڪيو ويو. جنرل مشرف واعدو ڪيو آهي ته آڪٽوبر واري اليڪشن ڪانپوءِ پارليامينٽ بحال ڪئي ويندي. اليڪشن صاف ۽ شفاف ٿيندي. ان سلسلي ۾ ڪي اصلاحات نه ڪيا ويا آهن. تنهن جي ڪري شڪ شبها پنهنجي جاءِ تي موجود آهن. ڪيترن ئي تنقيد نگارن جو چوڻ آهي ته جنرل مشرف پارليامينٽ جي اهڙن ميمبرن کي چونڊرائيندو جيڪي سندس ها ۾ ها ملائيندا. يعني پارليامينٽ صرف "ڊمي" هوندي. پارليامينٽ ايتري ته ڪمزور هوندي جو ڪنهن به اختلافي معاملن تي ڳالهائڻ جي ڪوبه ميمبر جرئت نه ڪري سگهي. گذريل ڪيترن ئي سالن کان پاڪستان جي فوجي اسٽيبلشمينٽ پاڪستاني سياستدانن جي مٿان ڪرپشن جو الزام لڳائيندي رهي آهي. سياستدانن جو موقف آهي ته اهي الزام فوج سياسي انداز ۾ لڳايا آهن، انهن جو مقصد صرف سياسي آهي ۽ فوج حامي حڪومت تي پنهنجو قبضو برقرار رکڻ چاهين ٿا.

اخباري اطلاعن موجب اهو ايماندار تحقيقاتي آفيسر جنهن فنڊن ۾ غبن جو انڪشاف ڪيو هو. هڪ بينڪ "مسلم ڪمرشل بينڪ" جي باري ۾ به تحقيقات ڪرڻ ۾ مصروف آهي. هاڻ ان بينڪ جو مالڪ هڪ ٻي بينڪ يونائيٽيڊ بينڪ آف پاڪستان کي به خريد ڪرڻ جي چڪر ۾ آهي، ان ڳالهه ۾ به ڳڻتي جو اظهار ڪيو پيو وڃي ته خليجي ملڪن جا سرمائيدار پاڪستان ۾ جيڪو سرمايو آڻي رهيا آهن. انهن سان به ڪو سٺو سلوڪ نٿو ڪيو وڃي. ڇو ته فوجي حڪومت ڇو جهڪاءُ ملڪ جي بينڪنگ واري شعبي ۾ اجاراداري قائم ڪرڻ وارو آهي.

عمر اصغر خان (EOBI) وارن فنڊن جو عيني شاهد هو. جهڙي طرح هو اڪائونٽنٽ هو جيڪو فوت ٿي چڪو آهي. عمر اصغر کي خبر هئي ته ان فنڊ واري رقم جي جاءِ تي ڪنهن به پينشن واري فنڊ کان پئي اڪائونٽ ۾ منتقل ڪرڻ جي هدايت ڪئي هئي، جتان اها رقم غائب ٿي عمر اصغر اهي سب راز پاڻ سان قبر ۾ ڪٺي ويو آهي.

جمهوريت جي بحالي اٽل آهي

گذريل مهيني پرويز مشرف امريڪا جي دوري تي ويو هو ته جيئن هو اتي ان عزت افزائي مان لطف اندوز ٿي سگهي، جيڪا دهشتگرديءَ جي خلاف عالمي جنگ جي هڪ اهم ملڪ جي ليڊر کيس بخشي هئي. ان ئي مهيني هن ٽوڪيو جو به مختصر سفر ڪيو ته جيئن 11 سيپٽمبر واري واقعي کانپوءِ پاڪستان جيڪو ڪردار ادا ڪيو آهي ته ان حوالي سان ڪو تحسين آميز ڏيان ڇڪائي وٺي. واشنگٽن ۾ هن اهو چئي ماڻهن کي حيران ڪري ڇڏيو. "توهان جمهوريت جو ليبل چاهيو ٿا، نيڪ آهي مان جمهوريت جو ليبل لڳائي وٺندس." ان سان گڏوگڏ اهو به واضح ڪيائين ته جمهوريت جو ليبل لڳائڻ جي باوجود آمريت به باقي رهندي. سندس پرڏيهي سيڪريٽري دورانديشيءَ جو ثبوت ڏنو آهي پر جڏهن جنرل کي رستي جي ضرورت هئي ته ان وقت هن ٻئي ڏينهن صبح تي ميٽنگ ۾ اهو ئي بيان ڏنو. هن چيو ته "منهنجو پرڏيهي سيڪريٽري ته اهو نٿو چاهي پر توهان مون مان اها اميد رکو ٿا ته مان جمهوريت جو ليبل لڳايان. نيڪ آهي مان اهو ليبل لڳائيندس." ان کانپوءِ هيءَ مسلسل آمريت تي جمهوريت جو ليبل لڳائيندو اچي ٿو. ترقي يافته ٻوليءَ ۾ انجنيئرڊ اليڪشن کي صاف شفاف اليڪشن ۽ فوج جي خواهش کي عوام جي خواهش جو نالو ڏئي رهيو آهي.

مشرف جو ٽوڪيو ۾ زبردست قسم جو استقبال ڪيو ويو، ڇو ته هو هڪ اهڙي ملڪ جو ليڊر آهي، جيڪو دهشتگردي خلاف بين الاقوامي اتحاد جو اهم ميمبر آهي. پاڪستان جي اتحاد ۾ شموليت جي حوالي سان سندس رهنما ڪردار کي نه صرف تسليم ڪيو ويو ٿو پر کيس ساراهيو پڻ ويو ٿو. جڏهن ته جاپان پنهنجي جمهوري روايتن سان جڙيل آهي، ڇو ته اها سندس عالمي پاليسي آهي، ان ڪري ئي جاپان اها ڳالهه واضح ڪري ڇڏي آهي ته هو صاف شفاف ۽ غيرجانبدار اليڪشن جي ذريعي پاڪستان ۾ جمهوريت جي بحالي جي حمايت ڪري ٿو.

روس جي ٽٽڻ کانپوءِ پاڪستان جي جمهوريت جي بحالي پراسرار عالمي جمهوريت جي ڍانچي لاءِ اهميت جوڳي آهي. ڪيترائي اهڙا ملڪ ۽ ڪيترائي سياستدان به جيڪي اهو ڏسي رهيا آهن ته هو پنهنجون حدون اورانگهي آمريت مسلط ڪري سگهن. دنيا اهڙي ڪميونٽي کي مشڪل سان برداشت ڪري سگهي ٿي، جتي جونڊ فوجي آمرءِ طالبان آمر مان ڪرٽي هجي. اها ئي صورتحال جنرل مشرف کي پريشانيون ڏئي سگهي ٿي. سياسي اڳواڻن جي چوڻ مطابق ملڪ ۾ صاف، شفاف، انصاف ڀري ۽ غيرجانبدار اليڪشن جو مطلب پاڪستان پيپلزپارٽي ۽ ان جي قيادت جي واپسي آهي. جڏهن ته جنرل صاحب ان جي مخالفت ڪرڻ جو قسم کڻي چڪو آهي. هن اپوزيشن جي اهم ليڊرن کي جيل ۾ بند ڪرڻ جي ڌمڪي ڏئي ڇڏي آهي. هن ان ڳالهه جي شروعات اهڙي طريقي سان ڪئي آهي جو 15 مارچ تي پاڻي جي مسئلي تي ٿيندڙ احتجاج ڪرڻ وارن هزارين پرامن مظاهرين کي گرفتار ڪيو ويو، جڏهن ته اپوزيشن جي ليڊرن کي جيل ۾ بند ڪرڻ ہي ڳالهه آهي ۽ انهن کي جيل جي اندران اليڪشن ۾ حصو وٺڻ کان روڪڻ ہي ڳالهه آهي. جنرل صاحب جيتري قدر اپوزيشن سان محاذ آرائي ڪندو خاص طور تي عورتن سان محاذ آرائي، اوتري قدر ان جي ۽ سندس ساٿين جي هيرو شپ واري حيثيت گهٽ کان گهٽ ٿيندي ويندي. مسلم ثقافت عورتن کي ماءُ ۽ ڀيڻ جي حيثيت سان عزت ڏئي ٿي اهڙا ماڻهو جيڪي عورتن کي قيد ڪن ٿا سي پنهنجي عزت پاڻ مٽي ۾ ملائن ٿا.

ثقافت ۽ سياست ۾ ڦاسڻ جي ڪري فوجي حڪومت هڪ اهڙي قانون پاس ڪرڻ تي غور ڪري رهي آهي، جنهن تحت سياسي ليڊرن کي ٽيون ڀيرو وزيراعظم ٿيڻ کان روڪي سگهجي. مسئلو اهو آهي ته فوجي حڪومت جيڪو به قانون پاس ڪري ان کي پارليامينٽ مان توثيق جي ضرورت پوندي آهي. اهڙا قانون جن جي پارليامينٽ توثيق ڪري ٿي. اهي به ان ڳالهه تي منحصر هوندا آهن ته اليڪشن انجنيئرڊ هئا يا

www.bhutto.org

شفاف. شروع ۾ فوجي حڪومت زندگي جي مڙني شعبن جي سياسي ليڊرن سان ڳالهين جا رائونڊ ڪيا پر وڏي اپوزيشن پارٽين ۽ جنرل جي وچ ۾ ٿيندڙ ڳالهيون ٽن اهم معاملن تي ڊيڊ لاڪ جو شڪار ٿي ويون. پهرين معاملي جو تعلق سياسي قيدين جي آزادي سان آهي. جيڪي اڳواڻ جلاوطن ڪيا ويا آهن. انهن کي واپس اندو وڃي ۽ جن ماڻهن جي خلاف سياسي بنيادن تي مقدما قائم ڪيا ويا آهن. اهي واپس ورتا وڃن. ٻئي معاملي جو تعلق ان قانون سان آهي، جنهن ۾ هڪ ماڻهو اليڪشن جي ذريعي منتخب ٿي ٽيون ڀيرو چيف ايگزيڪيوٽو ٿي نٿو سگهي. ٽئين معاملي جو تعلق اپوزيشن جي ان اصرار متعلق آهي. جنهن ۾ چيو ويو آهي تہ صاف شفاف ۽ غيرجانبدار اليڪشن جي لاءِ اليڪشن جي طريقيڪار کي نالي بدران حقيقي طور انعقاد ڪيو پيو وڃي.

ڳالهين ۾ جنهن ٽئين معاملي ۾ وقفو پيدا ٿيو آهي. ان معاملي فوجي حڪومت کي انديشن جي ور چاڙهي ڇڏيو آهي، حڪومت کي اهو خطرو ورائي ويو آهي تہ جيڪڏهن صاف، شفاف، انصاف ڀريون ۽ غيرجانبدار چونڊون ٿيون تہ هر دلعزيز عوام دوست ليڊر دبئي لنڊن يا واشنگٽن کان اسيمبلي تي سنئون سڌو اثرانداز ٿيندي صاف. شفاف. غيرجانبدار ۽ انصاف ڀري اليڪشن نہ ٿيڻ جي ڪري پاڪستان مسلسل عدم استحڪام جو شڪار رهندو. نئون وزيراعظم اپوزيشن سان ملي صدر کي بليڪ ميل ڪري سگهندو. وزيراعظم جوڻيجي 1980ع واري ڏهاڪي ۾ اهو ئي ڪيو هو، جڏهن هن جرنيلن کان مرسڊيز واپس وٺي کين ننڍين سوزڪي گاڏين ۾ ويهاري ڇڏيو. افغانستان متعلق جنيوا عمل جي دوران بہ هن جرنيلن کي ڪنگهيو ئي ڪونہ. اهڙي قسم جي اعلانيہ نافرمانيءَ فوجي صدر سان سندس تعلقاتن کي ڇيهو رسايو،، پوءِ ڪيس بظاهر ڪرپشن ۽ نااهلي جي بنياد تي هٽايو ويو ۽ پاڪستان وڏيڪ مشڪلاتن جو شڪار ٿي ويو. آئين کان مٿانهين قدم جي ڪري آئين کان مٿانهون ردعمل بہ پيدا ٿيو.

ان ڳالھ جي اميد بہ ڪري سگهجي ٿي تہ اليڪشن ۾ ڌانڌلي جي صورت ۾ انتهاپسند عنصر مقامي اپوزيشن کي هاءِ جيڪ ڪري سگهن ٿا. ان ڪري پاڪستان جي قومي محاذ لاءِ صاف ۽ شفاف اليڪشن ضروري آهي.

تاريخ هڪ منٽ ۾ بہ بدلجي سگهي ٿي. 11 سيپٽمبر تي بہ اهو ئي ڪجھ ٿيو. ورلڊ ٽريڊ سينٽر ۽ پينٽاگون تي ٿيل حملن پاڪستان کي هڪ اهم ملڪ بڻائي ڇڏيو. پاڪستان کي سڀ کان وڌيڪ امداد ڏيڻ واري ملڪ جاپان طرفان هنگامي بنيادن تي اقتصادي امداد جي آمد سان گڏوگڏ ٻين ملڪن مان بہ امداد اچي رهي آهي. هڪ اهڙو ملڪ جيڪو ڇاليھ بلين ڊالرن جو قرضي هجي ان جي لاءِ تہ اها امداد ڪنهن بہ فياضي کان گهٽ ناهي پر اهو سڀ ڊگهي عرصي جو حل ناهي. پاڪستاني عوام جنرل مشرف جي قرض معاف ڪرائڻ واري عدم صلاحيت تي ناپسنديدگي جو اظهار ڪري ٿو. عوام اهو حوالو ڏيندي چوي ٿو تہ اهو سڀ ڪجھ سندس ناقص مذاڪراتي صلاحيتن جو نتيجو آهي. آخرڪار عالمي بحرانن جي موقعن تي مصر، اردن ۽ ٻيا ملڪ بہ تہ پنهنجا پنهنجا قرض معاف ڪرائڻ ۾ ڪامياب ويا هئا. جنرل مشرف ان اقتصادي مونجهاري کان بي خبر آهي. جنهن پاڪستان کي قرض جي لاءِ هڪ ڦندي ۾ ڦاسائي ڇڏيو آهي. ري اسٽرڪچرنگ قرض ۾ اضافي جي حوالي سان هڪ سراب آهي. هن جي حڪومت فائدو حاصل ڪندي ۽ سزا وري هنن جي اولاد کي هلندي جيڪي اڃا هاڻي پيدا ٿيا آهن.

جاپان. پاڪستان تي زور ڏنو آهي تہ پاڪستان ايٽمي ڌماڪن تي عارضي پابنديءَ کي برقرار رکي. جاپان ان ڳالھ تي بہ زور ڏنو آهي تہ پاڪستان CTBT تي بہ صحيح ڪري ٻنهي اڳواڻن يقينن ان مسئلي تي ڳالھ ٻولھ ڪئي هوندي پر جنرل مشرف کي سڀ کان وڌيڪ ڏکيائي. جمهوريت ۽ صاف. شفاف اليڪشن وارو مسئلو لڳي ٿي. هو جتي بہ وڃي ٿو تہ اتي ڪيس اهو راڳ ٻڌڻو پوي ٿو

www.bhutto.org

پاڪ – ڀارت ڳالهيون

جنرل مشرف جي هندوستاني دؤري سان منهنجي ذهن ۾ ڪنهن پئي هوائي اڏي جو خاڪو اڀري رهيو آهي. مون کي ٻارنهن سال پهريان واري ڊسمبر جي سردين وارو اهو ڏينهن ياد اچي رهيو آهي، جڏهن راجيو گانڌي منهنجي حڪومت دؤران اسلام آباد جي هوائي اڏي تي لٿو هو ۽ ان ئي پاڪستاني فوج خوشيءَ مان ٽپا ٽي ڏنا ۽ ڪيس سلامي ڏني هئي. پاڪستان ۽ هندوستان جي وچ ۾ رنج رساmon دور ڪرڻ جو بنياد مون ئي رکيو هو ۽ اها منهنجي طرفان اخلاقي ۽ شخصي ڪشاده دلي آهي. جنهن تحت مون ان ڳالهه جو خيال ڪيو ته هڪ آرمي چيف هڪ وڏي ٻاڙيسريءَ سان رنج ۽ ڪاوڙ کي ختم ڪرڻ جي لاءِ ٻارنهن سالن جي دير ڪانپوءِ منهنجي ئي نقش قدم تي هلي دانشمنديءَ جو مظاهرو ڪري رهيو آهي.

مان ان قومي نقصان کي به محسوس ڪري رهي آهيان ايترو سارو وقت لنگهي ويو ۽ هزارين قيمتي جانيون به ضايع ٿيون. اسلام آباد ته پهريان ئي ملاقات جي خيرات گهري هئي ته ڪنهن وقت به ٿئي. ڪٿي به ٿئي. جڏهن ته هڪ شاندار موقعو به هو پر ائين ٿي نه سگهيو.

مشرف جي اها ملاقات ته هڪ متنازع ملاقات آهي. جنهن جي اختلافي هجڻ جا ٽي سبب آهن.

مشرف وٽ پنهنجي عهدي جي جائز هجڻ جو ڪو به آئيني جواز موجود ناهي. ڇو ته هي منتخب صدر ناهي.

اسان جي قومي تاريخ ان کي متنازع ثابت ڪري ٿي.

ڪشمير جي تاريخ به ان کي متنازع ڪري ٿي.

فوجي تاريخ اهو ٻڌائي ٿي ته مشرف جنهن فوج جي قيادت ڪري ٿو اها ئي هن جو پاسو ورائي ان ڪم جو دليل پيش ڪري سگهي ٿي. وڌيڪ اهو ته مشرف وٽ اها اخلاقي ۽ سياسي اٿارٽي به ناهي جنهن جي ذريعي عوام ساڻس ان عمل ۾ شامل ٿئي. فوجي تاريخ اهو به ٻڌائي ٿي ته هر فوجي ڊڪٽيٽر نووار پيڪٽ جهڙو ڏکيو ڪم ڪرڻ چاهيندو آهي پر هندوستان انڪار ڪندو رهيو آهي. مشرف به انهن ئي جرنيلن مان هڪ آهي.

وڏي ڳالهه ته ڪشمير جي موجوده صورتحال سامهون آهي جنهن ۾ مشرف ڪارگل واري بحران جو معمار هو ۽ پاڪستاني سپاهه ۽ مسلح ڪشميرين پنهنجون جانيون ڏنيون ۽ مشرف جي لاءِ ليڊي ميڪ بيٿ جيان اهو ڏکيو ٿي پيو ته هو پنهنجي هٿن سان انهن بيگناهه مرندڙن جي خون جا نشان مٽائي سگهي.

هاڻ جڏهن مشرف 70 ڄڻن جو وفد وٺي آگري پهچندو ته هن سان گڏ پاڪستاني فوج جي ٽي هزار سپاهين جا روح به گڏ هوندا جن کي ڪارگل واري جنگ ۾ ڳجهي نموني دفن ڪيو ويو هو. هو اتي انهن مرندڙ سپاهين جا چهرا به ڏسي سگهندو جيڪي ان وقت ڪارگل جي برفاني چوٽين تي اڃ ۽ بک وگهي تڙپي تڙپي مئا هئا. جڏهن پويان سپلائي لائن بند ٿي وئي هئي اتي آگري ۾ ڪيس انهن لاشن جا چهرا به نظر ايندا جن کي ان وقت هٿيار ڦٽا ڪرڻ جو حڪم ڏنو ويو هو. جڏهن آمريڪا پاڪستان کي حڪم ڪيو ته پاڪستان پنهنجي طور تي هڪدم فوج کي واپس گهرائي. ڇا مشرف ان تذليل کي معاوضي جي صورت ۾ اڄ کان پهريان انهن سپاهين کي ڪجهه ڏئي نه سگهيو؟

ايتريون ساريون شهادتون آخر ڪهڙي مقصد تحت ٿيون؟ ڪارگل آپريشن

www.bhutto.org

جو مقصد ڇا هو؟ ان آپريشن ۾ هڪ طرفي جنگ بندي جو مقصد ڇا هو؟ هاڻ جيڪڏهن دهلي ۾ پاڪر پائٽا آهن تہ پوءِ ہہ سال اڳ لاهور ۾ واجپائي کي سليوٽ ڪرڻ کان انڪار ڇو ڪيو ويو هو؟

جيڪڏهن ڪا نئين چونديل حڪومت هجي ها تہ ڪارگل واري نفسياتي دٻاءَ کان آزاد ٿي ڳالهہ ٻولهہ ڪري ها، ان ڪري ٿي آسان اهو دليل پيش ڪندا اهيون تہ امن امان قائم ڪرڻ وارو فرض هڪ چونديل حڪومت لاءِ ڇڏيو وڃي، ان ڪري ٿي اهو چيو وڃي ٿو تہ مشرف لاءِ صرف اهو بهتر ٿيندو تہ هو پنهنجو سمورو ڌيان جمهوريت ڏانهن ڏي پر ڪيس واجپائي سان معاملا نبيرڻ ذاتي طور تي بهتر لڳي ٿو.

مشرف جي دؤري تي جيڪي ٻہ ڳالهيون ٿين اهي ان شخص جي اردن جو مرڪز هونديون جنهن تحت هن آگري وڃڻ جو رستو اختيار ڪيو. اصل ڌيان تہ ان رهائشگاهہ ڏانهن هوندو جيڪو هڪ شهنشاهہ جي عشق جي ڪري ناهيل تاج محل آهي. جيڪو هن پنهنجي راڻي جي لاءِ ٺهرايو هو. دهليءَ وارن کي اهو پختو يقين آهي تہ اهو نظارو ٻن ملڪن جي وچ ۾ هڪ نئين رومانس کي طاقت وٺرائيندو پر ان اميد جو پڪو بنياد ڇا آهي؟ دهلي وارا تہ اهو سمجهن ٿا تہ هڪ ڊيموڪريٽ جي بدران هڪ ڊڪٽيٽر سان گهڻو سلهاڙجي نٿو سگهجي پاڪستان کي شايد اهو يقين هجي تہ امن جي لاءِ پيش قدمي ڪندڙ جمهوري ليڊرن جيڪي قدم وڌايا هئا اهي ئي اڳتي ٻہ وڌايا ويندا پر دهلي ۾ ڪجهہ ٻيا دليل ٻڌڻ لاءِ مليا. دهلي وارا تہ ضياءُ الحق کي ياد ڪن ٿا جنهن سياچن واريون چوڪيون ڏيڻ واري نقصان جو دفاع اهو چئي ڪيو هو تہ "اها هڪ اهڙي برفاني زمين آهي، جتي ڪوبہ گل ڦٽي نٿو سگهي." واجپائي ڳالهہ ٻولهہ دؤران ڪجهہ بہ نہ وڃائيندو جنهن خود هڪ پليٽ فارم تان وڏي واڪ اهو چيو هو تہ ملاقات ڪيو پوءِ ڪڏهن بہ ڪيو، جتي چاهيو اتي ڪيو!

واجپائي گهڻو ڪجهہ ڪائنس وٺندو. چانهہ بسڪوٽ سان خاطرتواضع ڪري ۽ ڪيس پراٺو گهر ڏيکاري، ڪشمير واري گفتگو بہ ٽال مٽول ڪري ڇڏيندو. واجپائي تہ ڪارگل جي هن معمار کي پنهنجن شرطن تي اتي جو اتي ٻيهاري ڇڏيندو ۽ پنهنجي مٿان لڳل الزامن مان آجو ٿي ويندو!

ٻهرين ڳالهہ اها تہ مشرف نئون جنم ان ڏينهن ورتو، جنهن ڏينهن هن نوازشريف کان اقتدار کسيو. ان کان ٻهريان هو هڪ ڪمانڊر هو. جنهن هندستاني دشمن کي سليوٽ ڪرڻ کان انڪار ڪيو هو ۽ ڪارگل ۾ انڊيا جي اهميت کي سامهون آڻيندي ماسٽر مائينڊ سڏرايو ۽ جنهن ڏينهن اقتدر ۾ آيو ان ڏينهن کان هڪ پوپٽ جيان امن جو سپاهي بڻجي پيو تہ جيئن ڪيس ڪرائميلس جيان هن جو نوبل پرائز ملي. ان RE BIRTH THEORY جو بنياد اهو آهي تہ مشرف هڪ فوجي اسٽيبلشمينٽ ۽ مذهبي پارٽين جي پيداوار آهي. اڃان تہ اسان ڏسنداسين تہ ڪارگل جون پهاڙيون حاصل ڪرڻ ۽ وري هندوستاني فوج جي گهيري ۾ ڦاسڻ جي اصل ڪهاڻي ڇا آهي؟ ٻي وضاحت اها آهي تہ مشرف جو هندستاني دؤرو ڪارگل واري لاڙن جو ٻيو قدم آهي. جنهن جو مطلب آهي تہ دشمن کي بي خبريءَ ۾ گرفت ۾ آڻڻ واري گيم.

ٽين وضاحت اها آهي تہ مشرف پنهنجي اقتدار کي ڊيگهہ ڏيڻ خاطر بين الاقوامي سطح تي منظوريون وٺي رهيو آهي ۽ هندوستان جو دؤرو بہ انهن منظورين لاءِ ڪيڏي ويندڙ هڪ چال آهي. جنهن سان هو اهو ثابت ڪرڻ چاهي ٿو تہ

مان ئي آهيان جنهن سان هندوستان پنهنجو ڪاروبار هلائي سگهي ٿو.
چوٿين وضاحت اها آهي تہ اتر ۾ اڄ بہ طالبان جي حڪومت آهي، جنهن تي اقوام متحده پڻ پابنديون مڙهي ڇڏيون آهن ۽ انهن کي سگهہ ڏيڻ جو ذميوار پاڪستان کي ئي سمجهيو وڃي ٿو ۽ مٿس عالمي دٻاءُ آهي تہ طالبان جي حاڪميت ختم ٿئي. ان ڪري بہ مشرف هندستان سان ڳالهيون ڪري اهو اميج ٺاهڻ گهري ٿو تہ هو مذهبي جنوني ناهي پر حقيقت ۾ پاڪستان هندوستان جي وچ ۾ ٺاهہ ڪرائڻ وارو ڪوٺوار آهي.
پريس وارا تہ غير تحريري طور تي سٽي بازي ۾ مشغول ٿي ويا تہ واجپائي - مشرف ملاقات ٺڳي آهي پر اصل ڳالهہ اها ناهي. حقيقت اها آهي تہ پاڪستان ۽ هندوستان جي وچ ۾ جيڪا چڪتاڻ آهي ان کي ختم ڪرڻ لاءِ جيڪا ايگريمينٽ پيپلزپارٽي ڪئي هئي ان جو سهارو ورتو پيو وڃي. مثال طور
هڪٻئي جي ايٽمي سهولتن تي حملو نہ ڪري.
ايٽمي معاملن تي بين الاقوامي ڳٽتي جو خاتمو.
ڪارگل ۾ فوجي واڌ ويجهہ تي غور ڪرڻ.
ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ واپار کي وسيع ڪرڻ جنهن جو فارمولو سارڪ ڪانفرنس 1988ع ۾ طئہ ڪيو ويو هو.
ايران کان هندستان تائين تيل جي پائپ لائين وڇائڻ.
مشرف جي دؤري سان ڪشمير جو مسئلو حل ڪونہ ٿيندو ۽ نہ ئي وري گڏ فرائي ڍي واري آتش بازي ٿيندي. بس هڪ ڳالهين جو سلسلو شروع ٿيندو. مشرف ڪمزور ترين پوزيشن ۾ دوري تي ويل آهي. چو تہ هن ڪنهن بہ سياسي جماعت کي اعتماد ۾ نہ ورتو آهي ۽ نہ ئي وري سندس ڪا مالياتي حرڪت پذيري موجود آهي. تنهن ڪري اهو چئي سگهجي ٿو تہ سندس دؤرو ڪيترن ئي مسئلن جو شڪار ٿي ويندو.!

www.bhutto.org

جنرل مشرف جو نئين دهلي جو دؤرو

هندوستان جي وزيراعظم مسٽر واجپائي اچانڪ پاڪستان ۾ فوجي انقلاب جي قائد جنرل مشرف کي هن اونهاري ۾ ڳالهه ٻولهه ڪرڻ جي لاءِ دهلي جي دؤري جي دعوت ڏني آهي. اها دعوت مئي مهيني ۾ ڏني وئي هئي. جنهن مهيني ۾ ٻنهي ملڪن گذريل سال ايٽمي ڌماڪا ڪيا ۽ پوءِ ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ ڪارگل ۾ جنگ ٿي.

هندوستاني وزيراعظم جي طرفان ڏنل اها دعوت چئني پاسن کان گهيري ۾ آيل جنرل لاءِ وقتي طور تي ساهه پٽڻ جو موقعو فراهم ڪندي. ڇاڪاڻ ته آڪٽوبر 1999ع ۾ اقتدار سنڀالڻ کانپوءِ (ٻنهي ملڪن جي وچ ۾) ڳالهه ٻولهه لاءِ لڳاتار وڪالت ڪندو پيو اچي. تنهن ڪري هن اها دعوت بنا ڪنهن دير جي قبول ڪري ورتي.

جنرل مشرف هن وقت ان شهر ڏانهن سفر ڪرڻ لاءِ تياري ڪري رهيو آهي جتي هو پيدا ٿيو هو پر ان تناظر ۾ سائنس شڪ ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو آهي. ڇو ته هو پاڪستان جي پراڻي حريف سان معاملا طئه ڪرڻ لاءِ ويندڙن ۾ ڪمزور ترين رهنما آهي. پاڪستان ۽ هندوستان هن وقت تائين ٽي جنگيون وڙهي چڪا آهن ۽ پاڪستاني فوج جي هميشه اها ڪوشش رهي آهي ته هو گهٽ ۾ گهٽ ان معاملي ۾ هندوستان سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي بيهي. هن وقت جڏهن مشرف پنهنجو سوٽ ڪيس تيار ڪيو آهي ته پاڪستان جي لاءِ اهڃاڻ حالتون وڏيڪ خراب آهن، ڇو ته دنيا جي واحد سپر پاور سان پاڪستان جا تعلقات بهتر نه آهن. آمريڪي ميڊيا ۾ پاڪستان جي ايٽمي پروگرام جي باري ۾ خطرن ۽ خدشن جو اظهار ڪيو پيو وڃي. آمريڪي ميڊيا دعوي ڪئي آهي ته آمريڪي نائب پرڏيهي وزير رچرڊ آرميٽيج هن ئي جون واري مهيني ۾ چيو آهي ته "آمريڪا کي پاڪستان جي ايٽمي واڌاري واري پروگرام تي تشويش آهي ۽ ان تشويش ناڪ حالتن جا ذميوار اهي ماڻهو آهن جيڪي پاڪستان جي ايٽمي ادارن ۾ ملازم هئا پر هاڻ انهن کي رٽائرڊ ڪيو ويو آهي."

ڊاڪٽر قدير، جنهن کي ذوالفقار علي ڀٽي ايٽمي ترقيءَ جو منصوبو مڪمل ڪرڻ لاءِ ڏنو هو، مشرف حڪومت کيس رٽائر ڪري ڇڏيو آهي. هاڻ اسلام آباد وٽان ان ڳالهه جي تصديق نٿي ٿئي ته آمريڪا جي منصبدار جو اشارو ڊاڪٽر قدير ڏانهن هو يا ڪنهن ٻئي سائنسدان جي لاءِ. جڏهن هن پاڪستان ايٽمي پروگرام سان تعلق رکندڙ "رٽائرڊ" ماڻهن جو ذڪر ڪيو هو.

پ پ پ جي گذريل حڪومت پاڪستان جي ايٽمي سائنسدانن جي چرپر تي پابندي لڳائي ڇڏي هئي. 1990ع ۾ اهو قدم ان ڪري کنيو ويو هو جو اهو معلوم ٿيو ته بنياد پرستن جو هڪ حامي صحافي، ڪنهن به سرڪاري اجازت کانسواءِ هڪ وڏي ايٽمي سائنسدان کي ڪنهن اهڙي ملڪ جي دؤري تي وٺي وڃڻ جي تياري ڪري رهيو آهي جيڪو خود به ايٽمي پروگرام جي منصوبابنديءَ جو خواهشمند هو.

پاڪستان جي طرفان ايٽمي واڌ وارو آمريڪي خدشو ان وقت سامهون آيو آهي (يا آندو ويو آهي) جڏهن هندوستاني وزيراعظم واجپائي ۽ جنرل مشرف جي وچ ۾ ڳالهه ٻولهه ڪرڻ جو اعلان ڪيو ويو آهي. هندستان سان ڳالهه ٻولهه ۾ آمريڪي خدشن جو اظهار پاڪستان جي مٿان دٻاءُ جو باعث بڻجندو. اسلام آباد اڳ ئي معاشي دٻاءُ هيٺ آهي. واجپائي، مشرف جي برعڪس هڪ چونڊيل وزيراعظم آهي. هن پاڪستان جي فوجي جنرل سان ڳالهه ٻولهه ڪرڻ کان اڳ پنهنجي ملڪ جي اپوزيشن رهنمائن سان صلاح مشورو به ڪيو هو. جڏهن ته مشرف پنهنجي ملڪ جي اپوزيشن سان ڳالهين لاءِ تيار به ناهي. مخالف ڌر جي اڳواڻن کي جلاوطني واري زندگي گذارڻ تي مجبور ڪيو ويو آهي. تنهن جي ڪري اهو چئي سگهجي ٿو ته مشرف هڪ اهڙي ميچ ۾ انتهائي

www.bhutto.org

ڪمزور سياسي وڪيٽ تي بيٽنگ ڪرڻ لاءِ نڪتو آهي. جتي تماشائي ملڪ جي ٽيم لاءِ زور شور سان تاڙيون وڄائيندا.

اسلام آباد ان ڳالهه جي ترديد ته فوري طور تي ڪري ڇڏي آهي ته اتر ڪوريا سان تعلقات جي سلسلي ۾ پاڪستان جي ايٽمي شعبي جي انتظاميا جا اهم ماڻهو ملوث آهن. جڏهن ته آمريڪا جي اها دعوي آهي ته ان وٽ پڪا ثبوت موجود آهن ته اتر ڪوريا جي ڪجهه منصبدارن پاڪستان ۾ ايٽمي هٿيار ٺاهڻ جي سلسلي ۾ هڪ هفتو ڏورو ڪيو هو. وزيراعظم ذوالفقار علي ڀٽي پنهنجي دؤر ۾ ايٽمي سائنسدانن کي ايٽمي هٿيار تيار ڪرڻ جا خاڪا ڏنا هئا. سندس پارٽي ان پروگرام کي مڪمل ڪرڻ لاءِ هڪ تحرڪ بخشيو. پيپلز پارٽي پنهنجي پنهي دورن ۾ حڪومت دوران پارٽيءَ هڪ ميزائيل ٽيڪنالاجي بورڊ قائم ڪيو ۽ ان جي لاءِ ضروري فنڊ پڻ ڏنا. اهڙي طرح ملڪ ۾ بلاسٽڪ ميزائيل ٽيڪنالاجيءَ جي ترقي ۽ فروغ ۾ مدد ڪئي. انهن پاليسين جي ڪري پارٽي کي پنهنجي حڪومت جي قرباني ڏيڻي پئي. اها ئي اها ميزائيل ٽيڪنالاجي آهي جيڪا آمريڪا جي نئين (بش) انتظاميا جي لاءِ ڳڻتي جو باعث آهي. صدر بش پاڻ هڪ "ميزائيل دفاعي نظام" قائم ڪري رهيو آهي جڏهن ته هو ٻين ملڪن ۾ ميزائيلن جي تياري، ترقيءَ ۽ فروغ تي هڪ باز جيان اک رکيون وينو آهي.

ايٽمي ڌماڪن ڪانپوءِ پاڪستان "ايٽمي ريگيوليٽري اٿارٽي" قائم ڪئي آهي. پوءِ به جيئن ته آمريڪا جو خيال آهي ته هندوستان جي خلاف مئي 1998ع ۾ ايٽمي ڌماڪن ڪانپوءِ لڳايل پابندين کي ختم ڪيو ويندو پر پاڪستان تي لڳل پابنديون برقرار رهنديون. انهن پابندين کي وڌيڪ آمريڪي پابندين سان مضبوط ڪيو ويو آهي. جيڪي جنرل جي اقتدار تي قبضي ڪرڻ ڪانپوءِ لڳايون ويون آهن.

ٻاهرين پابندين، ملڪ ۾ حمايت جي اڻهوند، اقتصادي ڊيولپمينٽ جي لٽڪندڙ تلوار ۽ بين الاقوامي ادارن تي پاڙڻ جي ڪري، جنرل مشرف لاءِ هندوستان جو ڏورو وڏي اهميت رکي ٿو. ڪيس دهلي واري ڳالهه ٻولهه جي صورت ۾ ڏنو ويندڙ آڪسيجن ماسڪ ۾ تحرڪ سان پيش اچڻو پوندو. ان جي ابتڙ وزيراعظم واجپائي تي اهڙي قسم جو ڪو به دٻاءُ ناهي. هو اهڙي طرح مسڪرائي ٿو جيئن هڪ پيري هڪ ماڪوڙي هڪ مک کي چيو هو ته "اچ منهنجي ديوان خاني تي تشريف ڪٺي اچ" مشرف کي به دعوت ڏئي سگهي ٿو.

هندوستاني رهنما پاڪستاني جنرل کي دعوت ڏيندي پنهنجي شدت پسند دوستن کي به نه وساريو آهي. جنرل کي دعوت ڏيڻ سان گڏ ئي نام نهاد جنگبنديءَ جي خاتمي جو به اعلان ڪيو ويو آهي. جيڪا ڪشمير واري متنازع علائقي ۾ هڪ سال کان وڌيڪ پئي وئي. جنگ بندي خاتمي جو مطلب اهو آهي ته هاڻ هندوستان جي مسلح فوج ۽ ڪشميري ويڙهاڪن جي وچ ۾ هلندڙ چڪرين ۾ اضافو ٿيندو ۽ مشرف جي مٿان انهن ويڙهاڪن جو دٻاءُ وڌيڪ هوندو، جنهن کي دهليءَ وارين ڳالهين کان الڳ رکيو پيو وڃي. هن سال اڳ واجپائي پاڪستان جو ڏورو ڪيو هو، جنهن سان ٿوري گهڻي برف رجڻ شروع ٿي هئي پر اهو وقفو معمولي ثابت ٿيو. مشرف جيڪو ان وقت به آرمي چيف هو، واجپائي جو استقبال ڪرڻ واري قطار مان غائب هو. سندس غيرحاضري فوج جي طرفان ان ڏوري جي نامنظوري جو اشارو هو. هاڻ مشرف جو دهلي وارو ڏورو فوجي ۽ سياسي خيال ۾ واضح فرق کي ظاهر ڪري ٿو. اهو ئي مشرف جيڪو هڪ سياسي حڪومت جو (هندوستان سان) ڳالهيون ڪرڻ کي مذاق سمجهي رهيو هو ۽ جنهن بطور چيف آف آرمي اسٽاف، واجپائي جي لاهور واري ياترا جي مخالفت ڪئي هئي، بطور چيف ايگزيڪيوٽو پنهنجو لهجو تبديل ڪرڻ تي مجبور ٿيو آهي ۽ هندوستان سان "ڪنهن به وقت، ڪنهن به جاءِ تي ڳالهيون ڪرڻ جو اعلان ڪري ۽ هندوستان وڃڻ لاءِ تيار ٿيو آهي."

www.bhutto.org

پاڪستان جي مخالف ڌر ايٽمي هٿيارن سان مسلح ٻن ملڪن جي وچ ۾ ٿيندڙ ڳالهين جو خير مقدم ڪيو آهي. جڏهن ته اپوزيشن هڪ اڻ چونڊيل ليڊر جي طرفان ڪيل ڪنهن به معاهدي جي جواز کان انڪار ڪيو آهي پر اپوزيشن مشرف واري دؤري جي اجازت ان ڪري ڏني آهي ته جيئن هڪ تاريخي رقيب ملڪ سان ڪو بهتر رابطو قائم ڪرڻ جو مثال قائم ڪري سگهجي.

اپوزيشن جو انداز و اهو آهي ته هڪ فوجي پنهنجي فوج جي مخصوص مفادن جي ڪري. جيڪي ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ ڇڪتاڻ سان لاڳاپيل آهن انهن ڳالهين ۾ ڪابه اڳيرائي ڪري نه سگهندو پر ايندڙ سال ٿيندڙ عام چونڊن جي تناظر ۾ اپوزيشن ان دؤري کي ان عمل ۾ نرمي پيدا ڪرڻ جو هڪ ذريعو سمجهي ٿي جيڪو تڪميل پذير ٿي سگهي ٿو. پاڪستان جي عوام جي راءِ به بدليل آهي ڇو ته ان کان اڳ هندوستان سان ڳالهيون ڪندڙ رهنمائن کي اڪثر "غدار" جو لقب ڏنو ويندو رهيو آهي پر هاڻوڪين حالتن جي ڪري ائين ناهي. ڇو ته پاڪستان پنهنجي ايٽمي ڌماڪن ۽ هندوستان سان ڇڪتاڻ جي ڪڙي فصل کي بگڙجندڙ اقتصادي حالت جي شڪل ۾ لڻي رهيو آهي.

ٻيا اسلامي ملڪ پاڪستان جي ايٽمي ڌماڪن تي فخر ته ڪن ٿا پر هنن پاڪستان جي ڪابه مدد نه ڪئي آهي. پاڪستان جي ڦهلجندڙ معاشي پيڙي وسيع غربت ۽ بکين، اڃايلن جون خودڪشيون، معاشري جي هڪ نئين تصوير ۽ هاڻوڪي نسل جي تازي صورتحال کي ظاهر ڪري رهي آهي.

21 صديءَ ۾ پاڪستان آمريڪا جو "بهترين حليف" نه رهيو آهي. هاڻي ته اها ڳالهه به هڪ چوڻ جي حد تائين آهي ته آمريڪا پاڪستان ۽ هندوستان سان هڪ جهڙو سلوڪ ڪندو، ڇو ته آمريڪا ان اعلان ڪانپوءِ جنهن ۾ چيو ويو آهي ته آمريڪا پاڪستان ۽ هندوستان سان الڳ الڳ بنيادن تي ٿي تعلق قائم ڪندو. هندوستان سان تيزيءَ سان تعلقاتن کي فروغ ڏئي رهيو آهي. هاڻ اسلام آباد کي اهڙي پرڏيهي پاليسي ٺاهڻ جي ضرورت آهي جيڪا نئين عالمي نظام ۾ بدلجندڙ حقيقتن جو ساٿ ڏئي سگهي. هاڻوڪين حقيقتن پاڪستان جي پليٽ ڪئي اهڙ مسئلن سان ٽمٽار ڪري ڇڏيو آهي. جن کي هضم ڪرڻ (حل ڪرڻ) جي فوري ضرورت آهي. ان سلسلي ۾ ايٽمي واڌ جي لاءِ قدم کڻڻ. هندوستان سان اعتماد ۽ مسئلن جي حل لاءِ بهتر تعلقات قائم ڪرڻ افغان پاليسي تي نظرثاني ڪرڻ. جنهن سان عوام کي معاشي طور تي سٺا موقعا ملي سگهندا ۽ جنهن سان معاشي طور تي حالتن کي بهتر بڻائي سگهبو.

مشرف جي دهلي واري دؤري تي ڪروڙين ماڻهن جون اکيون کتل هونديون ۽ ميڊيا ۾ خبرون ۽ رپورٽون زور شور سان جاري ٿينديون هو پنهنجي اباڻي شهر جي دؤري مان لطف اندوز پڻ ٿيندو جنهن کي هن ورهاڱي وقت ڇڏيو هو. اهو دؤرو وطن موٽي اچڻ جي يادن تي معمور هوندو پر هو دهلي جي دؤري تان جيڪا شاپنگ بيگ واپس کڻي ايندو ان ۾ ڪوبه ٺوس معاهدو نه هوندو، ڪجهه ٿي به سگهي ٿو. پر پاڪستان ۾ مشرف جي لاءِ ڪيل واعدن جو جواز گهٽ تسليم ڪيو ويندو.

ها باقي اهو دؤرو علامتي طور تي ڏيکاءُ ڇڪائي سگهي ٿو. اهو ڪارگل جي معمار جي رضامندي جو مظهر آهي، جنهن سان اهو ظاهر ٿئي ٿو ته پراڻن طور طريقن هاڻ نئون دڳ ورتو آهي. پاڪستان جي مسلح فوج 1989ع ۽ وري 1999ع ۾ پاڪستان ۽ هندوستان جي ڳالهين جي شدت سان مخالفت ڪئي هئي. ان جي پيش نظر هيءُ دؤرو هڪ وڏي ڪاميابي هوندو اها ٻي ڳالهه آهي ته ان کي عملي شڪل وٺڻ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ هڪ ڏهاڪي کان به وڌيڪ وقت لڳي سگهي ٿو.

آگري واري ڪانفرنس

ڪيترين ئي اميدن ۽ محبتن جي اظهار ڪانپوءِ نيٺ آخر اها ”نالي ۾ نهال“ تاريخي ڪانفرنس“ پوري ٿي. ميندبيت ڪانسواءِ جنرل مشرف جو دوري تي ڪاهي پوڻ واري عمل تي تنقيد ڪندڙن کي بہ اها اميد هئي تہ ڪنهن گڏيل اقرار نامي جو اعلان ڪيو ويندو پر اتي ڪو گڏيل بيان بہ جاري ٿي نہ سگهيو.

ڀارت ۾ موجود ڪجھ ماڻهو فوج کان مغلوب ٿيڻ تي پاڪستان جي سياستدانن تي الزام آڻين ٿا. سندن خيال آهي تہ هاڻ فوج سان معاملا ناهي هلڻ ۾ ئي بهتري آهي. انهن خود اها ڳالھ مڃيندڙ بي اختيار آرمي کي پنهنجي سانچي ۾ ويهاري ڇڏيو آهي. جنهن اها دعوي ڪئي آهي تہ جيڪڏهن هو ڊڪليئريشن تي صحيح ڪرڻ کي بهتر سمجهي ٿو تہ پوءِ ان کان تہ وڌيڪ بهتر اهو ٿيندو تہ هو ڀارت ۾ ئي پنهنجي ابائي نهروالي رهائشگاھ ۾ ترسي پوي.

سويلين قيادت اسلام آباد. شملہ ۽ لاهور وارن جن معاهدي تي صحيحون ڪيون. اهي سيئي معاهدا قابل تعظيم آهن. ڊپلوميسي امڪان پذير ٿيڻ جو فن آهي. سياسي ليڊر ڏيڻ واري معاملي جا ماهر ٿيندا آهن. جنرل مشرف هڪ فوجي آمر آهي. جڏهن هو ڳالهائڻ لڳي ٿو تہ پيا ڪيس پڌندي ئي دير نٿا ڪن. اڻ چونڊيل فرمانبردارن جي ميڙ ۾ قاتل جنرل مشرف سٺن ارادن جي اعلان جي باوجود هر وڏي امتحان ۾ مونجهاري جو شڪار ٿي وڃي ٿو. جهڙوڪ چونڊن لاءِ تاريخ جو اعلان، ماڻهن کي سياسي طور تي قربانيءَ جو ٻڪرو ٺاهڻ، معيشت جي بحالي ۽ هاڻي پرڏيهي پاليسي کي تربيت ڏيڻ وغيره.

اها ڳالھ بہ ڏاڍي عجيب آهي تہ جڏهن بہ ڀارتي نمائندا ڪا اهڙي گهڙ ڪن ٿا جنهن سان ڪنهن واعدي جي سچي هجڻ جو ثبوت ملي تہ ڀارا تي حد تائين وات ڦاڙي رڙيون ڪيون وڃن ٿيون. وقت سدائين گهٽجندو رهيو ۽ وري پوءِ ان ۾ واڌارو ڪيو ويو. سڀ کان پهريان ٽيرن واري ٽيبل تي پريس جي ماڻهن سان ڳالھ ٻولھ ٿي تہ پوءِ وري ڳالهين جي ختم ٿيڻ ۾ ڪافي وقت لڳو. اجمير شريف جو دورو بہ رد ڪرڻو پيو. اسلام آباد ۾ ان وقت هڪ ڳڻتي جي لهر ڊوڙي جڏهن هندوستاني ميڊيا اهو راز فاش ڪيو تہ ڳالهيون ٻئي ڏينهن تائين جاري رهنديون. ڪانفرنس جي لاءِ ڪاغذن جي تياري مڪمل ٿي نہ سگهي. جڏهن تہ مانيءَ ۾ مزاج کي خوشگوار بڻائڻ لاءِ خاص جڙي ٻوٽيون استعمال ڪيون ويون پر اهي بہ ڪنهن ڪم نہ آيون.

هن دوري ۾ جنرل مشرف ڪيتريون ئي غلطيون ڪيون. هو جائز سياسي طاقتن جي وچ ۾ اندروني اتفاق قائم ڪرڻ ۾ ناڪام ويو. هو پاڪستان جي انتهاپسند پارٽين جي آسري تي ڀارت ويو. انهن پارٽين جا اڳواڻ دوري تي وڃڻ کان اڳ ڪئميرا فليش جو مزو وٺندا رهيا. هن هڪ ناقابل اعتبار ٽيم تي ڀاڙيو، جڏهن تہ اها ٽيم پهريان بہ ڪيس ناڪام ڪري چڪي آهي. جيڪڏهن ڪيس ڪو سٺو مشورو ڏنو وڃي ها تہ هو اتي هڪ ڏينهن وڌيڪ ترسي ها. تحمل سان ڀارت جي صبر جو موازنو ڪري ها. ٻئي کي ٽڪائي مارڻ دنيا جو ابتدائي ڊپلوميٽڪ گُر آهي. ان جي برعڪس هو ڪاوڙ ۾ اچي جلدي واپس هليو آيو.

اسلام آباد وارا هڪ واضح اقرار نامي جي خواهش ۾ مبتلا هئا ۽ نئين دهلي وارا سندن خواهش کان بخوبي واقف هئا. ان ڳالھ جو اعتراف وفد ۾ شامل هڪ همراھ ”گلف نيوز“ سان ڳالهائيندي ڪيو. هن چيو تہ ”مان جسونت سنگھ وٽ ويس ۽ هن کي چيم توهان جيڪو ڪجھ چاهيو ٿا لکي وٺو. اسان تسليم ڪرڻ لاءِ تيار آهيون.“ اها ڳالھ هڪ غيرمعمولي ڳالھ اهي اها ڳالھ باعث حيرت ناهي تہ پرڏيهي وزير جسونت سنگھ ڳالهين جي لاءِ اجان هڪ ڏينهن وڌيڪ چاهي پيو تہ جيئن هو پنهنجي خواهش يا

www.bhutto.org

تقاضائن جي فهرست پيش ڪري سگهن. اهو هڪ اسٽڊي ڪيس پڻ آهي، جو ته جرنيلن کي سرحدن تي نظر رکڻ کپي ۽ سياستدانن کي ڊپلوميسي ذريعي معاملا حل ڪرڻ گهرجن.

پاڪستان جي سوچ مطابق، ڪشمير مرڪزي معاملو هو. جڏهن ته هندوستان جي سوچ ڪجهه ٻي هئي، ڏؤري جو مقصد ڏوري کي گهٽائڻ هو. ان ڪانفرنس مان جيڪا شيءِ حاصل ٿي به آهي ته اها جنرل مشرف دهلي وارن کي هڪ موقعو فراهم ڪيو آهي ته هو ڪشمير واري مسئلي جي سلسلي ۾ پاڪستان جي مؤقف سان موازنو ڪري سگهن. 1993ع ۾ پارتي سفارتڪار ڊڪشٽ سائپرس ۾ ٿيندڙ دولت مشترڪه واري ڪانفرنس ۾ پاڪستان کي پيشڪش ڪئي هئي ته ڪشمير کي هڪ الڳ ايجنڊا جي طور تي کنيو وڃي. تڏهن کان پارت ڪشمير کي بنيادي مسئلي جي طور تي تسليم ڪرڻ لاءِ رضامند رهندو پيو اچي پر ان جهڳڙي جو مطلب پاڪستان واري نقطه نظر کان مختلف هو. پاڪستان ۾ حڪومت ۽ پرڏيهي آفيس جي مستقل نه رهڻ جي ڪري اها اهم پيش رفت نظر انداز ٿيندي رهي آهي.

مسودي ۾ موجود لفظن تي ڏيان ڏيڻ سان وڏي تصوير تان ڏيان هٽي وڃي ٿو. ڊپلوميٽ عام طور تي اهڙي جوڙ توڙ ڪاميابي سان ڪري وٺندا آهن. موجوده تصوير جوهري طاقت جي مالڪ جي ٻن رياستن جي وچ ۾ ڇڪتاڻ واري صورتحال کي ظاهر ڪري ٿي. جڏهن ته ٻئي ملڪ ٽي خطرناڪ جنگيون به وڙهي چڪا آهن ۽ واديءِ ڪشمير ۾ لائن آف ڪنٽرول تي اڃان به ڇڪتاڻ واري صورتحال آهي. ڳٽنيءَ ۾ مبتلا عالمي برادري ٻنهي ليڊرن کي مجبور ڪيو آهي ته هو ڳالهين جي ميز تي اچن ته جيئن ڏکڻ ايشيا ۾ ٽينشن کي گهٽائي سگهجي.

ڪجهه ماڻهن جو خيال اهو هو ته شيرواني پاتل جنرل مشرف امن قائم ڪرڻ واري فرد جي طور تي سامهون آيو آهي پر سندس ماضيءَ ۽ فوج تي دارومدار رکڻ، سندس راهه ۾ رڪاوٽ جو سبب رهيا. هن وٽ ميندبيت به ڪونه هو ۽ پنهنجي قوم جي سڀ کان اعليٰ عهدي تي فائز ٿيڻ جو خواهشمند هو. هن جي ڪلهي تي ڪارگل آپريشن دوران 3 هزار سپاهين جي موت جو بار پڻ آهي. جيستائين سندس ايجنڊا، عزم، فوج، آمريڪا ۽ افغانستان جو تعلق آهي ته مشرف پنهنجا ڪارڊ سٺي نموني کيڏيو آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته هو رات جو ئي واپس اچي ويو آهي. چمڙاپوشي ڪمانڊو جي ٻي فطرت ٿيندي آهي ۽ ان ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته ان جو خوب استعمال ڪيو ويو. هن شيرواني ۾ اتي لينڊ ڪيو. اهڙي طرح هن هڪ فوجي کي لڪائي ڇڏيو. جنهن سان ذاتي طور تي هو پارت خلاف ٻن محاذن تي وڙهيو. پوءِ وري جلد ئي شيرواني جي جاءِ نندين ٻانهن واري شرٽ والاري. پيغام اهو هو ته ”مان پنهنجي گهر ۾ آهيان ۽ آرام واري حالت ۾ آهيان. توهان مون تي اعتماد ڪري سگهو ٿا.“

هندوستاني صدر به اهو ئي چيو. پنهنجي تقرير هن جنرل مشرف کي هندوستان جي ممتاز ۽ معتبر سپوتن مان هڪ قرار ڏنو. جيڪو اڌ صديءَ کانپوءِ پنهنجي شهر جي ڏؤري تي آيو. ”خيالن کي بدلائڻ لاءِ اهو هڪ حيرت انگيز عمل هو.

اهو ماڻهو جنهن جي ڪارگل آپريشن جي ڪري ڪيترن ئي هندوستاني سپاهين کي پنهنجي جانين جون قربانيون ڏيڻيون پيون، هن وقت معزز ۽ ممتاز سپوت جي طور تي قبول ڪيو ويو، جڏهن هن لچڪدار ٿيڻ لاءِ رضامندي جو اشارو ڏنو. موقعو ملڻ تي جنرل مشرف آل پارٽيز ڪانفرنس جي ليڊرن سان پڻ ملاقات ڪئي. اهو هڪ قسم جو پنهنجائپ جو اظهار هو. هن پارتي وزيراعظم جي پڻ تعريف ڪئي ۽ هن لاءِ عزت ۽ احترام جو اظهار ڪيائين. هن چيو ته هو اڳتي وڌڻ چاهي ٿو. جنرل مشرف ان وقت تائين نمائشي انداز اختيار ڪيو. جيستائين رات جي وقت هن جي تحمل واري قوت ٽٽڻ نه لڳي. هن ڪانفرنس جي دؤران عالمي ڌيان ۽ نيڪ خواهي حاصل ڪئي. هن صدارت تي قبضو جمائڻ لاءِ مختلف طاقتن کي نيشنل سيڪيورٽي ڪائونسل جي ماتحت ڪرڻ.

آئي ايم ايف کان قرض جي قسط حاصل ڪرڻ ۾ مخالفن کي شڪار بڻائڻ لاءِ بہ آن نيڪ خواهي جو خوب استعمال ڪيو. نئين دهلي ۾ هن پارٽي وزيراعظم کي پاڪستان جي دؤري جي دعوت ڏني. جيڪا قبول ڪئي وئي. هڪ بي ڪانفرنس جي وعدي سان هن کي پنهنجي ڪوشش ۾ مدد ملندي.

آڪٽوبر 2002ع تائين ملڪ جي اندر ڪو سياسي خاڪو تشڪيل ڏين لاءِ تربيت ڏني پئي وڃي. انتهائي اهميت جوڳي ان ڪانفرنس جي ڪري پاڪستان جي بڏندڙ معاشي ٻيڙي ۾ ايرندڙ طالبانائيزيشن تان گهٽي ياڳي ڏيان هٽي ويو آهي. پارٽي پرڏيهي وزارت سٺي منصوبابندي ڪري ٿي پر مشرف انهن کي پنهنجي گيم پلان تحت مات ڏئي ڇڏي. سواءِ انهن آخري گهڙين جي جڏهن هو جلد بازي ڪري واپس موٽي آيو. ڏينهن ۾ ڪيترائي ڀيرا لباس تبديل ڪري هڻ پريس کي نامناسب تبصري ڪرڻ جو موقعو ڏنو. اصل ۾ هو پاڻ کي سادو سپاهي ظاهر ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو پر ان ڪانفرنس چوڏهن ڪروڙ پاڪستانين تي حڪمراني ڪرڻ واري جنرل جي پس منظر ۾ ان جي شخصيت ۾ موجود تباهہ ڪن خامين کي آشڪار ڪري ڇڏيو. مثال طور سندس جلد بازي ۾ اسلام آباد ڏانهن واپسي. ان ڪانسواءِ پاڪستان ۾ پارٽ بنهي جا ڪيترائي زخم تازا ٿي پيا. ٽنهي فوجن جي نمائندگي ڪندڙ پارٽي ايئر چيف مشرف کي سليوٽ ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو هو. جنرل مشرف بہ واجپائي جي لاهور واري دؤري دؤران ساڳي حرڪت ڪئي هئي. اهڙي طرح پارٽي ايئر چيف بدلو چڪائي ڇڏيو.

پاڪستان ۾ ڪارگل آپريشن دؤران مرندڙ سپاهين جا روح جنرل مشرف کي ڏسندا رهيا. 1971ع ۾ ڍاڪا واري سانحي ڪانپوءِ پاڪستان جي لاءِ اها وڏي شڪست هئي. پارت فاتح هجڻ جي حيثيت سان چوٽين تي قبضو ڪيو. هيڏانهن هڪ طرفي واپسي ذلت آميز هئي. جنرل مشرف آگري ۾ چانهہ پيتي، ڪيڪ ڪاٽو ۽ تاج محل جي سامهون فوٽو ڇڪرايا. هاڻ وري واجپائي اسلام آباد ايندو چانهہ پيئندو ڪيڪ ڪائيندو ۽ قائداعظم جي مزار جي اڳيان فوٽو ڇڪرائيندو. انهن چانهہ پارٽين جي باوجود ڪشمير ۾ موت جو ننگو ناچ اڃان بہ جاري آهي تہ پوءِ ان ساري عمل جا نقصان ۽ فائدا ڪهڙا آهن؟ جوهري طاقت جي مالڪ ٻن رياستن جي رهنمائن خاموشي ٽوڙي ڇڏي آهي. بس اها ئي وڏي ڪاميابي آهي. هنن هڪٻئي جو اندازو لڳائي ڇڏيو آهي. هنن وري ملڻ جو واعدو پڻ ڪيو آهي پر ان جي لاءِ اسان کي وري وڏي قيمت ادا ڪرڻي پوندي. بہ جنگ بنديون ختم ڪيون ويون آهن. هڪ جنگ بندي پاڪستان ڪئي آهي. جڏهن تہ بي هندستان جي طرفان ڪئي وئي آهي. هن دؤري دؤران بہ جڏهن صدر مشرف هڪ وڏي صدارتي ضيافت ۾ اهو چئي رهيو هو تہ بطور آپشن فوجي حل هن وٽ ناهي. جڏهن تہ هڪ نئين ڏويڙهہ دؤران 80 ماڻهو پنهنجون زندگيون وڃائي ويٺا آهن گولين جو آواز مسلسل ايندو رهيو.

ڪانفرنس جي ناڪامي. پاڪستاني سياستدانن جي طرفان جمهوريت جي بحالي لاءِ ڏنل ڪال کي هڪ نئين قوت بخشي آهي تہ جيئن چونڊيل نمائندا ۽ حڪومتون ڊپليوميسي تحت معاملا طئي ڪري سگهن. ڪانفرنس مؤثر طريقي سان اها ڳالهہ ظاهر ڪري ڇڏي آهي تہ سياستدان معاهدا بہ ڪري سگهن ٿا. جڏهن تہ جرنيل لاءِ اجازت نامو حاصل ڪرڻ بہ ڏکيو ڪم آهي.

www.bhutto.org

ريفرندم

هن وقت قوم اهڙي موڙ تي اچي پهتي آهي جو سائس ضياءَ الحق پاران کيل فراڊن کان بہ وڏيڪ فراڊ ٿيڻ وارو آهي. "فوجي ريفرنڊ" اصل ۾ گن پوائنٽ تي صدارت جو عهدو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش آهي. هن وقت قوم کي ريفرنڊم نہ پر ڳيي جي ڳولا آهي. قومي سطح تي ٿوري بہ غلطي هندوستان کي وڏو فائدو پهچائي سگهي ٿي، جنهن جي سموري ذميواري موجود حڪمرانن جي مٿان هوندي. نيون تڪبنديون ڪري من پسند ماڻهن کي کٽرائڻ لاءِ رستو هموار ڪيو ويو آهي. آئين کي پيرن هيٺان لتاڙيو ويو آهي. عوام ريفرندم واري تماشي کي رد ڪري ڇڏيندو پر فوجي جادوگر ضياءَ الحق جيان 98 سيڪڙو عوامي راءِ جي حاصلات جو گمراهہ ڪن اعلان ڪري ڇڏيندو. مزي جي ڳالهہ تہ لاهور جو ناظم ۽ پنجاب جو گورنر تہ ريفرندم کان پهريان ئي ان "فوجي جادوگر" جي ڪاميابي جا طبلا وڄائي نمڪ حلالي جو حق ادا ڪرڻ ۾ مشغول آهن. ريفرندم واري تماشي کي ضلعي ناظم ۽ نائب ناظم ڪوڙن ووٽن سان ڪامياب ڪندا. فوجي جادوگر اليڪشن کان پهريان ريفرندم ڪرائي دراصل عام چوندن جي لاءِ ڏانڌلي جو شفاف بنياد فراهم ڪري رهيو آهي. مان چوان ٿي تہ مشرف جنهن وردي جي داٻي تحت اهو سڀ ڪجهہ ڪري رهيو آهي، پهريان ان وردي مان هٿ ڪڍي پوءِ خبر پوندي تہ ڪيس ڪير ۽ ڪيترا ووٽ ڏئي ٿو. ڏنڊي جي زور تي ريفردم ڪرائي فرضي اڪثريت ظاهر ڪري ان کي هي فوجي جاهوگر پاڪستاني سياسي ڪلچر جو حصو بڻائڻ گهري ٿو. سياستدانن ملڪي ترقي ۽ سالميت لاءِ هڪ ترقي پسند اسلامي جمهوري آئين ڏنو افسوس جو فوجين ان جا بکيا اڊيڙي ڇڏيا ۽ فوجين جي اقتدار واري حوس ئي ملڪ کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيو. اهو سراسر ڪوڙ آهي تہ 90 سيڪڙو پارٽيون ريفرينڊم جون حامي آهن. "فوجي جادوگر" لاءِ صرف اهو ڪافي آهي تہ ملڪ جي سڀ کان وڏي سياسي پارٽي پيپلزپارٽي، مسلم ليگ (ن)، ايم ڪيو ايم ۽ جماعت اسلامي تہ ريفرينڊم جي خلاف آهن تہ پوءِ ريفرينڊم وارو تماشو ڪهڙي جماعت جي حمايت سان ٿيڻ وارو آهي؟ بهتر تہ اهو آهي (ريفرينڊم) جو تماشو ڪري قوم کي وري ضياءَ الحق واري اونداهي دؤر ۾ نہ پهچايو وڃي. اڃان تائين قوم پنهنجي پيرن جي ڪڙين مان نڪتل ضياءَ الحق جا لڳايل ڪنڊا ۽ ڪرچيون ٿيل شيشا ڪڍي رهي آهي تہ پوءِ ڪنهن نئين ضياءَ الحق جي ڏنل زخمن جو تاب ڪٿي برداشت ڪري سگهندي؟ مان سڀني سياسي پارٽين کي اپيل ٿي ڪيان تہ هو قوم کي ريفرينڊم جي عذاب کان نجات ڏيارين. پاڪستان 21هين صدي ۾ نہ تہ ڪنهن ريورس گيئر ۽ نہ وري ڪنهن نئين ضياءَ الحق جو بار کڻي سگهڻ جي قابل آهي. مشرف لاءِ اهو بهتر آهي تہ هو ضياءَ جيان امير المومنين بڻجڻ کان پاسو ڪري ۽ گذريل دؤر جي تجربن مان ڪو سبق حاصل ڪري.

پ پ پ ڪالهہ بہ آمريت اڳيان ديوار هئي ۽ اڄ بہ جمهوريت جي سج کي آمريت جي گرهڻ کان بچائڻ لاءِ پنهنجو ڀرپور ڪردار ادا ڪندي پ پ پ فوجي جادوگر کان مطالبو ڪري ٿي تہ صرف پنهنجي مرضيءَ جي بدران اليڪشن جي شڪل ۾ پوري قوم جي مرضي معلوم ڪئي وڃي ۽ ريفرينڊم جهڙو ڌمي هٿيار استعمال ڪرڻ کان پاسو ڪيو وڃي. مشرف جيڪڏهن اڄ بہ صاف ۽ شفاف اليڪشن ڪرائي گهر هليو وڃي تہ قوم کيس سٺن لفظن ۾ ياد ڪندي رهندي پر جيڪڏهن

اقتدار جو نشو ڪيس ائين ڪرڻ کان روڪي رهيو آهي. ٻئي پاسي عمران خان، لغاري اظهر، طاهر القادري ۽ ٻيا ڪيترائي هم خيال هن فوجي جادوگر جي ميز تان ٻچيل سچيل ٽڪر هٿ ڪرڻ جي چڪر ۾ ميز جو طواف ڪري رهيا آهن. مان مان جو ورد ڪرڻ وارو قدرت جي ٻي آواز لٺ جي گونج ٻڌي. "مان" اڪثر طور تي انسان کي عبرتناڪ انجام ڏياري ڇڏيندي آهي.

فوجي جادوگر کي چاڻ هجڻ گهرجي ته بينظير ڀٽو هن ملڪ جي سڀ کان وڏي سياسي پارٽي جي سربراهه آهي ۽ نواز شريف ٻي وڏي سياسي پارٽي جو اڳوان آهي. ٻنهي اڳواڻن کي اليڪشن کان پري رکڻ ڇا چوڏهن ڪروڙ عوام جي بيعزتي ناهي؟

اصل ۾ مشرف کي اهو خوف آهي ته جيڪڏهن بينظير ڀٽو کي اليڪشن ۾ حصو وٺڻ جي اجازت ڏني وڃي ٿي ته پوءِ هن کي ٽيون ڀيرو وزيراعظم ٿيڻ کان ڪير به روڪي نٿو سگهي. تنهن جي ڪري هن بزدليءَ جو مظاهرو ڪندي پنهنجي تقرير ۾ منهنجي اليڪشن ۾ حصو وٺڻ واري امڪان کي رد ڪري ڇڏيو ۽ پاڪستان واپسي جا رستا پڻ روڪي ڇڏيا. اقتصادي بهتريءَ جون سڀ دعوائون ڪوڙيون آهن. ڪوڙو قيصر لنڊ اهو سڀ اقتدار کي قائم رکڻ لاءِ ڪري رهيو آهي. مشرف ضياءَ الحق ۽ ايوب جي جديد انداز ۾ نقل ڪري رهيو آهي. جڏهن ته آئين ۾ صدارتي چونڊ جو طريقو موجود آهي، پوءِ هو اهو طريقو ڇو نٿو اختيار ڪري؟

ان ڪري جو ڪيس هڪ به ووٽ ملڻ جو آسرو ناهي، تنهن ڪري گن پوائنٽ تي عوامي راءِ کي اغوا ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي.

مان روزاني نواءِ وقت جي ايڊيٽر جي جرئتمند آواز کي خراج تحسين پيش ڪريان ٿي ۽ ان سان گڏ سيني ڪالم نگارن ۽ اخبار وارن کي اپيل ڪيان ٿي ته هو به نواءِ وقت جيان پنهنجي ضمير جي آواز تي لبيڪ ڪن. هاڻ صحافت ۽ عدالت جي امتحان جو وقت آهي. ٻنهي ادارن کي عوامي راءِ جو احترام ڪندي صدر جي غير آئيني ۽ غير جمهوري قدمن کي رد ڪرڻ لاءِ وڏو ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي. مشرف سينيئر دانشورن ۽ ڪالم نگارن جي سوچ کي مذاق سڏي هڪ معزز طبقي جي توهين ڪئي آهي. اڄوڪيون اخبارون هڪ غير آئيني ۽ غير جمهوري حڪمران کي "ليڊ اسٽوري" طور جاءِ ڏين ٿيون پر ملڪ جي ٻن وڏين سياسي پارٽين جي اڳواڻن جي بيانن کي هڪ يا ٻه ڪالمي خبر طور ۽ ڊمي انداز ۾ شايع ڪري صحافت سان مذاق ڪري رهيون آهن. ان معاملي ۾ به انصاف ٿين گهرجي ته مشرف ريفرينڊم تي 3 ارب رپيا خرچ ڪرڻ بدران بيروزگارن جي روزگار لاءِ ڪو بندوبست ڪري. سرڪاري خزاني مان ناظم جيڪي مشرف جي حق ۾ اشتهار ڇپرائي رهيا آهن انهن جو به ڪو حساب ڪتاب ٿيڻ گهرجي.

فوج جو سياست ۾ مستقل ڪردار خوفناڪ بحرانن جي ور چاڙهي سگهي ٿو. انهن سان اهو احساس شدت سان اڀري ٿو ته اسان پنهنجا معاملا پاڻ سنڀالڻ جي قابل نه رهيا آهيون. جنرل مشرف نه صرف ايندڙ 22 سالن تائين اقتدار تي قابض رهڻ جو خواهشمند آهي پر هو ايندڙ وڏيڪ پنجن سالن تائين آرمي چيف به رهڻ چاهي ٿو. معنيٰ ته اهو ڇئي سگهجي ٿو ته هو ايندڙ وقت ۾ پاڪستان جي مقدر سان کيڏندي ملڪ کي وڌيڪ ٽڪرن ۾ ورهائڻ چاهي ٿو، جنهن لاءِ ڪيس قوم ڪڏهن به اجازت ڪونه ڏيندي.

www.bhutto.org

هڪ جنرل جي شڪست

هلندڙ مهيني جي شروع ۾ پاڪستان جي فوجي ڊڪٽيٽر ريفرينڊم ذريعي پاڻ کي ملڪ جو صدر چونڊرائي پنهنجو عهدو برقرار رکڻ جو فيصلو ڏئي ڇڏيو. اليڪشن ڪميشن جي هڪ جج احتجاج ڪندي اهو چئي استعيفا ڏئي ڇڏي ته ريفرينڊم غير آئيني آهي. پاڪستان بار ايسوسيئيشن، پريس ۽ سياسي جماعتن به ان ريفرينڊم کي غير آئيني قرار ڏنو ۽ ريفرينڊم مهم هلائڻ لاءِ سرڪاري فنڊ مان پئسو خرچ ڪرڻ باوجود جنرل صاحب کي لاتعلق ماڻهن جي سرد مهريءَ کي منهن ڏيڻو پئجي ويو.

جنرل مشرف جي شخصي سياست سندس حامين ۽ مخالفن جي وچ ۾ ڇڻ واريءَ تي لڪير پائي ڇڏي آهي، جيڪڏهن هو آرمي جي وردي لاهي ٿو ڇڏي ته سندس حصي ۾ ووٽ به صرف سندس ذات جو ئي پلئه پوي ٿو. عقل جي ڳالهه ته اها هئي ته پاڪستان جي مستقبل جي رخ جو تعين هڪ رياست جي طور تي ڪري ها، جنهن جو مقصد پنهنجي پاڙيسرين سان امن امان قائم رکڻ ۽ عوام جي خوشحالي هجڻ گهرجي ها!

ڪنهن به امڪاني جهيڙي جو احساس ڪندي اپوزيشن ريفرينڊم جي بائيڪاٽ جو اعلان ڪيو. اپوزيشن مشرف کي چيو ته جيڪڏهن ووٽن جو ٽرن آئوٽ 50 سيڪڙو کان گهٽ اچي ته هو اقتدار سپريم ڪورٽ جي جسٽس جي حوالي ڪري ڇڏي پر جنرل اها ڳالهه رد ڪري ڇڏي، جنهن سان ان شڪ جي پڪ ٿئي ٿي ته بظاهر هن عوام جي سامهون ڪاميابي جو اعلان ته ڪري ڇڏيو آهي پر عوام تي ڪيس ڪو گهڻو اعتماد به ڪونهي.

هن ريفرينڊم پاڪستاني معاشري ۾ هڪ اهڙي وقت انتشار واري ڪيفيت پيدا ڪري ڇڏي، جڏهن دهشتگرديءَ جي خلاف بين الاقوامي مهم هڪ خطرناڪ ۽ نئين مرحلي ۾ داخل ٿي چڪي آهي. پاڪستان جي دل پنجاب ۾ القائده جا ڪارڪن ڪٿي لڪل آهن يا وري اتان ٿي پوءِ ڪنهن ٻي جاءِ تي ويا آهن. جنرل صاحب ڪيترن ئي مهينن تائين اها دعوي ڪندو رهيو ته پاڪ – افغان سرحد تي فوجي چوڪيون قائم ڪري انهن جي فرار ٿيڻ جا رستا بند ڪري ڇڏيا اهن.

آمريڪي ۽ برطانوي فوجي افغانستان جي پهاڙي علائقن ۾ ڳولا ڪري رهيا اهن ۽ گوريلا مزاحمت کي منهن ڏئي رهيا آهن. جڏهن ته هڪ بين الاقوامي فوجي ڪمانڊر پاڪستاني علائقن ۾ به ڳولا جو امڪان ظاهر ڪيو آهي. ان سان گڏ وچ اوڀر به شعلن جي لپيٽ ۾ آهي ۽ پوري عالم اسلام جا مسلمان غم ۽ غصي جو اظهار ڪري رهيا آهن. واشنگٽن جي تاريخ ۾ پهريون ڀيرو پنجاهه هزار مسلمان بازارن ۾ نڪري فلسطيني علائقي ۾ اسرائيل جي قبضي خلاف احتجاج ڪيو آهي.

هندوستاني ۽ پاڪستاني فوجون سرحد تي پنهنجي توپن ۽ ميزائيلن جو هڪٻئي ڏانهن رخ ڪري بيٺا آهن، جيڪڏهن هن ڀيري پاڪستان ۽ هندوستان جي وچ ۾ جنگ شروع ٿي ته پوءِ دنيا هڪ وڏي تباهي جو نظارو ڪندي.

جنرل مشرف شايد دعوي سان اهو چئي سگهي ٿو ته هن وقت بين الاقوامي طور تي ٿيندڙ حمايت جي ڪري هو اولهه جي لاءِ نهايت ضروري آهي پر جيڪڏهن هو ان نازڪ موقعي تي پاڪستاني معاشري ۾ موجود تضادن ۽ رجحانن کي ختم ڪري ٿو نه اهو هن لاءِ خوفناڪ قسم جو قدم ثابت ٿيندو. هن وقت پاڪستان جون

www.bhutto.org

قومي ۽ صوبائي اسيمبليون معزول آهن. چونڊيل صدر کي بہ گهر موڪليو ويو آهي، آئين بہ معطل آهي، سياسي پارٽين کي پريشان ڪيو پيو وڃي. سياسي ليڊرن کي مملڪت جي سرپرستي ۾ غير فطري انصاف جو منهن ڏسڻو پئجي رهيو آهي. سياسي اڳواڻن مٿان پابندي آهي. بس صرف انهن ماڻهن کي آزادي آهي. جيڪي آمريت جي حمايت ڪن ٿا.

پاڪستان ۾ اڄ بہ جمهوري ۽ انساني حقن جي صورتحال اها آهي جيڪا ويهہ سال اڳ جنرل ضياءَ جي دؤر ۾ هئي. هن بہ پنهنجي آمريت کي تحفظ ڏيڻ لاءِ پاڪستان جي اهميت کي آمريڪا جي لاءِ افغانستان ۾ استعمال ڪيو. هاڻ وري جنرل مشرف پاڪستان جي تحريري آئين جي خلاف ورزي ڪندي اعلان ڪيو آهي تہ هو 30 اپريل تي ريفرينڊم ڪرائيندو تہ جيئن بعد ۾ ٿيندڙ اليڪشن جي نتيجن کان قطع نظر سندس فوجي آمريت کي پنج سال وڌيڪ توسيع ملي سگهي.

مشرف جيڪو ڪجهہ ڪري رهيو آهي، اهو سڀ ڪجهہ هو جمهوريت ۽ پاڪستاني عوام جي انساني حقن جي قرباني ڏئي ڪري رهيو آهي، جيڪڏهن اقتدار پاڪستاني عوام جي حوالي نہ ڪيو ويو تہ افغانستان جي تباهي سندس پاڙيسري ايٽمي طاقت (پاڪستان) لاءِ هڪ وڏي تباهي جو سبب بڻجي سگهي ٿي.

جيڪڏهن جنرل مشرف ملڪ جي جمهوري مستقبل جو حصو ٿيڻ چاهي ٿو تہ پوءِ کيس گهرجي تہ هو پنهنجو پاڻ کي آئين مطابق چونڊرائي.

پاڪستان جي سپريم ڪورٽ ۾ ريفرينڊم جي خلاف ڪيس جي ٻڌڻي هلي رهي آهي. ڪورٽ ان ڳالهہ جو فيصلو ڪري سگهي ٿي تہ ريفرينڊم هڪ توثيق تہ ٿي سگهي ٿو پر چونڊ نہ!

هڪ بصيرت ڀرئي جنرل کي علم هجڻ گهرجي تہ هٿيار ڪڏهن ۽ ڪٿي ڦٽا ڪرڻ گهرجي ۽ اسان جو جنرل صاحب تہ پهريان ئي 1999ع ۾ بهار واري موسم ۾ ڪارگل جي پهاڙ تي پنهنجي طور هار کائي موٽيو آهي، جڏهن هندستان ۽ پاڪستان ويجهو اچي چڪا هئا، هن لاءِ هاڻ اهو موقعو آهي تہ پاڪستاني عوام جي راءِ جو احترام ڪندي هو هڪ ڏينهن ٻيهر هٿيار ڦٽا ڪري ۽ اقتدار عوام جي حوالي ڪري ڇڏي. ائين ڪرڻ سان هو اخلاقي فتح سان هم ڪنار بہ ٿي سگهندو ۽ تاريخ بہ کيس ياد رکندي. باقي هڪ ڪوڙي ريفرينڊم مان هن کي ڪجهہ بہ حاصل ٿي نہ سگهندو.

www.bhutto.org

جنگ کي ڪيئن ٽارجي؟

جنگ جا بادل فضا ۾ ڇانيل آهن. ٻيو س اداڪارن جيان ٻئي ملڪ هندوستان ۽ پاڪستان بي رحمانہ انداز ۾ تباهيءَ ڏانهن گهليندڙ جنگ ڏانهن وڌي رهيا آهن. نفرت ۽ انتقام واري جذبي ان جنگ کي مهميز ڏني آهي. ان سان گڏوگڏ ان ڪشمڪش سان ڇڪتاڻ ۾ وڏيڪ اضافو ٿيو آهي. جنهن جي ڪري ٻئي ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ گذريل اڌ صديءَ دوران ٽي جنگيون ٿي چڪيون آهن.

ان نفرت آنگيز محرڪ جي نتيجي ۾ ڪشميري ويڙهاڪ جن هندوستاني فوج جو روپ ڌاري رکيو آهي. ڪشمير جي رت سان رڱيل ۽ قبضي هيٺ آيل واديءَ ۾ بندوقن ۽ گرنيڊن سان ٻارن ۽ عورتن کي قتل ڪري رهيا آهن. هو بدلو وٺڻ چاهين ٿا ۽ ان ڪري ٿي انهن اهڙي قسم جو طريقو اختيار ڪيو آهي. هو سرحدن تي مقرر هندوستاني فوج جي سپاهين جي ٻارن ۽ زالن کي قتل ڪن ٿا. سندن پيغام واضح آهي تہ جيڪڏهن هو هندوستاني فوج جي ٻارن ۽ زالن کي گهرن جي اندر نشانو بڻائي سگهن ٿا تہ پوءِ لائن آف ڪنٽرول تي موجود هندوستاني فوجي انهن کي ڪيئن روڪي سگهندا.

هندوستاني فوجي جذهن پنهنجي پٽن، ڌيئن ۽ زالن کي رت ۾ لال ٿيل ڏسن ٿا تہ سندن اندر ۾ نفرت ۽ بدلي جي باهہ اڀا رہ وڌيڪ پڙڪي پوي ٿي. ڪشميري ويڙهاڪن جو شڪار ٿيندڙ هندوستاني فوجين ۽ ٻين ساٿين ۾ نفرت انتها تي پهچي چڪي آهي. هو بدلو وٺڻ چاهين ٿا. هندوستاني وزيراعظم واجپائي مٿان اهو دٻاءُ آهي تہ جوابي ڪارروائي جي ذريعي بدلو ورتو وڃي.

آمريڪي سي آءِ اي جي سربراهہ بہ مارچ ۾ ان جنگ جي امڪان جي پيشنگوئي ڪري ڇڏي هئي. سينيٽ جي مسلح سروسز ڪميٽي جي آڳيان تصديق ڪندي ٽينيٽ چيو تہ "جيڪڏهن ڀارت پاڪستان جي ڪنٽرول هيٺ ڪشمير واري علائقي ۾ وڏي پيماني تي ڪوآپريشن ڪيو تہ پاڪستان بہ مات ڪري ڪونہ ويهندو ۽ پاڪستان جوابي حملو ان يقين سان ڪندو تہ جو سندس نيو ڪليئر ڊيٽرنٽ ڀارت جي جوابي حملي جي وسعت کي محدود ڪري ڇڏيندو." ٻہ سال اڳ آمريڪي صدر بل ڪلنٽن ڏکڻ ايشيا کي دنيا جو خطرناڪ ترين خطو قرار ڏنو هو. گذريل ڇهن مهينن کان پاڪستاني ۽ هندوستاني فوجون هڪٻئي جي آمهون سامهون هٿيار تاڻي بيٺيون آهن. ايتري وڏي تعداد ۾ سرحد تي فوج جو گڏ ٿيڻ، گذريل سال هندوستان جي پارليامينٽ تي ٿيل حملي جو نتيجو آهي. هاڻ ڀارت پاڪستاني هاءِ ڪمشنر کي بہ پنهنجي ملڪ مان ڪڍي ڇڏيو آهي. ڀارت جي وزيراعظم ۽ اپوزيشن جي وچ ۾ بہ خيالن جي هڪ جهڙائي ۽ ذهني هم آهنگي موجود آهي. جڏهن تہ پارٽي پارليامينٽ ويڙهاڪ پسندن جي خلاف زبردست قدم کڻڻ جو مطالبو ڪيو آهي. مطلب تہ جنگ لاءِ دهل وڄايو پيو وڃي.

بين الاقوامي برادري کي هن خطي ۾ شديد خطرو محسوس ٿي رهيو آهي. پاڪستان هن وقت آمريڪا جي ڇانو هيٺ انهن طاقتن جو حليف آهي جيڪي پاڙيسري ملڪ افغانستان ۾ ڪارروائي ڪري رهيون آهن. آمريڪا پاڪستان ۽ هندوستان جي وچ ۾ ٿيندڙ امڪاني جنگ کي دهشتگردي خلاف جنگ ۾ تبديل ٿيندڙ ڏسڻ جو خواهشمند آهي پر جيڪڏهن ويڙهاڪ پسند. اتحادي فوجين جو ڌيان پاڪستان ۽ افغانستان جي سرحدي علائقن تان هٽائڻ چاهين ٿا تہ هو ان مقصد ۾ ڪامياب بہ ٿيا آهن. ويڙهاڪ پسندن طرفان گذريل سال سيپٽمبر ۾ ورلڊ

www.bhutto.org

ٽريڊ سينٽر جي جاڙي ٽاور تي ٿيل حملي کانپوءِ جيڪا جنگ شروع ٿي هئي، ان جنگ جي شروع ٿيڻ کانپوءِ ان ڳالهه جو به امڪان هو ته جنگ سرينگر ۾ به شروع ٿي ويندي جنهن جي پويان هٿ به ويڙهاڪ پسندن جو ئي هجي ها. جيڪي پاڪستان ۽ هندوستان جي وچ ۾ موجود ڇڪتاڻ ۽ محاذ آرائي کي وڌائڻ جو پڪو پهه ڪري چڪا آهن.

بين الاقوامي برادري جي طرفان هڪ بنيادي غلطي اها ٿي ته هن اهو نتيجو ڪڍيو ته هڪ فوجي آمر پاڪستان ۽ هندوستان جي وچ ۾ موجود ڇڪتاڻ کي گهٽائي سگهي ٿو يا وري انتهاپسنديءَ جي انهن لهرن کي روڪي سگهي ٿو. جيڪي هاڻ هن خطي ۾ وتين کي وڌائي رهيون آهن. بين الاقوامي برادري جي ٻي وڏي غلطي اها هئي ته اُها اندروني علائقائي تنازعن ۽ دهشتگردي جي وچ ۾ فرق ڪرڻ جي اهليت نٿي رکي. اسرائيلي اٿارٽي تي داٻو ڪرڻ لاءِ اسرائيلي وزيراعظم ايرل شيرون تبديل ٿيل تصور کي استعمال ڪرڻ چاهيو ته وچ اوڀر جي صورتحال نهايت ئي ڳنڀير ٿي وئي.

هاڻ ٻارت به ساڳي غلطي ڪندي نظر اچي رهيو آهي. درحقيقت نائن اليون کانپوءِ دنيا سياسي حل جي بدران فوجي حل ڏانهن مائل نظر اچي ٿي.

ڀارت سرڪار طرفان اهڙيون ڳالهيون ڪيون پيون وڃن ته محدود فوجي حملن ذريعي پاڪستان جي ڪنٽرول هيٺ ڪشمير واري علائقي ۾ ٽريننگ ڪئمپن کي ختم ڪيو وڃي. لائن آف ڪنٽرول جي ٻريان کان هوائي فائرنگ زور شور سان جاري آهي. لائن آف ڪنٽرول جي ويجهو رهندڙ ڳوٺاڻا ان مصيبت جي ڪري پنهنجا علائقا ڇڏي رهيا آهن. چاڪاڻ ته پاڪستان ۽ هندوستان جي وچ ۾ چوٿين جنگ جا امڪان ڇٽا آهن.

اهو هڪ تباهي وارو منظر آهي. اولهه وارن ملڪن پنهنجي سفارتڪارن کي ڇڪتاڻ گهٽائڻ لاءِ هن خطي ۾ موڪليو. جنرل مشرف کي دهشتگردي خلاف جنگ ۾ هڪ وڏي اميد جي طور تي تصور ڪيو پيو وڃي پر هاڻ ته اها اميد به پوري ٿيندي نظر نٿي اچي. سندس دور ۾ انتهاپسندي. ويڙهه ۽ علائقائي ڇڪتاڻ ۾ جيئن پوءِ تيئن اضافو ٿيو آهي.

هن آگري ۾ هندوستان سان اعتماد واري فضا کي موافق بڻائڻ وارو موقعو وڃائي ڇڏيو. ڪيس ڪارگل واري ڪشمڪش جو روح روان سمجهيو وڃي ٿو. ان ئي ڪشمڪش جي نتيجي ۾ پاڪستان ۽ هندوستان جنگ جي ويجهو اچي پهتا هئا. سندس سياست اندروني سياسي قوتن جي خلاف عملي مخالفت تي اڀاري ٿي جنهن سان ملڪ ۾ انتشار وڌي رهيو آهي. ان تاريخ کي مدنظر رکندي ان ڳالهه جو امڪان آهي ته ڳالهين جي تجويز ان سفر کي روڪيندي جيڪو جنگ ڏانهن وٺي وڃڻ لاءِ شروع ٿي چڪو آهي.

جنگ جي امڪان کان بچڻ لاءِ هڪ رستو موجود آهي ۽ اهو آهي حڪومت جي تبديليءَ جو. پاڪستان ۾ حڪومت جي تبديلي سان نئين آغاز جا امڪان پيدا ٿي سگهن ٿا. اهڙي تبديلي پاڪستان آرمي جي آفيسر ڪورز جي ذريعي ئي ممڪن آهي. هو جنرل مشرف کي استعيفي ڏيڻ جي لاءِ چئي سگهن ٿا. ان سان نئين حڪومت کي صاف ذهن سان اعتماد پيدا ڪرڻ وارين ڳالهين جو موقعو ملي سگهي ٿو

ائين هڪ دفعو اڳ به ٿي چڪو آهي. ١٩٧١ع ۾ پاڪستان آرمي جي سينيئر آفيسرن فوجي آمر جنرل يحيٰ خان کي استعيفا ڏيڻ لاءِ چيو. جنرل انهن جي ڳالهه

www.bhutto.org

مجي جنهن سان نئين حڪومت جي تشڪيل ۾ آساني ٿي ۽ پوءِ نئين حڪومت ٽڙيل پکڙيل ٽڪرن کي ميڙي گڏ ڪيو.

ان نئين حڪومت ١٩٧٢ع ۾ شملہ معاهدي تي صحيحون ڪيون ۽ ان ئي معاهدي تحت ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ ڪافي عرصي تائين امن رهيو. ايستائين جو ١٩٩٨ع ۾ ٻنهي ملڪن ايٽمي ڌماڪا ڪيا. ١٩٩٨ع کان اڄ تائين ٻئي ملڪ جنگ جي ڪناري تائين پهچندي رهجي ويا آهن.

اطلاع آهن تہ ڪور ڪمانڊر ائين ڪري بہ سگهن ٿا. شروع ۾ انهن متنازع ريفرينڊم ۾ مخالفت ڪئي جيڪو جنرل مشرف پاڻ کي صدر چوندرائڻ لاءِ منعقد ڪيو هو. هاڻ جڏهن اهي ڪمانڊوز اولهہ ۽ اوڀر وارين سرحدن تي ٽڙي پکڙي ويا تہ پوءِ هڪ ئي وقت ٻنهي محاذن کي سنڀالڻ ڏکيو ٿي پوندو. پاڪستان جي اهم ۽ طاقتور حليف آمريڪا جو نقطہ نظر بہ بنيادي اهميت جو حامل آهي. آمريڪا جنرل مشرف جي ڪلي حمايت ڪري رهيو آهي. صدر بش ڪيس پنهنجو دوست سڏيو آهي، هاڻ هن کي اهڙي ماڻهو جنهن کي هو پنهنجو دوست سڏي ٿو ۽ محدود جنگ جي خطري. جيڪا بي قابو ٿي سگهي ٿو. ٻنهي مان ڪنهن هڪ کي چونڊڻو پوندو.

هندوستان فوجي ايڪشن شروع ڪرڻ کان اڳ اهڙو تاثر ظاهر ڪندو تہ ڪيس آمريڪا جي حمايت حاصل ناهي. اصل ۾ هندوستان کي ايڪشن جي آزادي ان کان بہ وڌيڪ هوندي جيتري ڪارگل جنگ دؤران پاڪستان کي حاصل هئي. ان وقت صدر ڪلنٽن قرضن ۾ قاٿل پاڪستان کي آئي ايم ايف جو يرغمالي بڻجڻ لاءِ چيو هو. صدر بش جي لاءِ اها ڳالهہ هندوستان کي چوڻ ڏکي لڳندي، ڇو تہ هندوستان جي معيشت گهٽي پاڳي آزاد آهي. صدر بش جي هٿ ۾ هڪ اهڙو هٿيار آهي، جنهن سان هو هندوستان کي روڪي سگهي ٿو. اهو هٿيار ڪشمير جي مسئلي تي ٿياڪڙيءَ جو ڪردار ادا ڪرڻ وارو آهي، جڏهن تہ هندوستان ان مسئلي تي بين الاقوامي ٿياڪڙيءَ جو مخالف آهي.

عسڪري طور تي ڏک لڳڻ کانپوءِ جنرل مشرف جي ڪاميابي جا امڪان مڪمل طور تي ختم ٿي ويندا. خطي لاءِ پلو بہ ان ۾ ئي آهي تہ هو حڪومت جي تبديلي جي لاءِ راضي ٿئي تہ جيئن هڪ خوفناڪ جنگ کان بچي سگهجي. جيڪا نيوڪليئر تباهي بہ آڻي سگهي ٿي.

هندوستان لاءِ بہ اهو ئي بهتر ٿيندو تہ پنهنجو وات بند رکڻ لاءِ حڪومت جي ان تبديلي کي قبول ڪرڻ بجاءِ ان جي تہ هو محدود جنگ ڪري جيڪا بي قابو بہ ٿي سگهي ٿي.

يارت کي بہ ياد هوندو تہ پاڪستان وقت ۽ علائقي جي حوالي سان محدود جنگ ۾ بهترين جنگ جو مظاهرو ڪري سگهي ٿو. پاڪستاني فوج پوري طرح اسلح ۽ هٿيارن سان مسلح آهي. محدود جنگ طويل جنگ ۾ بہ بدلجي سگهي ٿي ۽ ڏگهي جنگ گرمي جي موسم ۾ گرمي پد کي وڌائي بہ سگهي ٿي، ايستائين جو ٻنهي ملڪن جي ڪجهہ علائقن ۾ گرمي پد ٥٠ ڊگري سينٽي گريڊ تائين بہ وڃي سگهي ٿو. گنريل مارچ ۾ سينيٽ ڪميٽي جي اڳيان پنهنجي شهادت ۾ سي آئي اي جي اڳيان اهو چيو هو تہ ١١ سيپٽمبر وارن حملن جي نتيجي ۾ پاڪستان کي پنهنجو حليف بڻائڻ جو فيصلو بنيادي سياسي تبديلي جو حامل فيصلو هو، جنهن ۾ بنيادي طور تي ڪيترائي خطرا موجود هئا.

هاڻ اهي خطرا واضح طور تي سامهون اچي رهيا اهن. ڇو تہ ڏکڻ ايشيا جو سمورو خطو جنگ جي خطرن جي ور چڙهيل اهي.

ڊينئل پرل جو قتل

"وال اسٽريٽ جرنل" جي صحافي ڊينئل پرل جي قتل سان پاڪستان جي سياست ۾ هڪ خطرناڪ قسم جي مرحلي جو آغاز ٿيو آهي. ان مان ظاهر ٿئي ٿو ته ڪشمير ۽ افغانستان مان هار کائي موٽندڙ جنگجو هاڻ پاڪستان ۾ پاڻ کي وري منظم ڪري رهيا آهن. ڪيترن ئي اهم ادارن. جاگرافيائي. تاريخي ۽ نظرياتي همدرديءَ جي ڪري جنگجوئن کي منظم ٿيڻ لاءِ اسلام آباد هڪ بهترين پناهه گاهه طور نظر اچي ٿي. اسلامي ويڙهاڪ پسندن ۾ اهڙا گروپ ۽ ماڻهو موجود آهن. جن افغانستان تي روسي قبضي دوران پاڻ ۾ اتحاد قائم ڪيو هو. جيڪي هاڻ به هڪ سپر پاور کي شڪست ڏئي سگهن ٿا. روس جي خلاف جنگ دوران هنن جنگي نظم و ضبط ۽ جنگي ڪارروائين جو جيڪو تجربو حاصل ڪيو. ان جي ڪري هنن کي گوريلا جنگ وڙهڻ جو به زبردست تجربو حاصل ٿي چڪو آهي. انهن جنگجوئن جي ٽولن ۾ اعليٰ تعليم يافته. سائنسدان. اهو به ممڪن آهي ته هنن ۾ ايٽمي سائنسدان به هجن. پاڪستان جي اعليٰ يونيورسٽين جا گريجوئيٽ ۽ اولهه جي دنيا جي اعليٰ تعليمي ادارن جا پڙهيل لکيل ماڻهو به شامل آهن.

شيخ عمر جيڪو ڊينئل پرل جي اغوا ڪيس ۾ سڀ کان وڏو شڪي ملزم آهي. بنيادي ابتدائي تعليم جي لاءِ هڪ باوقار اداري ايچي سن ڪاليج لاهور ۾ داخل ٿيو. ان ڪانپوءِ هو لنڊن جي هڪ عظيم اداري "لنڊن اسڪول آف اڪانامڪس" ۾ داخل ٿيو. پر پوءِ هن جهاد جي لاءِ تعليم کي اڌ ۾ ڇڏي ڏنو. هن جڏهن اهو تسليم ڪيو ته هن ڊينئل پرل کي اغوا ڪيو آهي ته ڇڻ هو موت سان منهن مقابل ٿيندو هجي. هن ايتري حد تائين به دعويٰ ڪئي ته هو پاڪستان کي آمريڪا جي غلاميءَ مان نجات ڏيارڻ لاءِ جنگ ڪري رهيو آهي.

اهي اعليٰ تعليم يافته ويڙهاڪ. قانون جي نفاذ. فوجي ۽ انٽيليجنس جي پسمنظر کان به پليءَ پٽ واقف آهن. هنن غير مسلمانن جي لاءِ جيڪا جنگ شروع ڪئي آهي. ان ۾ اعليٰ قسم جي نواڻ (اسلحي جي لحاظ کان) شامل ڪري ڇڏي آهي! جيڪڏهن هاورڊ يونيورسٽي جو پروفيسر سيموئيل هنٽگٽن تهذيبن جي ٽڪراءَ جي ڳالهه ڪري ٿو ته ويڙهاڪن جون ڪارروايون. مسلم ۽ غيرمسلم دنيا جي وچ ۾ تعلقاتن کي خوف. دهشت. ڪاوڙ ۽ مڪافات عمل جي پاداش جي ذريعي ٽوڙي مروڙي ڇڏڻ واري عمل ۾ تڪڙ ڪرڻ تي قادر آهن.

ڊينئل پرل جو سِرُ ڌڙ کان جدا ڪري ڊيڪارڊ ڪرڻ واري وڊيو ڪيسٽ ان وقت جاري ڪئي وئي، جڏهن مسلمان حضرت ابراهيم عليه السلام جي قربانيءَ جي ياد ملهائي رهيا هئا. حضرت ابراهيم عليه السلام جو اهو عمل الله تعاليٰ جي محبت جو مظهر هو. علامتي طور تي ڊينئل پرل کي انتهائي ڀيانڪ انداز ۾ قتل ڪيو ويو جيڪو ويڙهاڪن طرفان غيرمسلمانن خلاف عزم جو اظهار آهي. سندس زبان کان چورايو ويو ته هو يهودي آهي، هن جي ماءُ يهودي آهي. ان ڪانپوءِ ڪيس ذبح ڪيو ويو. ان مان اهو به ظاهر ٿئي ٿو ته ڪيس آمريڪي ۽ يهودي هجڻ جي ناتي قتل ڪيو ويو. اهڙي موقعي تي جڏهن مسلمان ان ڳالهه تي اصرار ڪندا ته ڪنهن فرد واحد جي ڪنيل قدم ۽ ڪنهن ڪميونٽي جي خلاف جذبن ۾ تميز ڪرڻ مشڪل ٿي پوي ٿو. وري خوف ۽ دهشت واري عالم ۾ اهو به ظاهر ٿئي ٿو ته اسلامي ويڙهاڪ پسندن جو هڪ مطلب اهو به آهي ته اهڙن مختلف مذهبي گروپن جي وچ ۾ جنگ ۽ نفرت پيدا ڪئي وڃي جيڪو اهل ڪتاب وارن جي وچ ۾ هڪ

www.bhutto.org

جهڙي روايت سان وابسته آهي.

هن وقت مسلمان تعداد جي لحاظ کان فوجي طور، مالياتي لحاظ کان ۽ ٽيڪنالاجي جي مناسبت سان غير مسلمانن کان گهٽ ۽ ڪمزور آهن. ڪيترائي ماڻهو انهن شاندار ڏينهن کي ياد ڪن ٿا، جڏهن عالم اسلام تمام گهڻو منظم ۽ مضبوط هو. برابري ۽ توازن قائم رکڻ سندس هٿ وس هو. ان مقصد لاءِ ويڙهاڪن خاطر آخري رستو اهو به آهي ته هو پاڻ کان وڏيڪ طاقت سان منهن مُقابل ٿين. انهن کي اشتعال ۾ آڻين ته جيئن هو پنهنجي بقا ۽ تحفظ جي لاءِ مسلمانن تي وڌيڪ ظلم ۽ ڏاڍ ڪن. هاڻوڪن ڏينهن ۾ عالم اسلام ۾ انهن اثرن ۽ واقعن تي ڪو به بحث مباحثو نٿو ٿئي جيڪو اسلامي عسڪريت پسنديءَ جي نتيجي ۾ اهل اسلام تي مرتب ٿي سگهن ٿا.

ڪيترن ئي مسلمانن ورلڊ ٽريڊ سينٽر (نيو يارڪ) تي ڪيل حملي کي تبديل ڪيو آهي. ڪين ان ڳالهه جو به بخوبي احساس آهي ته آمريڪا کي پنهنجي سلامتي ۽ تحفظ خاطر جوابي ڪارروايون ڪرڻ گهرجن. پر وچ اوڀر ۾ جهڙيءَ طرح (مسلمانن) جو قتل ٿي رهيو آهي. ڪشمير ۾ جهڙيءَ طرح هٿيار ڦٽا ڪيا ويا آهن. پاڪستان وچ ايشيا ۽ افغانستان ۾ جهڙيءَ طرح غير ملڪي فوج موجود آهي. ڪجهه ٻين مسلمان ملڪن کي "برائي" قرار ڏيڻ. آزادي جي جدوجهد ۽ دهشتگردي ۾ فرق نه ڪرڻ، ان سان عالم اسلام جي گهٽين ۾ عوامي مزاج بدلجي رهيو آهي ۽ وڏي ڳالهه ته تهذيبن جي وچ ۾ اجا تائين ڪا گفتگو به شروع ٿي نه سگهي آهي. هي اهڙي صورتحال آهي جنهن ۾ گفتگو جو ٻج موجود آهي، پهريان ئي (سنن تعلقاتن ۾) رڪاوٽون پيش اچي رهيون آهن. نسلي اختلاف به وڌي رهيا آهن ۽ اعتماد جي جاءِ شڪ شبهي والاري ڇڏي آهي، ورلڊ ٽريڊ سينٽر تي تيل تباهي واري حملي ڪانپوءِ عوام جي وچ ۾ آزاد چرپر بند ٿي چڪي آهي، جيڪڏهن ويڙهاڪن ڊينئل پرل جي اغوا ۽ قتل جي ذريعي دهشت پکيڙي پاڪستان ۽ ٻين ملڪن کان غير ملڪي سرمايو واپس ڪري ڇڏيو ۽ جيڪڏهن متاثر ملڪ اقتصادي طور ڪمزور ٿي ويا ته پوءِ غربت واڪا ڪندي ۽ غربت جي ڪري مايوسي پيدا ٿيندي آهي ۽ اها اُها مايوسي آهي. جنهن ۾ اهڙو ماحول پيدا ٿئي ٿو جيڪو دهشتگردن کي (رضاڪار) ڀرتي ڪرڻ ۾ مدد ڏئي ٿو.

ڊينئل پرل جي اغوا ۽ قتل ۾ مختلف سطحن تي ڪي پيغام ضرور آهن. پهريون پيغام جيڪو ويڙهاڪن ڏنو آهي. (پاڪستان جي فوجي حڪومت ڪمزور آهي) اهو پيغام ويڙهاڪن جي خلاف ١٦ جنوري تي نالي ۾ نهال ڪريڪ ڊائون (سخت ڪارروائي) ڪانپوءِ موڪليو ويو آهي. شيخ عمر گرفتار ٿي نه سگهيو آهي، جڏهن ته هو پنج مغربي يرغمالين جي قتل ۾ به مشڪوڪ آهي ۽ اهو پڻ شڪ ظاهر ڪيو ٿو وڃي ته هن جهاز اغوا ڪرڻ واري عطا کي هڪ لک ڊالر به موڪليا هئا ته جيئن ورلڊ ٽريڊ سينٽر کي تباهه ڪرڻ وارو عمل سرانجام ڏئي سگهجي. ٻيو ته اسلام آباد ۾ اها دعوي به ڪئي وئي ته ڊينئل پرل اغوا پويان ڀارت جو هٿ آهي. اهو اهڙو قدم هو جنهن جو مقصد آمريڪا ۽ هندوستان جي تعلقاتن کي خراب ڪرڻ هو، سو ناڪام ٿي ويو. ڇو ته آمريڪا اها ڳالهه تسليم ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. ٽيون اهو ته ڊينيءَ جو اغوا جنرل مشرف جي آمريڪي دؤري جي بلڪل ويجهو ٿيو. جنهن مقصد آمريڪا جي جاگرافيائي ۽ تزويراتي مفادن ۾ جنرل مشرف جي دلچسپي جي اهميت جو اظهار هو. چوٿون اٽڪاٽل سببن جي ڪري مشرف ۽ ان جي ماڻهن ان ڳالهه تي زور ڏنو ته ڊينئل پرل

www.bhutto.org

جيئرو آهي. جڏهن تہ سڀ کان وڏيڪ شڪي ملزم اهو چئي چڪو هو تہ هو مري چڪو آهي.

ڊينئل پرل جو قتل حقيقت ۾ وفاقي ۽ صوبائي ڪابينا جي نئين سر تشڪيل ۽ ترتيب ۾ ناڪاميءَ جو ثبوت آهي. ڇو تہ اهي ڪابيناڻون ان وقت تشڪيل ڏنيون ويون، تشدد پسند ١٩٩٩ع ۾ جنرل مشرف کي اقتدار تي وٺي آيا. "جيش محمد" تنظيم جنهن تي آمريڪي صحافي جي اغوا جو شڪ آهي ٢٠٠٠ع ۾ قائم ڪئي وئي هئي، ان سان هڪ دلچسپ صورتحال پيدا ٿي چڪي آهي. جنرل مشرف حق تي اهو شور ڪري رهيو آهي جڏهن تہ ويڙهاڪ پسندن جا حامي سندس حڪومت ۾ اهم عهدن تي فائز رهيا آهن. شيخ عمر جي گرفتاري پنجن ڏينهن تائين خفيہ رکي وئي ۽ سندس گرفتاري ان ڏينهن ظاهر ڪئي وئي جنهن ڏينهن مشرف واشنگٽن پهتو.

ڊينئل کي ان وقت اغوا ڪيو ويو جڏهن هو هڪ اجلاس ۾ وڃي رهيو هو جنهن جو انتظام ملٽري انٽيليجنس جي هڪ اڳوڻي عهديدار ڪيو هو. جنهن اسامہ بن لادن ۽ فوجي انٽيليجنس جي وچ ۾ بہ اهم ڪردار ادا ڪيو هو ۽ جيڪو ٩٠-١٩٨٨ع ۾ پاڪستان ۾ جمهوريت کي ڪمزور ڪرڻ ۾ بہ ملوث رهي چڪو هو.

ڊينئل جي اغوا ۾ افغانستان، ڪشمير، سابق آئي ايس آئي جمهوريت جو عدم استحڪام ۽ اسلامي ويڙهاڪ پسند سڀ ڪجھ گڏجي سڏجي پيو. اڳوڻي آئي ايس آئي فوجي انٽيليجنس بي خبر نہ هئي. جڏهن ملٽري انٽيليجنس ۾ ويڙهاڪ پسند گهڙي آيا ۽ پوءِ عام ٿي ويا تہ سوويت روس واري قبضي جي خلاف جنگ جا سرپرست غير رياستي رانديگرن سان رلي ملي ويا. اڄ اهي تجارتي ادارا ۽ اين جي اوز (غير سرڪاري تنظيمون) رڙيون ڪري رهيا آهن. هاڻ اهي اهڙي مافيا جي طور تي ڪم ڪري رهيون آهن، جيڪي حڪومت ۾ پنهنجي حامين جي ذريعي ڏوريون هيٺ مٿي ڪندا رهندا آهن.

مشرف ۽ ان جي حامين جڏهن اقتدار تي قبضو ڪيو هو تہ هن ويڙهاڪ پسندن کي چيپاٽي چڏڻ جو واعدو ڪيو هو پر ويڙهہ تہ عروج تي هئي. جنوري ٢٠٠٢ع ۾ مشرف اهو تسليم ڪيو هو تہ حڪومت جي اٿارٽي جهڙوڪ ختم ٿي چڪي آهي. اسلام آباد جيڪا پنج سال اڳ هڪ اپرندڙ مارڪيٽ هو. تنهن کي هاڻ ماهر ۽ اسڪالر هڪ اهڙي رياست قرار ڏئي رهيا آهن جيڪا درهم برهم ٿيڻ واري هجي. في ڪس امدني جيئن پوءِ ٿيئن گهٽ ٿيندي پئي وڃي. ملڪ کي اندروني ۽ ٻاهرين خطرن ۽ ڌمڪين کي منهن ڏيڻو پئجي ويو آهي.

پاڪستان جو تجارتي شهر ڪراچي جنهن جي آبادي هڪ ڪروڙ چاليھ لک کان بہ مٿي ٿي چڪي آهي. جنگي ليڊرن جي رحم ڪرم تي آهي. مختلف نسلي گروپ (ايم ڪيو ايم، حقيقي ۽ ٻيا ڪيترائي مذهبي گروپ) شهر جي مختلف حصن تي قبضو جمائي ويٺا آهن. ڪرائي جا قاتل عام جام ٿي ويا آهن. نسلي ويڙهہ ۾ اڳ بہ ڪيترائي هزار ماڻهو پنهنجون قيمتي جانيون وڃائي چڪا آهن. هڪ وزيراعظم جو ڀاءُ (مير مرتضيٰ ڀٽو) هڪ وزيراعلي ۽ هڪ داخلہ جي وزير کي ان وقت قتل ڪيو ويو جڏهن هو اهم عهدن تي فائز هئا. پرل جي قاتلن پاڪستان جي اقتدار اعلي جي تحفظ جي نالي تي هڪ گروپ (الصائقہ) جي نالي پاڪستان ۽ افغانستان جي سرحدي علائقي ۾ قائم ڪيو آهي. اهو بہ چيو وڃي ٿو تہ بن لادن گروپ بہ مصر جي الصائقہ برگيڊ جي ڪرنل جي هدايتن تحت ڪم ڪري رهيو آهي. جن ڏينهن ۾ اهي گروپ قائم ڪيا پئي ويا. ڪراچي پوليس کي هوائي اڏي جي ڀرسان پنج راڪيٽ مليا هئا. اسلامي ويڙهاڪ پسند تہ دنيا ۾ عدم استحڪام پيدا ڪرڻ لاءِ اوذر ڪايو ويٺا آهن. هنن کي اميد آهي تہ هو طالبان جيان اسلامي معاشرو قائم ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا. هاڻ هنن جو گهڻو زور "ملائيت" تي نہ پر قوميرستي تي آهي. انهن کي اهو موقعو نہ ملڻ گهرجي نہ تہ هو تهذيبن جي وچ ۾ ٽڪراءُ پيدا ڪري اڄ جي دنيا کي تباهيءَ جي ڪناري تي پهچائي ڇڏيندا!

www.bhutto.org

هاءِ جيڪنگ ۾ درپيش مشڪلاتون

ڪشميري مجاهدن ڊسمبر ٢٠٠٠ع ۾ کٽمنڊو کان اينڊڙ هندوستاني جهاز کي ڪاميابي سان اغوا ڪيو. جهاز جي اغوا واري هاڻوڪي تاريخ ۾ اها هڪ ڪامياب ترين هاءِ جيڪنگ هئي. هاءِ جيڪنگ جو سلسلو تقريبن هڪ هفتي تائين هلندو رهيو ۽ ڪشميري مجاهدن هندوستان کي ان ڳالهه تي مجبور ڪيو ته هندوستاني جيلن ۾ قيد ڪشميري مجاهدن کي آزاد ڪيو وڃي.

٣١ ڊسمبر ١٩٩٩ع تي جڏهن سڄي دنيا صديءَ جون اختتامي تقريبون ملهائي رهي هئي ان وقت هندوستان بيزاري ۽ پريشان ڪن حال ۾ ڪشميري مجاهدن جي پيش ڪيل مطالبن جي اڳيان ڪنڌ جهڪائڻ تي مجبور هو. هن وٽ ٻيو ڪو رستو به نه هو. جيڪي ماڻهو جهاز ۾ سوار هئا. انهن جي وارثن هندوستاني حڪومت جي نڪ ۾ دم ڪري ڇڏيو هو. اندروني دٻاءُ ايترو ته وڌيڪ هو جو هندوستاني حڪومت کي پنهنجو سخت رويو تبديل ڪرڻو پئجي ويو. جو ته ان کان اڳ حڪومت هاءِ جيڪرن سان ڳالهائڻ لاءِ تيار نه هئي.

يرغمالي پنهنجي گهرن ۾ پهچي ويا ۽ هاءِ جيڪر وري افغانستان جي پهاڙن ۾ گم ٿي ويا. جتي جهاز کي لاٿو ويو هو. ان هاءِ جيڪنگ پاڪستان ۽ هندوستان جي تعلقاتن تي جهڙوڪ پردو ڏئي ڇڏيو آهي. ٻنهي ملڪن هڪ دفعو ٻيهر هڪٻئي تي الزام لڳائڻ وارو سلسلو شروع ڪري ڇڏيو آهي. جيڪو ڏکڻ ايشيا ۾ امن ۽ خوشحالي لاءِ ڪو سٺو سنوڻ ناهي.

هاءِ جيڪنگ کان فورن پوءِ هندوستان ان جو ذميوار پاڪستان کي قرار ڏئي ڇڏيو آهي. هندوستان ته اها به دعويٰ ڪئي آهي ته هاءِ جيڪر اسلحي سميت پاڪستان جي قومي ايئر لائن جي ذريعي کٽمنڊو پهتا هئا ۽ ٽرانزٽ لائونج ۾ ڪنهن به جانچ پڙتال کانسواءِ هندوستاني جهاز ۾ وڃي سوار ٿيا. پر ان وقت جي ڪڏهن به تصديق ٿي نه سگهي هئي، ان جي ردعمل ۾ وري پاڪستان هندوستان تي اهو الزام مڙهيو ته هو هاءِ جيڪنگ مان سياسي فائدو حاصل ڪرڻ چاهي ٿو. هندستان جي طرفان دهشتگرديءَ جي سرپرستي ڪرڻ واري الزام جو جواب پاڪستان جلد ئي ڏئي ڇڏيو ۽ پنهنجي ناراضگي ظاهر ڪندي هندوستان سان واپار کي معطل ڪري ڇڏيو. اها ڳالهه درست ناهي. هاڻ اهو وقت آهي ته ناراضگين کي گهٽايو وڃي. جهيڙي وڌائڻ مان ڇا حاصل. هاءِ جيڪنگ واري ڳالهه ته پراڻي ٿي وئي پر ان جا اثر هاڻ ظاهر ٿين لڳا آهن.

تازي ڏند ڇڪ مان صاف طور تي اهو ظاهر ٿئي ٿو ته هندوستان جوابي ڪارروائي جي پوري پوري ڪوشش ڪندو، جو ته هاءِ جيڪنگ جي ڪري هو پهريان گهڻو بيعزت ٿي چڪو آهي. اها جوابي ڪارروائي ان صورت ۾ به ٿي سگهي ٿي ته پاڪستان کي هڪ دهشتگرد ملڪ قرار ڏيارڻ لاءِ هڪ نئين بين الاقوامي مهم شروع ڪرائي ڇڏجي.

هاءِ جيڪنگ وارو واقعو اهڙي موقعي تي پيش آيو آهي، جڏهن پاڪستان اڳ ئي خراب حالتن جي ور چڙهيل آهي، اجان ته گذريل بهار واري موسم ۾ ڪارگل واري بحران جي اثرن کان به نڪري نه سگهيا آهيون. جڏهن ٻئي ملڪ جنگ جي ويجهو اچي چڪا هئا. پاڪستان جي نئين فوجي حڪمران ڏاڍي گرم جوشيءَ سان هندوستان ڏانهن دوستاڻي ماحول جا پيغام موڪليا هئا. ايستائين جو سرحدن تي موجود فوج کي به گهٽايو ويو پر هندوستان جي لاءِ اهو ڏکيو ڪم هو ته جنرل تي

اعتماد ڪري. جنهن ڪي هو ڪار گل وارو منصوبو تيار ڪندڙ سمجهي ٿو. اها بداعتمادي ڏکڻ ايشيا جي استحڪام ۽ مفاد لاءِ نقصانڪار ثابت ٿيندي.

ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ تعلقاتن ۾ گهٽتائي وارو رجحان ان وقت پيدا ٿيو جڏهن CTBT تي صحيح ڪرڻ بابت بحث مباحثو ٿي رهيو هو. ٻنهي ملڪن پنهنجي پنهنجي طور تي ارادو ظاهر ڪيو آهي ته هو معاهدي تي صحيحون ڪندا پر اجا تائين انهن نه تي سگهيو آهي.

گذريل سال مئي واري مهيني ۾ ٻنهي ملڪن طرفان ايٽمي ڌماڪا ڪرڻ ڪانپوءِ پاڪستان جي اپوزيشن معاهدي تي صحيح ڪرڻ لاءِ چيو هو پر ان جي باوجود پ ڪستان ائين نه ڪيو. ان رويي پاڪستان کي ڪنڌائتو ڪري ڇڏيو آهي. هندوستان جي مقابلي ۾ پاڪستان کي تمام گهٽ نيوڪليئر صلاحيت جي ضرورت آهي. جڏهن ته هندوستان جي سامهون چين ۽ پاڪستان ٻئي آهن. جيڪڏهن هندوستان نئون تجربو ڪري ٿو ته ان سان پاڪستان مٿان دٻاءُ وڌو ويندو ۽ ردعمل ۾ ان جو جواب ڏيڻ بين الاقوامي طور تي نقصانڪار ثابت ٿيندو. جيڪڏهن جواب نه ڏنو ويو ته عوام ناراض ٿي ويندو. هندوستان جي مقابلي ۾ پنهنجي ناڪامي سمجهندو.

پاڪستان اڳ ۾ ئي ڪيترين ئي مشڪلاتن ۾ ڦاٿل آهي ملڪ کي هڪ غير منتخب ۽ غير نمائنده حڪومت هلائي رهي آهي. جنهن عوام کي متحد رکڻ وارين اهم سياسي طاقتن جي حيثيت گهٽائي ڇڏي آهي. آئين معطل آهي، پارليامينٽ کي خاموش ڪيو ويو آهي. عدليا کي احتساب جي ڌمڪي ڏني پئي وڃي جيڪڏهن عدليا ٻڌايل حڪمن تي عمل نه ڪيو ته پوءِ احتساب لاءِ تيار ٿئي.

ان کان به خراب ڳالهه اها آهي ته معيشت جيئن پوءِ تيئن ويهندي پئي وڃي. نئين حڪومت ڪا به اهڙي اقتصادي پاليسي تشڪيل ڏئي نه سگهي آهي، جيڪا مارڪيٽ ۾ اعتماد پيدا ڪري سگهي يا وري ٻاهرين سرمائيڪاري کي هٿي ڏئي سگهي. ٻاهرين سرمائيڪارن جي ترغيب لاءِ خير سگاليءَ جا ٻي شمار بيان ڏنا ويا آهن پر پاليسي متعلق هڪ به بيان سامهون نه آيو آهي. گذريل حڪومت جيان هيءَ حڪومت به آئي ايم ايف جي قرضن تي ياڙي رهي آهي ۽ معيشت جي تبديلي لاءِ پنهنجي ماڻهن جي ڪاروباري صلاحيتن تي ڀروسو نٿي ڪري.

بيروزگاري ڏينهون ڏينهن وڌي رهي آهي. هر روز سوين سرڪاري ملازمن کي گهر پيڙو ڪيو پيو وڃي. سماجي بي اطميناني وڌي رهي آهي ۽ بيچيني خطرو بڻجي وئي آهي. ان بيچينيءَ مان نجات حاصل ڪرڻ لاءِ ڪرپشن جي ڪوڙن الزامن هيٺ ماڻهن کي گرفتار ڪيو پيو وڃي ۽ اها اميد ڏيکاري پئي وڃي ته ڪرپٽ ماڻهن کان دولت واپس وٺي معيشت بحال ڪئي ويندي، اها هڪ خطرناڪ پاليسي آهي.

هندوستان کي پاڪستان جي انهن اندروني مشڪلاتن جي خبر آهي، جيڪي سياسي طور منتشر هن ملڪ کي درپيش آهن. پاڪستان هن وقت مالي ڏيوالپڻي جي ڪري پنهنجي پيرن تي بيهي سگهڻ جهڙو به ناهي. هندوستان مٿان اولهه وارن جو زور هو ته پاڪستان سان ڳالهيون شروع ڪيون وڃن پر هاءِ جيڪنگ وارو ڊرامو ٿاهي هن پنهنجي هٿ ۾ هڪ اهڙو ڏنڊو جهليو آهي، جنهن سان هو پاڪستان جا پڻا سڃائي رهيو آهي. هاءِ جيڪنگ سان پاڪستان کي هڪ فائدو ضرور ٿيو آهي اهو اهو ته ڪشمير وارو اشو هڪ دفعو بين الاقوامي تعلقات م مرڪزي حيثيت اختيار ڪري ويو آهي. ڪيترائي ماڻهو اهو دليل ڏيندا ته ٻنا کي

www.bhutto.org

جاڳائڻ خاطر جرئت مند ڪار روائين جي ضرورت آهي ۽ ايٽمي جنگ جي ڌمڪي بين الاقوامي برادريءَ کي ڪو قدم کڻڻ تي مجبور ڪري سگهي ٿي. يقينن بين الاقوامي ميڊيا ۽ دنيا جا سياستدان هن وقت سجاڳ ٿي پوندا جڏهن ڪا خطرناڪ صورتحال پيدا ٿي پوندي آهي. اندازو ڪريو ته جڏهن ١٩٩٨ع ۾ هندوستان ۽ پاڪستان ايٽمي ڌماڪا ڪيا ته ان وقت به ڪشمير بين الاقوامي ڌيان ڇڪايو هو. يا وري جي ٨ جي دلچسپيءَ جو اندازو لڳايو جڏهن ١٩٩٩ع ۾ ڪارگل ۾ جنگ شروع ٿي وئي هئي ۽ هاڻ وري ساڳي دلچسپي پيدا ٿي پئي آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته دلچسپي گهٽ آهي، جڏهن هاءِ جيڪنگ جو واقعو ٿيو. پر اهو هڪ خطرناڪ دليل آهي ۽ ان ڪان به وڌيڪ خطرناڪ اهڙو رستو اختيار ڪرڻ آهي.

گذريل پنجاهه سالن دوران به اهڙيون ئي ڪوششون ٿينديون رهيون آهن پر ٻنهي ملڪن جا اختلاف ختم ٿي نه سگهيا آهن. ان جي برعڪس ١٩٧١ع ۾ پاڪستان ڀڄ اڌ ٿي ويو هو ۽ ١٩٩٩ع ۾ ڪارگل ڪان موٽ واري ذلت برداشت ڪرڻي پئي. هندوستان ۽ پاڪستان کي وچ اوپر ڪان سبق حاصل ڪرڻ جي ضرورت آهي. جتي ڳنڀير صورتحال کي ڳالهين ذريعي حل ڪيو پيو وڃي. شام ۽ اسرائيل جون هاڻوڪيون ڳالهيون ٻڌي برصغير جون اکيون کلڻ گهرجن.

هڪ فوجي حڪمران جيڪو اندروني مشڪل صورتحال جي ڄٻڻ ۾ ڦاٿل آهي ۽ جيڪو خاص قانون ۽ خاص عدالتن جي ذريعي اندروني دشمنيءَ جي ور چڙهيل آهي، ڇا هو امن تي ايترو ڌيان ڏئي سگهي ٿو؟ جيتري ضرورت آهي؟ ڇا هن وٽ ايتري پيش بيني آهي ته هو صدر ڪلنٽن جي ڏکڻ ايشيا واري دوري ڪان فائدو حاصل ڪري ۽ پاڪستان هندوستان تعلقاتن جي بحالي کي ممڪن بڻائي سگهي. ان سوال جو جواب ڇا آهي، ڪنهن کي به ڄاڻ ڪونهي. شايد جنرل صاحب کي به نه هجي. پر ان سوال جو جواب ٻن ايٽمي ملڪن جي خراب ٿيندڙ تعلقاتن جا نتيجا لڪل آهن. ٻئي ملڪ گذريل بهار واري موسم ۾ ايٽمي ٽڪراءَ جي ويجهو پهچي چڪا هئا ۽ گذريل مهيني پيش آيل هاءِ جيڪنگ جو واقعو هڪ دفعو ٻيهر خطرناڪ ۽ نيوڪليئر مقابلي تائين پهچي سگهي ٿو.

ننڍا هٿيار ۽ تنازعن جو شڪار علائقا

ٻاهرين ملڪن کان اينڌڙ ننڍن هٿيارن ۽ جنگي اوزارن جي وڏي پيماني تي کيپ افغانستان جي منجهيل سياسي ۽ فوجي صورتحال. هن حال تي پهچائڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو آهي. اهڙي قسم جون ڪارروايون گذريل ڪيترن ئي سالن کان جاري آهن. اهي غير رياستي ماڻهو جن وٽ جنگي اوزار خريد ڪرڻ جي لاءِ روڪ پئسو هوندو آهي، سي سول معاشري تي ڪنٽرول حاصل ڪري وٺندا آهن ۽ جمهوريت انساني حقن ۽ خوشحاليءَ لاءِ خطرو بڻجي پوندا آهن. ان لاءِ ضروري آهي تہ انهن متنازع علائقن ۾ هٿيارن جي منتقلي جي پوائنٽن اثرن تي غور ۽ فڪر ڪيو وڃي.

هٿياربند ٽڪراءَ تبديل ٿي رهيو آهي. هاڻ جنگيون منظم فوجن ۽ روايتي هٿيارن سان نٿيون وڙهيون وڃن. ان جي برعڪس هاڻ جنگيون. گوريلا. مجرم ۽ دهشتگرد گينگ. ننڍن هٿيارن ۽ جنگي اوزارن سان وڙهن ٿا.

اهڙا گروهہ بندوق جي زور تي اقتدار ۽ طاقت حاصل ڪرڻ جا خواهشمند هوندا آهن، اهڙا گروپ ملڪ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ ٽڙيل پکڙيل هوندا آهن ۽ هر وقت سرگرم عمل رهندا آهن. اهڙي صورتحال ۾ اقتدار حاصل ڪرڻ جون اندروني ڪوششون جيئن پوءِ تيئن وسيع تر علائقائي جنگين ۾ تبديل ٿي رهيون آهن ۽ هاڻ نيٺ ان دهشتگرديءَ خلاف هڪ عالمي مهم شروع ٿي چڪي آهي.

افغانستان ۾ هن وقت ننڍن هٿيارن ۽ جنگي اوزارن جو سيلاب آيل آهي جيڪو رياست جي ريگيوليٽري اختيارن کان ٻاهر آهي. ١٩٨٠ع جي ڏهاڪي دؤران مجاهدن کي هٿياربند ڪيو ويو هو، ان وقت کان وٺي اڄ تائين افغانستان ۾ هٿيارن جي ٻوڙ جاري آهي، شمالي اتحاد، ايمنسٽي انٽرنيشنل جي مطابق جنهن جو انساني حقن جو ريڪارڊ. طالبان حڪومت جي ريڪارڊ کان صاف ۽ الڳ آهي. ان کي ڪيترن سرڪاري حلقن طرفان لڪ چوريءَ ۾ هٿيارن جي سپلاءِ جاري آهي.

ماضي ۾ امن جي لاءِ ڪيل ڪوششن جيڪي گڏ ڪيل هٿيارن جي تباهہ ڪرڻ لاءِ ڪيون ويون هيون. سي سڀ ناڪام ٿي ويون، ان سان مخالف ڌرين کي موقعو مليو تہ هو پنهنجي مرضيءَ سان جنگ شروع ڪن. جڏهن تہ امن جي قيام لاءِ ويڙهاڪن کان فوجي خدمت جي طور سبڪدوشي ۽ انهن هٿيارن کي تباهہ ڪرڻ وارو ڪم پڻ ڪيو وڃي. ان ڪانسواءِ جينترو تي سگهي جنگبنديءَ جي معاهدي جي حصي جي طور سيني پارٽين کي جيڪي افغانستان ۾ برسر پيڪار آهن، ننڍن هٿيارن جي منتقليءَ جي حوالي سان هڪ عارضي معاهدي تي متفق ٿيڻ گهرجي.

ويڙهاڪن کي فوجي ملازمت مان فارغ ڪرڻ، قومي تعمير نو واري پروگرام جو لازمي عنصر هجڻ گهرجي. متحد قومي حڪومت جوڙڻ لاءِ ٿيندڙ ڳالهين ۾ عالمي برادري کي ان ڳالهہ جو يقين ڏيارڻ گهرجي تہ ڳالهين ۾ شامل ٿيندڙ گروپ سيني وڙهندڙ پارٽين کي غير مسلح ڪرڻ واري ڪم کي ترجيح ڏئي رهيا آهن. امداد ڏيڻ واري بين الاقوامي برادري تي بہ زور ڏنو وڃي تہ افغانستان ۾ جنگ کانپوءِ واري صورتحال کي نتيجہ خيز بڻائڻ لاءِ گهربل فنڊ جلد کان جلد جاري ڪري.

آمريڪا ۾ ١١ ٩ وارن حملن کانپوءِ اهي ڳالهيون ٿي رهيون آهن تہ ڪهڙي طريقي سان اسان سيني کي دهشتگردي کي منهن ڏيڻ لاءِ تعاون ڪرڻ گهرجي.

www.bhutto.org

تنازعن جي شڪار علائقن ۾ ننڍن هٿيارن ۽ جنگي اوزارن جي ڦهلاءَ کي روڪڻ لاءِ تعاون بہ بين الاقوامي اينٽي ٽيرر مهم ۾ ايترو ئي ترجيحي هجڻ گهرجي. جيترو دهشتگردن کي اقتصادي ۽ فوجي انتظام ۽ اختيارن کان محروم ڪرڻ جون ڪوششون ڪيون وڃن ٿيون.

اهڙي حالت ۾ اشو اهو ناهي تہ جنگ جي وقت ۾ حڪومت جي اصليت اتحادين ڏانهن منتقل ٿي ويندي آهي، پر اشو اهو آهي تہ وڏا هٿيار برآمد ڪندڙ رياستن کي ڪوشش ڪري احتساب جي لاءِ طلب ڪيو وڃي جيئن خبر پئجي سگهي تہ اهي هٿيار ڪٿان اچن ٿا. اها ڳالهہ انهن هٿيارن جي لاءِ خاص ڪري اهم آهي، جيڪي تازوئي منتقل ڪيا ويا آهن.

تنازعي جي شڪار علائقن ۾ ننڍن هٿيارن ۽ جنگي اسلحي جي پهچ کي روڪڻ ۽ ختم ڪرڻ جي لاءِ ضروري آهي تہ هم خيال بين الاقوامي ڪوششن ۾ اهڙي پاليسي شامل هجي، معلومات جي ڏي وٺ ۽ مارڪنگ جي ذريعي هٿيارن جي غيرقانوني ذريعن جو سراغ لڳائڻ تي بہ زور ڏنو وڃي. بين الاقوامي قانون تحت ننڍن هٿيارن جي منتقلي ۽ ان سان گڏ منتقلي جي سلسلي ۾ رياستي احتساب جي معيار کي بہ وڌائڻ جي ضرورت آهي. حڪومت جو ڪاروبار بہ ان ئي معيار مطابق هجڻ گهرجي. جنهن تحت ڪاروباري ڏي وٺ ٿيندي آهي.

اقوام متحده جي طرفان وڌل پابندين تي سختيءَ سان عمل درآمد تي زور ڏنو وڃي. اڄ تائين اقوام متحده جي ڪابہ اهڙي پابندي ناهي جنهن کي هُن جي پنهنجي ئي ڪائونسل نقصان پهچايو هجي. نئين قرارداد منظور ڪرڻ جي اعلان جو خيرمقدم ڪرڻ جو مطلب، اقوام متحده جي سلامتي ڪائونسل جي ميمبرن جي لاءِ اهو هوندو تہ اقوام متحده جي پابندين جي ڪري مختلف علائقن ڏانهن ويندڙ غيرقانوني پائپ لائن يعني ذريعن ۽ رستن کي بند ڪيو وڃي. مثال جي طور تي اسان اها اميد ڪيون ٿا تہ روس وڪٽر بوٽ کي انصاف جي ڪٽهڙي ۾ آڻڻ جي حمايت ڪندو. وڪٽر بوٽ ڪي بي جي جو هڪ اڳوڻو آفيسر آهي جيڪو پوري افريقا ۾ باغين کي انتهائي اهم قسم جا هٿيار سپلاءِ ڪندو هو. اقوام متحده سندس ان ڌنڌي جي نشاندهي ڪري ڇڏي آهي.

ننڍن هٿيارن ۽ جنگي اوزارن جي غيرقانوني واپار جي حوالي سان اقوام متحده جولاءِ ۾ ڪانفرنس ڪوٺائي جيڪا تقريبن ناڪام ٿي وئي هئي، ڇو تہ هٿيار ٺاهڻ وارا ڪجهہ ملڪ برآمدات جي سلسلي ۾ وڌندڙ ٽرانسپرنسي جي خلاف هئا. ڪانفرنس کي مڪمل طور ناڪاميءَ کان بچائڻ لاءِ آخري لمحن ۾ افريقي رياستن کي غيرسرڪاري ماڻهن کي ننڍن هٿيارن جي سپلاءِ کي روڪڻ واري تقاضا تان هٿ ڪڍڻو پئجي ويو. افريقي رياستون اها تقاضا ڪرڻ لاءِ مجبور هيون، ڇو تہ ان براعظم ۾ هميشہ جاري رهندڙ جنگيون جزوي طور تي موجود وسيلن تي ڪنٽرول حاصل ڪرڻ لاءِ وڙهيون وينديون آهن.

٢٣ شخصيتن تي مشتمل ناليوارن ماڻهن جو هڪ گروپ بين الاقوامي ڪميشن "پيرس پراسيس" جي تحت ننڍا هٿيار تيار ڪرڻ وارن ملڪن سان تعاون ڪري رهيو آهي. اهي ٢٣ شخصيتون اقوام متحده جي سيڪريٽري جنرل سليم احمد سليم ۽ مالين جي صدر الفاعمر ڪوناري آهي. هن گروپ جو اسلحو تيار ڪرڻ وارن ملڪن سان تعاون ڪرڻ جو مقصد ڪوفي عنان واري ان تصور کي اڳتي وڌائڻو آهي جنهن ۾ ننڍن هٿيارن جي روڪٿام جي ڳالهہ ڪيل آهي. جنهن جو تعين ميلينيم رپورٽ ۾ ڪيو ويو آهي. "پيرس پراسيس" درآمد ڪرڻ

وارا، برآمد ڪرڻ وارا ۽ تيار ڪرڻ وارن ملڪن جي وچ ۾ هر سطح تي تعاون جي اهميت جو جائزو ورتو ويو. تنازعن جي شڪار علائقن جي طرفان اهڙن هٿيارن جي سپلاءِ مؤثر طريقي سان روڪڻ لاءِ اهو عمل نهايت ئي اهم آهي.

اسٽيٽ ريگيوليٽري ڪنٽرول کان ٻاهر ننڍن هٿيارن ۽ جنگي اوزارن جي غيرقانوني ڦهلاءُ کي ختم ڪرڻ جي سلسلي ۾ شامل اسلحو تيار ڪرڻ وارن ملڪن خود بخود اهڙا قدم کڻڻ شروع ڪري ڇڏيا آهن. مارڪنگ ۽ معلومات جي تبادلن جي ذريعن جي سراغ لڳائڻ جي حوالي سان ڪنهن بين الاقوامي قانوني وسيلي تي اتفاق راءِ ايندڙ سالن ۾ مشڪل ثابت ٿيندي، ان ڪري هٿيار تيار ڪندڙن کي پاڻمردو ئي قدم کڻڻا پوندا.

سمال آرمز ڪنٽرول جي ميدان ۾ مارڪنگ ۽ ٽريسنگ اهڙا شعبا آهن جتي ڪمرشل ۽ حڪومت جي زير نگراني مال تيار ڪرڻ وارن ۽ ان سان گڏوگڏ حڪومتن کي پاڻ ۾ ملي ڪم ڪرڻ ۾ فائدو آهي. ان اهم قدم جي ڪاميابيءَ لاءِ ننڍا هٿيار تيار ڪرڻ وارن ۽ برآمد ڪرڻ وارن ملڪن جي حڪومتن جي طرفان "پيرس پراسيس" جي حمايت ڪنهن به اهميت کان خالي ناهي.

www.bhutto.org

پاڪستان ۽ هندوستان: ڇا وري ٻيهر جنگ ٿيندي؟

رومن شهنشاهه جيلس سيزر کي Ides of March واري ڏينهن قتل ڪيو ويو هو، ان ڪانپوءِ اهو ڏينهن ڪيلينڊر ۾ هڪ خاص حيثيت اختيار ڪري ويو آهي. ڏکڻ ايشيا ۾ هندوستان ۽ پاڪستان پنهنجو Ides of March حاصل ڪري ورتو آهي ۽ هيءَ مئي جو مهينو آهي، جڏهن بهار جي موسم گرمي ۾ تبديل ٿيندي آهي ۽ گرمي شديد ٿي ويندي آهي. گذريل سال مئي مهيني ۾ ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ ڪارگل جي برفاني چوٽين تي ڇڪتاڻ موجود هئي. جڏهن ڪشميري مجاهدن غيرمتعين لائن آف ڪنٽرول پار ڪري ورتي هئي. اهو ٽڪراءُ ايترو ته شديد هو جو ايٽمي تصادم جو خطرو نظر اچڻ لڳو هو.

ان کان هڪ سال اڳ ٻنهي ملڪن پنهنجي پنهنجي طاقتن جو مظاهرو ڪيو هو. هندستان پنج ايٽمي ڌماڪا ڪيا، موٽ ۾ وري پاڪستان ڇهه ايٽمي ڌماڪا ڪري ڏيکاريا. ٻنهي ملڪن جي تماشي کي دنيا خوف ۽ حيراني وچان ڏسڻ لڳي هئي. ان کانپوءِ پابندي لڳي وئي. پوءِ ٻنهي ملڪن اعلان ڪيو ته هو ڪمپريهينسو ٽيسٽ بيني ٽريٽي (CT. BT) تي صحيحون ڪندا. اهي مقدس اعلان اقوام متحده جي جنرل اسيمبلي جي اجلاس ۾ سنجيدگي سان ڪيا ويا هئا. جڏهن دنيا جا جذبات ٺورا ٺڌا ٿيا ته اهي اعلان به اقوام متحده جي محافظ خاني ۾ وڃي آرامي ٿيا. جتي اهڙيون قراردادون رکيون وينديون آهن، جن تي عمل نه ٿي سگهندو هجي. انهن قراردادن ۾ ڪشمير واري مسئلي متعلق به قرارداد شامل آهي، جيڪا ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ ڇڪتاڻ جو سبب بڻيل آهي.

مارچ ۾ ڏکڻ ايشيا جي دوري دوران صدر ڪلنٽن ٻنهي ملڪن تي زور ڏنو ته هو اعتماد جي بحالي وارن قدمن متعلق ڳالهيون شروع ڪن ته جيئن علائقي ۾ امن جي قيام لاءِ مدد ملي سگهي. ٻنهي ملڪن نيڪ نيتيءَ سان ڳالهين تي اتفاق ڪيو پر ڳالهيون اڃا تائين شروع ٿي نه سگهيون آهن ۽ مارچ کانپوءِ هاڻي مئي جو مهينو اچي ويو آهي. گذريل هفتي پاڪستان نيشنل سيڪيورٽي ڪائونسل موجود سيڪيورٽي تي غور ويچار ڪيو. ان لائن آف ڪنٽرول تي ڇڪتاڻ واري صورتحال تي به بحث ڪيو. جتي ٻنهي ملڪن جون فوجون آمهون سامهون بيٺيون آهن.

اڃان اجلاس جاري هو ته پاڪستان جي هڪ ترجمان هندوستان تي توپن سان گولا وسائڻ جو الزام لڳايو، جنهن سان ٽي ڄڻا شهيد ۽ ڪيترائي زخمي ٿي پيا هئا. پاڪستان جي پرڏيهي سيڪريٽري اعلان ڪيو ته "جيڪڏهن نئين دهليءَ ڪشميري مجاهدن جو بهانو ڪري پاڪستان مٿان حملو ڪيو ته منهن ٽوڙ جواب ڏنو ويندو" هڪ غير واضح اشاري ۾ هن وڌيڪ چيو ته "اسان پنهنجي مڪمل دفاعي صلاحيتن کي استعمال ۾ آڻينداسين."

گذريل مئي جي مهيني ۾ ڪارگل واري تڪليف کان ڇنڱهندي هندوستان لاءِ پاڪستان هڪ پرڪشش نشانو آهي، ڇو ته بين الاقوامي طور تي هي ملڪ اڪيلو ٿي چڪو آهي. گذريل آڪٽوبر ۾ جنرلن هڪ غير عوامي آمر جو تختو اونڌو ڪيو هو. انهن جمهوريت جي بحالي جو ٽائيم ٽيبل نه ڏئي وقت جو ساٿ نه ڏنو. ٽيڪنوڪريٽس جي مبالغي آميز حد تائين مشهور ڪيل ٽيم جنهن کي فرض سونپيا ويا آهن. اها ٽيم صرف پنهنجي زخمن ڏانهن ڌيان ڏئي رهي آهي. ان حوالي سان مالياتي ٽيم به شامل آهي. جنهن جي روشن دماغ ماڻهن کي آئي ايم

ايف کان پئسن جي ضرورت هئي، جيڪا قرض جون ثماهي قسطون ڏئي پاڪستان جي معيشت کي ڌڪو ڏئي ٿي.

پنهنجي گهر جو نظام بهتر ڪرڻ بدران هنن اهو انڪشاف ڪري وڏيڪ رقم حاصل ڪرڻ جو فيصلو ڪيو تہ گذريل حڪومت انگن اکرن خاص طور تي خرچن جو وچور پيش ڪرڻ ۾ بدديانتي ڪئي هئي پر پوءِ ان جي باوجود ڪين بہ ڪا وڏي رقم نہ ملي سگهي آهي. آئي ايم ايف تہ رهندو ملڪ جي مٿان ٥٥ ملين ڊالرن جو ڏنڊ وڌو آهي. ان سنگين قسم جي غلطيءَ تي ڪنهن کي بہ نہ هٽايو ويو آهي. جنهن جي ڪري ملڪ اعتماد، سرمائي ۽ زرمبادلي کان محروم ٿي ويو آهي. سفارتڪارن جي ڪارڪردگي بہ ڪا سٺي ڪونہ رهي آهي، ڪين صدر ڪلنٽن جو پاڪستان جو دؤرو ڪرڻ جو ڏاڍو شوق هو، ان حد تائين جو هنن واشنگٽن مان ملندڙ اشارن کي بہ نظرانداز ڪري ڇڏيو. اهڙا اشارا واضع طور تي مسلسل پريس ۽ ٿنڪ ٽينڪ جي ذريعي ملندا رهيا. مسلسل هڪڙو ئي پيغام هو. پاڪستان کي آمريڪي پرڏيهي پاليسي کي ان الزام کان بچائڻ جي لاءِ ڪوششون ڪرڻيون پونديون تہ اها فوجي آمرن جي حمايت ڪري ٿي. ٻي صورت ۾ صدر ڪلنٽن جيڪڏهن دؤرو ڪيو بہ تہ اهو ڪجهہ ڪلاڪن جو دؤرو هوندو پوءِ هو جيڪو ڪجهہ چوندو حڪومت ان کي پسند نہ ڪندي. صدر ڪلنٽن پاڪستان جو دؤرو ڪيو ۽ هن جيڪو ڪجهہ چوڻ چاهيو ٿي حڪومت ان کي پسند نہ ڪيو، سچائي هوندن بہ تلخ ٿيندي آهي پر جيڪڏهن پاڪستان دوستاڻي جذبي تحت ڪلي دل سان لفظن کي نظرانداز ڪرڻ چاهي ٿو تہ ان سان صرف هندوستاني جرنيلن کي فائدو پوندو. جيڪي گذريل بهار واري موسم کان وٺي بدلو وٺڻ لاءِ ٻانهون مٿي ڪيون بيٺا آهن.

سياست ۾ ملوث ڪيل سيڪيورٽي ايجنسيون سيڪيورٽيءَ جي صورتحال کي سنڀالڻ ۾ ناڪام ويون آهن. گذريل هفتي آمريڪي حڪومت پاڪستان کي هڪ دهشتگرد ملڪ قرار ڏيڻ ۾ صرف هڪ قدم پوئتي رهجي وئي هئي، ان جي باوجود بہ حڪومت اهڙن گروپن متعلق مسلسل لاپرواهي جو مظاهرو ڪري رهي هئي. جيڪي پنهنجي ڪارڪنن کي مذهبي شدت پسندي ۽ دهشتگرديءَ جي تربيت ڏئي رهيا آهن. هڪ دفعو تڪليف ڏيندڙ واقعو اهو بہ ٿيو آهي تہ هڪ ناڪام بغاوت واري فوجي ليڊر کي آزاد ڪيو ويو آهي ۽ هڪ رپورٽ مطابق هن کي سڀ رعايتون بہ ڏنيون ويون آهن. ١٩٩٥ع ۾ ميجر جنرل ظهيرالاسلام، صدر، وزيراعظم ۽ آرمي چيف آف اسٽاف کي قتل ڪرڻ جو منصوبو تيار ڪيو هو. سندس منصوبي مطابق جي ايڇ ڪيو تي قبضو ڪرڻ کانپوءِ قوم کي خطاب ڪندو ۽ پاڪستان کي هڪ اهڙي اسلامي رياست قرار ڏيندو جيڪا اسلامي ملڪن جي وچ ۾ سرحدن کي تسليم نہ ڪندي. ميجر جنرل کي جيڪا هلڪي سزا ڏني وئي، اها سختيءَ جي حساب سان ان سلوڪ جي بلڪل برعڪس هئي جيڪو هاڻ اڳوڻي انٽيليجنس چيف ليفٽيننٽ جنرل ضياءُ الدين سان روا رکيو پيو وڃي. ليفٽيننٽ جنرل صاحب اڳوڻي وزيراعظم جي اِن ڪوشش ۾ مدد ڪرڻ جي ڪري جيل پهچي رهيو آهي، جيڪا هڪ وفادار جي تقرر جي ذريعي آرمي ۾ جوڙتوڙ ڪئي وڃي. جنرل ظهير جنهن کي اسلامي ڀائيچاري جي نالي تي بغاوت جي ڏوهہ ۾ سزا ڏني وئي هئي، کي اڳوڻين سهولتن سان گڏ آزاد ڪرڻ واري رپورٽ جيڪڏهن صحيح آهي تہ ان سان موجوده حڪومت جي اعلي طبقي ۾ طالبان جي حامي عنصرن لاءِ همدردي ظاهر ٿئي ٿي. پاڪستان جو فوجي حڪمران جنرل مشرف پنهنجي دعوي مطابق آزاد ۽ روشن خيال آهي. ڪيس شايد هڪ اهڙو طاقتور

www.bhutto.org

شخص چيو وڃي ٿو جيترو سندس هم منصب فوجي جنرل ضياءَ هو. هاڻ جيڪڏهن جنرل مشرف پنهنجي قيادت ۾ پاڪستان جي منزل جي وضاحت نٿو ڪري ته هي ملڪ جيئن پوءِ تيئن مشڪلاتن ۾ ڦاسندو ٿو وڃي جنهن جو انجام ٽڪراءُ آهي. فوجي حڪومت پنهنجي ضد تي قائم آهي. ٻئي پاسي هندوستاني قيادت اهڙي قسم جي لچڪ ڏيکاري رهي آهي جنهن کي چند ماڻهو ئي ممڪن سمجهن ٿا! سياسي مهارت ڏيکاريندي هندوستاني قيادت قلابازي کائي آل پارٽيز حريت ڪانفرنس جي حقيقت کي تسليم ڪرڻ شروع ڪيو آهي. حريت ڪانفرنس حدبندي جي ٻئي پار ڪشميري پارٽين جو هڪ گڏيل پليٽ فارم آهي جيڪو ڪشميري عوام جي نمائندگي ڪري ٿو. هندوستاني "عقاب" داخله جي وزير آڏواڻي ڊراماڻي طور تي آل پارٽيز حريت ڪانفرنس کي ڳالهين جي دعوت ڏني آهي. ڪانفرنس جي ڪيترن ئي ليڊرن کي جيل مان آزاد ڪيو ويو آهي. هندوستان ڪشميري قيادت کي پاڻ سان ملائڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي، جڏهن ته اسلام آباد غلط يا درست طور تي سرڪاري يا غير سرڪاري سطح تي ائين نظر اچي ٿو. جيئن هو ڪشميري قيادت جي جاءِ تي ڪثيرالنسل مسلح ويڙهاڪ گروپن کي اڳتي رهيو آهي، انهن ۾ حرڪت المجاهدين، لشڪر طيبه ۽ افغانين عربن تي مشتمل گروپ ۽ ڪجهه ٻيا گروپ شامل آهن جيڪي جهادي گروپن جي نالي سان ڄاتا سڃاتا وڃن ٿا. صدر ڪلنٽن جي دؤري کانپوءِ پنهنجي ملڪن جو رخ متعين ڪرڻ متعلق اسلام آباد جي پٺتي پاليسيءَ جي مقابلي ۾ نئين دهلي جو شفاف پٽو واضح نظر اچي رهيو آهي.

دهشتگرديءَ جي ڪري اسلام آباد کي تنبيهه ڪرڻ ۽ ڪيس دهشتگرد ملڪن جي فهرست ۾ شامل ڪرڻ کان پاسو ڪندي آمريڪا پاڪستان کي هدائتي ڇڏيو آهي ته سندس صبر جو پيمانو هاڻ لبريز ٿي چڪو آهي، ڪشميري مجاهدن کي آزاد ڪري ۽ ڪشميري ليڊرن کي ڳالهين جي دعوت ڏئي نئين دهلي واشنگٽن کي هدائتي ڇڏيو آهي ته هو مسئلي جي حل لاءِ نه پر مسئلي جي سبب تي ڳالهائڻ جي لاءِ تيار آهي. اسلام آباد جي طرفان هاڻ آمريڪا کي آگاهه ڪرڻو باقي آهي. ان جي خاموشي سان اعلي حلقن ۾ اهو تاثر پيدا ٿي رهيو آهي ته بين الاقوامي اسٽيج تي هندوستان ته هڪ "بنيادي ڪردار" جي حيثيت سان اڳتي وڌي رهيو آهي، جڏهن ته پاڪستان "هڪ بنيادي مسئلو" بڻجندو پيو وڃي.

ان تاثر جي ڪري هندوستان کي حوصلو ملي رهيو آهي ته جيئن هو لائن آف ڪنٽرول تي توپن سان گولا وسائيندو رهي. جڏهن ته هو ڪشميرين سان امن جون ڪوششون پڻ ڪري رهيو آهي. اها ئي خاموشي آهي جيڪا پاڪستان کي اڪيلو ڪري رهي آهي. جڏهن ته ان جي سرحدن تي گولاباريءَ سان گڏ سندس معيشت تي به حملا ٿي رهيا آهن.

چيو وڃي ٿو ته "جڏهن سردي جي موسم ايندي آهي ته پوءِ ڇا بهار پري رهي سگهي ٿي؟" جڏهن مئي جو مهينو اچي ٿو ته مصيبت اٿي کڙي ٿئي ٿي. پاڪستان جي جرنيلن جي لاءِ اهو ئي وقت آهي ته هو پنهنجون ترجيحات ترتيب ڏين. هو جمهوريت جي ٽائيم ٽيبل جي لاءِ سياسي ليڊرن سان ڳالهائي سگهن ٿا ته جيئن هو بگڙيل صورتحال جو مقابلو ڪري سگهن يا وري هو پنهنجي مشيرن سان گڏ ڪم ڪندا رهن. جن وٽ عقل ۽ شعور جي کوٽ آهي ۽ ان کان به گهٽ طاقت آهي ته هو جرنيلن جي سامهون ڳالهائي سگهن. اهو هڪ الميو هوندو ته جيڪڏهن بهار جي موسم صرف اجاڙ ۽ سنسان گرم موسم جي علامت بڻجي اچي.

www.bhutto.org

دهشتگردي ۽ فوجي حڪومت

٨ مئي تي هڪ خودڪش حملي ۾ حملو ڪندڙن پاڪستان ۾ موجود غير ملڪين کي پنهنجو نشانو بڻايو. نيوي جي بس ۾ بم ڌماڪي جي ڪري باهه ڀڙڪي پئي، جنهن جي نتيجي ۾ ست فرانسيسي انجنيئرن سميت ڪُل چوڏهن ماڻهو مري ويا. خودڪش حملو ڪندڙن جي حملي دؤران نيوزيلينڊ ڪرڪيٽ ٽيم ڏري تي بچي جيڪا شهر جي پوش علائقي ۾ هڪ فائيو اسٽار هوٽل ۾ ترسيل هئي. نيوزيلينڊ جي ٽيم ان ئي ڏينهن جهاز پڪڙي پنهنجي ملڪ رواني ٿي وئي. ان جي ڪري فرانس جي صدر شيراڪ صدارتي چونڊن جي خوشيءَ ۾ ٿيندڙ تقريب کي مختصر ڪري ڇڏيو. هن ئي سال اهو ٽيون وڏو خودڪش حملو آهي جيڪو فوجي آمريت جي دؤر ۾ ٿيو آهي. ان ڌماڪي جو شڪار بڻجڻ ڪانپوءِ فرانس به آمريڪا سان گڏ متاثر ٿيندڙ ملڪن ۾ شامل ٿي ويو آهي.

انساني عضوا رت جيان روڊ تي ٽڙيا پکڙيا پيا هئا. اهو دهشتگرديءَ واري عمل جو هڪ کُليل ثبوت هو. القائده ۽ طالبان جي پيروي ڪندي شدت پسند پاڪستان ۾ وري گڏ ٿي رهيا آهن. اها ڳالهه قطعي طور تي حيران ڪندڙ ناهي، ڇو ته انهن ۾ وڏو انگ انهن ماڻهن جو آهي جن کي ان وقت ڀرتي ڪري پاڪستان آندو ويو هو جڏهن افغانستان ۾ روس جي خلاف جنگ وڙهي پئي وئي.

جڏهن سوويت يونين افغانستان مان نڪري ويو ته ڪابل فتح ڪرڻ لاءِ عالمي حمايت به ختم ٿي وئي، حريت پسندن اهو محسوس ڪيو ته هنن هڪ عالمي طاقت کي شڪست ڏني آهي. ان ڪري هو ٻي سپرپاور کي به شڪست ڏئي سگهن ٿا. اهڙي طرح شدت پسندي ۽ ويڙهاڪن جنم ورتو.

سوويت يونين جي خاتمي ڪانپوءِ ڪشمير ۾ ويڙهاڪ پسندن کي اظهار جو موقعو مليو. پارٽي قبضي خلاف تمام گهٽو ڏک ۽ ڪاوڙ ڏسڻ ۾ آئي. ڪشميري ظلم جي خلاف سينو تاڻي بيهي رهيا ۽ اهڙي طرح ١٩٨٩ع ۾ هو اٿي پيا. هنن جي تحريڪ کي ١٩٩٦ع جي آخر ۾ افغانستان سان تعلق رکندڙ ماڻهن هاءِ جيڪ ڪري ورتو. ايستائين جو آل پارٽيز حريت ڪانفرنس جي اڳواڻن کي به ڪنڊائتو ڪيو ويو. هاڻ شدت پسند ٽن طرفن يعني افغانستان، پاڪستان ۽ ڪشمير ڪان به اڳتي وڌڻ لڳا آهن. ١٩٩٦ع ۾ پاڪستان ۾ جمهوريت جي خاتمي ڪانپوءِ افغان عنصر جي حمايت ڪرڻ وارن ويڙهاڪن کي پاڪستان تي ڪنٽرول حاصل ڪرڻ جو موقعو مليو. هن اليڪشن ۾ ڌانڌلي ڪئي ۽ انتظاميا تي قبضو ڪيو، جيئن جيئن نواز شريف غيرمقبول ٿيندو ويو تيئن هن جنرل مشرف جي پٺي ٺپڻ شروع ڪئي ته هو اقتدار تي قبضو ڪري. ظلم جي ڳالهه اها آهي ته بين الاقوامي ڪميونٽي به انتهاپسندي کي شڪست ڏيڻ جي لاءِ جنرل مشرف کي عظيم نجات ڏيارينڌڙ سمجهي ٿي. پاڪستان ۾ به ڪجهه ماڻهو اهو سمجهن ٿا ته پرويز مشرف انتهاپسندي کي شڪست ڏئي سگهي ٿو. هڪ اهڙي فوجي حڪومت تي ڀاڙڻ، جنهن کي شدت پسندن جي حمايت حاصل هجي، بلڪل ائين آهي جيئن ڪنهن باهه جي پوڄاري کي باهه وسائڻ جي ذميواري ڏني وڃي.

دهشتگرد ڪارروايون پاڪستان جي اپرندي ۽ اوڀر سرحدن تي جتي حالتون ڇڪتاڻ واريون آهن، منظم طريقي سان ٿي رهيون آهن. گذريل سال سيپٽمبر ۾ دهشتگردي جي خلاف جنگ ۾ شامل ٿيڻ واري فيصلي جو دفاع ڪندي پاڪستان جي فوجي ليڊر ان وچهي رابطي کي واضح ڪيو. پاڪستان جي قوم کي خطاب

www.bhutto.org

ڪندي هن چيو تہ هو وڏي برائي (هندستان) سان وڙهڻ جي لاءِ نندي برائي (آمريڪا) سان شامل ٿي رهيو آهي. پاڙيسري ملڪ افغانستان سان گڏ فرار ٿيندڙ القائده جي ڪارڪنن ۽ انهن پويان ويندڙ بين الاقوامي فورس جي ڪري صورتحال ڇڪتاڻ واري ٿي چڪي آهي، اڀرندي سرحد وٽ جيڪا ڀارت سان ملي ٿي اتي بہ صورتحال خراب ٿي چڪي آهي، ڀارت پنهنجي فوج سرحد تي گڏ ڪري ڇڏي آهي ۽ مطالبو ڪري رهيو آهي تہ پاڪستان ڀارتي پارليامينٽ تي حملو ڪندڙ گهربل ماڻهو ڀارت جي حوالي ڪري.

جڏهن آمريڪا القائده جي مفرور ڪارڪنن جي تلاش جي لاءِ پاڪستان تي دٻاءُ وڌو تہ ڀارت سان اڀرندي سرحد تي حالتون ڇڪتاڻ واري صورتحال اختيار ڪري ويون. ان موقعي تي پاڪستان اهو موقف اختيار ڪيو تہ سنڌس فوج ڀهريان ئي ڀارتي حملي جو دفاع ڪرڻ ۾ مصروف آهي. ان ڪري هو مؤثر طريقي سان آمريڪا جي مدد نہ ڪري سگهندي. ان سان ڪشمير واري مسئلي کي نمايان ٿيڻ ۾ هتو موقعو مليو. گذريل سال سياري جي مند ۾ آمريڪا اهو چاهيو پئي تہ پاڪستان افغانستان سان پنهنجون سرحدون سيل ڪري القائده جي مفرور ڪارڪنن کي پڪڙي. هوڏانهن ويڙهاڪ پسندن ڀارتي پارليامينٽ تي حملو ڪري ڪاميابي سان ان دٻاءُ کي گهٽايو. ايٽمي جنگ وارو ممڪن خطرو حقيقت بڻجي ويو ۽ بين الاقوامي ڪميونٽي ان خطري کي دور ڪرڻ لاءِ ڪوشش ۾ لڳي وئي.

گرمي جي موسم ايندي ئي آمريڪا پاڪستان تي دٻاءُ وڌو هو تہ اتر فرنٽيئر ۽ خطرناڪ قبائلي ماڻهن کي پنهنجي ڪنٽرول ۾ رکي جيڪي القائده جي لاءِ همدردي وارو جذبو رکن ٿا، ڪراچي ۾ فائيو اسٽار هوٽل جي ڀرسان دهشتگردي ۽ وارو حملو جنهن ۾ فرانسيسي ۽ ڪجهہ ٻيا ماڻهو مري ويا، ان وڌندڙ دٻاءُ جو دهشتگردن جي طرفان جواب هو، جنهن شهر کي هڪ وڏي صدمي جي نظر ڪري ڇڏيو. ان کان ٿورو عرصو پوءِ ١٤ مئي تي والاريل ڪشمير ۾ هڪ ڌماڪو ٿيو، جنهن ۾ ٻار ۽ عورتون مري ويون. ان ڌماڪي سان پاڪستان ۽ هندوستان جي وچ ۾ جنگ جا امڪان وڌي ويا. پاڪستاني فوج هڪ دفعو ٻيهر هندوستان جي سامهون سنڌس مقابلو ڪرڻ جي لاءِ موجود هئي ۽ هوڏانهن وري بين الاقوامي ڪميونٽي جنگ جي خطري کي گهٽائڻ لاءِ ڪوشش ۾ مصروف هئي. سياسي ميدان ۾ بہ اهو ئي طريقو واضح آهي. مثال طور جڏهن آگري ۾ سربراهہ ملاقات پاڪ – ڀارت ڳالهين جي دعوت ڏني رهي هئي ان وقت جنرل مشرف صدر تارڙ کي گهر ويهڻ ۽ صدارت تي قبضو ڪرڻ جو فيصلو ڪيو.

فيبروري ۾ جڏهن جنرل مشرف آمريڪا وڃڻ جو فيصلو ڪيو تہ سنڌس دؤري کان ڪجهہ ڏينهن اڳ ڊينئل پرل کي اغوا ڪري قتل ڪيو ويو، جيڪڏهن ڪنهن کي شڪ آهي تہ فوجي آمر جمهوري نظام جو درست متبادل هو تہ ڪيس جائزو وٺڻ گهرجي تہ اغوا واري عمل کي ڪهڙي نہ مشڪوڪ طريقي سان ختم ڪيو ويو.

ان کانپوءِ فوجي آمر ريفرينڊم ڪرايو. اپوزيشن بائيڪاٽ جي ذريعي منفي ووٽ جي ڪال ڏني، جنهن جي ڪري ٩٥ سيڪڙو ماڻهو پولنگ بوٿ کان پري رهيا. هاڻ وري جنرل مشرف ملڪ جي طوائف الملوڪيءَ سان پريل گهٽين ۾ ٻارنهن سئو جي لڳ ڀڳ ويڙهاڪن کي آزاد ڪري ڇڏي ڏنو آهي، سنڌس چوڻ آهي تہ انهن ويڙهاڪن کي عدالت جي فيصلي ڪانسواءِ جيل ۾ بند رکڻ غلط آهي پر ان جي ابتڙ پنهنجي سياسي حريفن جن کي عدالت جي طرفان بي ڏوهي قرار ڏنو ويو آهي، کي قيد رکڻ تي ڪوبہ شرم يا ندامت نٿي ٿئي. انهن ۾ ڪجهہ ڇهن ڇهن سالن کان هڪ اهڙي ملڪ ۾ بغير ڪنهن ريليف جي قيد ۾ پيا آهن. جتي

www.bhutto.org

هڪ ڪرنل عدالت جي ڪمري ۾ ويهي عدالت تي دٻاءُ وجهي ٿو. ۹۰ع واري ڏهاڪي کان وٺي ڪراچي ۾ دهشتگردي واري حملي تائين ۱۳۰ ويڙهاڪ مجرمن کي آزاد ڪيو ويو آهي. راڪيٽ لانچرز سان حملا ڪرڻ، سياسي قتل ڪرڻ، وڏي پيماني تي ماڻهو مارڻ ۽ حالتن کي خراب ڪرڻ جي سلسلي ۾ هو ڪراچي جي گهٽين کان چڱي طرح واقف آهن. هنن جا خفيہ اڏا آهن ۽ چوري جي ذريعي پنهنجي اسڪيمن جون مالي ضرورتون پوريون ڪن ٿا. هنن کي هٿيارن جي لڪل ڊپوئن تائين بہ رسائي حاصل آهي. هنن وٽ تجربو ۽ صلاحيت بہ موجود آهي تہ جيئن هو دهشتگرديءَ ۾ شدت آڻي پوري شهر ۾ ڦهلائي ڇڏين. اهڙن دهشتگردن کي آزاد ڪرڻ جو بهانو اهو پيش ڪيو ٿو وڃي تہ هنن جي آزادي سان جنرل مشرف کي اهي ووٽ ملي سگهن ٿا، جن جي هن کي ضرورت آهي. جنرل مشرف جو چوڻ آهي تہ هو سياسي پارٽين سان نهي هلڻ نٿو چاهي. ڇو تہ اهي پارٽيون بدعنوان آهن پر پوءِ بہ ڪجھ سياسي ليڊرن مٿان لڳندڙ الزامن کان انڪار ڪيو پيو وڃي ۽ اهڙن سياسي اڳواڻن کي بي ڏوهي قرار ڏنو پيو وڃي. ان جي لاءِ وري دليل اهو ڏنو پيو وڃي تہ جنرل مشرف کي اهڙا شدت پسند ڪنٽرول ڪري رهيا آهن جيڪي هڪ ڏانڌلي واري پروگرام جي ذريعي جمهوري قوتن کي ختم ڪرڻ لاءِ تيار ويٺا آهن. جيڪڏهن واقعي معاملو ائين آهي تہ پوءِ سندن اقتدار تي قابض رهڻ پاڪستان جي وحدت ۽ ان سان گڏوگڏ علائقائي امن ۽ عالمي سلامتيءَ جي لاءِ خطرو آهي. پاڪستان پگهارن، پينشن ۽ ٻين ڪيترين ئي رعايتن جي ذريعي پنهنجي انٽيليجنس ايجنسين تي اربين روپيا خرچ ڪري ٿو. چونڊيل مقامي ليڊر ۽ جونيئر پوليس آفيسر، طاقتور آئي ايس آئي، ملٽري انٽيليجنس، ڪور آف انٽيليجنس ۽ ٻين انٽيليجنس ايجنسين جي وڏن آفيسرن سان ڪم ڪري نٿا سگهن. اهڙي صورتحال ۾ ان ڳالھ جي وضاحت پيش نٿي ڪري سگهجي تہ اڪيون ۽ ڪن رکڻ وارو ايڏو وڏو فورس (جيڪو هر جاءِ تي موجود رهي ٿو) دهشتگردن، شدت پسندن ۽ ويڙهاڪ پسندن جي نگراني ڪرڻ جي قابل ڇو ڪونهي.

اپوزيشن پارٽيون ان ڳالھ تي يقين رکن ٿيون تہ شدت پسند انٽيليجنس کي رياست جي معاون سياسي پارٽي جي طور تي ڪنٽرول ڪن ٿا. انٽيليجنس، سياسي پارٽين کي ڪنٽرول ڪرڻ وارو ميجر جنرل صدارت جي ڇُرچَ تي سياسي اتحادن جي تعمير ۽ تخريب جي عمل ۾ مصروف آهن. غربت جي خاتمي جي قيمت تي اڪثر ڪري آفيسر سير سفر ڪندا آهن. روزانو الائونس وٺندا آهن ۽ سياستدانن سان رابطا ڪندا آهن. سندن مقصد ڪنگز پارٽي جي تشڪيل ۽ آڪٽوبر ۾ ٿيندڙ الڪيشن ۾ ڏانڌلي جي ذريعي اقتدار تي قبضو ڪرڻ آهي تہ جيئن انهن ماڻهن کي ٻاهر رکي سگهجي، جيڪي ۱۹۹۶ع ۾ اقتدار کان بيدخل ڪيا ويا هئا.

حڪومت جو تنزليءَ سان پاڳلپڻي طرف وڃڻ وارو عمل صرف ان صورت ۾ رڪجي سگهي ٿو تہ اهڙا شدت پسند جن ۱۹۹۶ع ۾ اقتدار تي قبضو ڪيو هو انهن کي شفاف چونڊن ذريعي بدلايو وڃي. ڇو تہ هنن سياسي تبديلي واري عمل کي روڪي ڇڏيو آهي. اهو صرف تڏهن ممڪن آهي جڏهن فوج ۽ عدليا چونڊ اصلاحات تي عملدرآمد ڪرائڻ جي سلسلي ۾ عوام سان گڏجي ٻوي جيڪو عوام جمهوريت ۾ يقين رکي ٿو. ٻي صورت ۾ گذريل سال سيپٽمبر ۾ افغانستان ۾ شروع ٿيل جنگ پارٽ ۾ انهن شدت پسند ذرين جي پشت تي ختم ٿيندي جيڪي انساني زندگين سان خطرناڪ راند کيڏڻ جو ارادو ڪري چڪا آهن.

www.bhutto.org

جمهوريت هٿان دهشتگردي جو انت

جمهوريت ۾ نہ جنگيون لڳنديون آهن ۽ نہ ئي وري بين الاقوامي طور تي دهشتگردي کي ڪو فروغ ملندو آهي. آمريڪا جو وزير ڪولن پائول جولاءِ ۾ جڏهن ڏکڻ ايشيا جي دؤري تي ايندو تہ آمريڪا جي ايجنڊا ۾ پاڪستاني عوام کي بااختيار بڻائڻ سرفهرست هجڻ گهرجي. ١١ سيپٽمبر وارن واقعن واري الميي ڪانپوءِ عالمي برادري جو ڌيان طالبان حڪومت جي خاتمي، القائده کي تباهہ ڪرڻ ۽ افغانستان ۾ مستحڪم حڪومت جي تشڪيل، ايٽمي هٿيارن سان مسلح پاڪستان ۽ ڀارت سان ڇڪتاڻ گهٽائڻ تي آهي.

اها ڳالهہ اڃان تائين اولهہ جي نوٽيس ۾ نہ آئي آهي تہ جنرل مشرف جو عسڪري جٿو مسلسل پاڪستان جي جمهوري ادارن کي تباهہ ڪري رهيو آهي. شيڊول مطابق نئين پارليامينٽ لاءِ چونڊ ١٠ آڪٽوبر تي ٿيڻ واري آهي. جنرل مشرف آمريڪا جي لاءِ افغانستان جي اهميت کي استعمال ڪندي پاڪستان ۾ چونڊ عمل ۾ ڏانڌلي ڪري پنهنجي آمريت کي مضبوط ڪرڻ چاهي ٿو.

ڏکڻ ايشيا ۾ سلامتي ۽ جيئن ١١ سيپٽمبر وارن واقعن جيڪو ظاهر ڪيو دنيا جي سلامتي شديد خطري ۾ آهي، صرف جمهوري پاڪستان ئي انتهاپسندي عسڪريت پسندي ۽ دهشتگردي کي ختم ڪري سگهي ٿو. مختصر وقفن جي لاءِ جڏهن پاڪستاني عوام کي جمهوري حڪومت جو موقعو ڏنو ويو تہ انهن تسلسل سان انهن پاليسين جي مخالفت ڪئي، جن جي ڪري افغانستان ۾ دهشتگردي کي فروغ مليو ۽ پاڙيسري ملڪ هندوستان سان ڇڪتاڻ ۾ بہ اضافو ٿيو.

ويڙهاڪ وري پاڪستان ۾ منظم ٿي رهيا آهن. گذريل سال افغانستان ۾ ڪين شڪست ملڻ ڪانپوءِ خودڪش حملن جو تباهي وارو سلسلو شروع ٿي ويو آهي. معاشري ۾ انتهاپسنديءَ کي سختي سان منهن ڏيڻ تمام ضروري آهي تہ جيئن اندروني ۽ بين الاقوامي سلامتي کي استحڪام ملي سگهي. پاڪستان کي ان برائي کان بچائڻ لاءِ سياسي جماعتون اهم ڪردار ادا ڪري سگهن ٿيون، اهي سياسي پارٽيون جن کي عوامي حمايت حاصل آهي. انهن کي گهرجي تہ انتهاپسند قوتن جي خلاف عام ماڻهن کي متحرڪ ڪري روڊن تي آندو وڃي.

گذريل اپريل ۾ ٿيل صدارتي ريفرينڊم مان اها ڳالهہ واضح ٿي تہ پاڪستان ۾ عدم قناعت جي ڪيفيت تمام گهڻي آهي. جمهوري پارليامينٽ قومي بحث ۾ عوام جي شموليت جي لاءِ موزون فورم طور ڪم اچي ٿي. هاڻ خطرو اهو آهي تہ ڌانڌلي ذريعي چونڊ عمل ويڙهاڪ پسندن جي هٿ ۾ هوندو. هو بيلٽ (ووٽ) بدران بلٽ يعني گوليءَ جو سهارو وٺندا.

جنرل مشرف جي دؤر ۾ ويڙهاڪ افغانستان ۽ ڪشمير ۾ نازڪ صورتحال جو شڪار سرحدن تي حالتن کي بگاڙڻ ۾ ڪامياب ويا آهن، جڏهن تہ تورابورا ۾ بمباريءَ ۾ شدت آڻي يا پاڪستان ۾ جڏهن قبائلي علائقن ۾ القائده تي سختي ڪئي وڃي ٿي تہ ويڙهاڪن جي حملي سان هندوستان سان ڇڪتاڻ ۾ وڌيڪ اضافو ٿئي ٿو. هندوستان جي انحراف سان ويڙهاڪن کي فائدو ٿئي ٿو جيڪي بچي وڃڻ ۾ ڪامياب ٿي وڃن ٿا، جو تہ عالمي توانائي ايٽمي هٿيارن سان مسلح ٻن ملڪن جي وچ ۾ جنگ کي ٽارڻ ۾ خرچ ٿئي ٿي.

اهم ڳالهہ اها آهي تہ ڊينئل پرل ڪيس ۾ عدالت عمر شيخ کي موت جي سزا جو جيڪو فيصلو ڏنو آهي ان کان اڳ واﻻريل ڪشمير ۾ ٢٢ عام ماڻهو دهشتگرد حملي ۾ مارجي ويا. مشرف جي حڪومت ٽن سالن تائين ڪنهن بہ شراڪت ڪانسواءِ لامحدود اختيارن جي مالڪ رهي آهي. هن ان سموري عرصي ۾ طالبان جا ناز نخرا برداشت

ڪيا. ايستائين جو صدر بش جڏهن "دوست يا دشمن" جي چوند جو حڪم صادر نہ ڪيو. ڪشمير جي اختلافي مسئلي متعلق تقريبن ٽن تنازعن سان هيءَ قيادت شامل حال رهي آهي. حڪومت وڏا وڏا ٽيڪس مڙهي ڇڏيا آهن پر پوءِ بہ ان سان اندروني طور تي روينيو ۾ ڪو خاطر خواهہ اضافو نہ ٿيو آهي، اڃان بہ زندگي جو معيار ويتر ڪري پيو آهي. آمريڪا جي پرڏيهي وزير ڪولن پائول جي دؤري سان آمريڪا کي اهو موقعو ملندو تہ هو پاڪستاني عوام کي دهشتگرديءَ خلاف جنگ ۾ شامل ڪري سگهي ۽ پاڪستاني عوام جي بنيادي ۽ جمهوري حق جي حمايت ڪري ويڙهاڪ پسندن کي ديوار سان لڳائي ڇڏي. آمريڪي پرڏيهي وزير کي خاص طور تي هيٺين ڳالهين جو خيال رکڻ گهرجي تہ:

هو جنرل مشرف تي زور ڏئي تہ جيئن هو متنازع آئيني ترميمون واپس وٺي جن تحت قانون مڙهڻ جا اختيار هڪ فرد واحد جي هٿ ۾ هليا ويا آهن. اتفاق راءِ جي لاءِ معاشري ۾ چيڪ اينڊ بيلنس جو هجڻ تمام ضروري آهي. پاڪستان جي صدارتي آمرانا اختيارن کي ڏسندي جن ۾ اليڪشن ڪانسواءِ وزيراعظم پارليامينٽ ۽ ڪابينا جي هڪ طرفي برطرفي بہ شامل آهي. اهو بہ چئي سگهجي ٿو تہ اهو انتهاپسندي جو نسخو آهي.

عالمي اليڪشن مانيٽرنگ فورس شڪ ڏنو وڃي جيڪو ان ڳالهہ کي يقيني بڻائي تہ ١٠ آڪٽوبر تي ٿيندڙ چوند ۾ سڀ جماعتون حصو وٺي سگهن ۽ چوند شفاف ٿينديون. جنرل مشرف جا حامي آفيسر ذاتي طور تي اپوزيشن جي اميدوارن کي ڏيجاري رهيا آهن. هڪ نئون ۽ غير حاضر قانون استعمال ڪري ماڻهن کي Popluar choice کان محروم ڪري رهيا آهن.

جنرل مشرف تي دٻاءُ وڌو وڃي تہ هو سياسي قيدين کي آزاد ڪري ۽ جلاوطنيءَ جي زندگي گهاريندڙ سياسي ليڊرن کي واپس اچڻ جي اجازت ڏئي، جن کي خوامخواهہ بدنام ڪيو ٿو وڃي. هڪ خاص مقصد تحت ڪين نشانو بڻايو ويو آهي، نام نهاد احتساب جو قانون هڪ ڍونگ آهي، اهي ماڻهو جيڪي مشرف جا ساٿي آهن، اهي آزاد آهن، پوءِ پلي اهي ڏوهاري ڇو نہ هجن.

آمريڪي پرڏيهي وزير ڪولن پائول ان ڳالهہ کي واضح ڪري سگهي ٿو تہ آمريڪا مستقبل جي آمريڪي امداد، عالمي قرض ۽ قرضن ۾ ريليف کي شفاف ۽ عالمي طور تي مڃيل اصولن تحت ٿيندڙ چوند سان مشروط ڪري جنهن سان پاڪستاني عوام جي بنيادي ۽ انساني حقن جي پاسداري ٿي سگهي. دهشتگرديءَ خلاف جنگ هڪ نئين مرحلي ۾ داخل ٿي چڪي آهي. پاڪستان ۾ حالتون اهڙيون آهن جو جيڪي دهشتگرديءَ کي فروغ ڏيڻ لاءِ بنياد فراهم ڪري سگهن ٿيون. ايندڙ ڪيترن ئي سالن تائين اها صورتحال برقرار رهي سگهي ٿي. جيستائين اولهہ خاص طور تي آمريڪا اهڙي معاشري جي تشڪيل جي لاءِ ڪردار ادا ڪري جنهن جو بنياد جمهوريت، تحمل ۽ انصاف تي مبني هجي. ماضي ۾ بہ ۽ هاڻي بہ جڏهن انهن کي پنهنجي مرضيءَ سان راءِ جي آزادي جو موقعو ڏنو ويندو تہ پاڪستاني عوام هڪ اهڙي حڪومت جي چوند ڪندو جيڪا اميد جا ڏيئا ٻارڻ ۾ دير نہ ڪندي.

آمريڪا کي گهرجي تہ پاڪستان جمهوريت سان هٿ چراند کان پاسو ڪري، دهشتگرد ۽ طالبان جي خوفناڪ خواب، جنهن دنيا کي تباهي جي ڪناري تي پهچائي ڇڏيو آهي، ان کي ٻيهر پاڙون مضبوط ڪرڻ جي اجازت نہ ڏئي. ڏکڻ ايشيا ۽ آمريڪا جي سلامتي جي لاءِ آمريڪي پرڏيهي وزير پاڪستاني عوام جي ان سلسلي ۾ مدد ڪري سگهي ٿو ۽ کيس ضرور مدد ڪرڻ گهرجي تہ جيئن هو 10 آڪٽوبر تي پنهنجي مقدر جو فيصلو ڪري سگهي.

www.bhutto.org

رياست اندر رياست قائم ڪرڻ جو نتيجو

قوم کي خطاب ڪندي جنرل مشرف اسٽيبلشمينٽ جي مذهبي جماعتن متعلق پاليسي کي لپيٽي ڇڏيو. جنرل مشرف دهشتگردن ۽ طالبان جي گاڊ فادر کان ٿيندو جديديت جي نمائندي طور پيش ٿيو. اهو ڪارنامو برطانيا جي وزيراعظم ٽوني بليئر ۽ آمريڪي سيڪريٽري آف اسٽيٽ ڪولن پائول جي ماهراڻي خدمتن جو نتيجو آهي، جنهن جو مقصد ڏکڻ ايشيا کي جنگ جي باهه کان بچائڻ آهي.

جهادي قوتن جي پٺڀرائي واري پاليسي جو قصو تمام ڪندي فوجي حڪومت سياسي قوتن جي ان مؤقف جي تصديق ڪري ڇڏي آهي، جنهن تحت هو هڪ ڊگهي عرصي کان ان کي "قومي سلامتي لاءِ خطرو" قرار ڏئي رهيون آهن. سياسي پارٽيون ڊگهي عرصي کان خانگي مسلح گروپن جي خلاف ڪريڪ ڊائون جي ضرورت تي زور ڏئي رهيون آهن، جڏهن ته فوجي حڪومت کي هاڻ به جنگ جا بادل نظر نٿا اچن ۽ پاڪستان جي انهن پاليسين جي ڪري بين الاقوامي طور تي ملڪ اڪيلو ٿي پيو آهي. هاڻ پاڪستان ۾ به مشرف آهن. هڪ ٢٠٠٢ع کان پهريان وارو مشرف جنهن جي جهاز کي سخت گير جنرلن حفاظت سان لينڊ ڪرايو هو. انهن ٽن سالن دؤران جنرل مشرف پاڪستان ۾ جهادي قوتن جي حامي قوتن جي لاءِ سويلين ڍانچو تعمير ڪيو، هنجي ويجهن ساٿين ۾ ڪيترا ته اهڙا هئا، جيڪي انٽيليجنس جو بيڪ گرائونڊ رکندڙ هئا. ٻيو مشرف ٢٠٠٢ع کانپوءِ جو آهي جنهن کنهن به پشيماني جو بار کڻڻ کانسواءِ پاڪستان کي فوجي جنگ جي ڪناري تائين پهچائي ڇڏيو آهي ۽ وري پرامن بقاءِ باهمي وارو اصول اختيار ڪري ورتو آهي، جنهن لاءِ سندس مخالف هر جاءِ تي دهل وڄائي رهيا آهن، پارٽ ڏانهن دوستي جو هٿ وڌائيندي جنرل مشرف پرڏيهي پاليسي جي انهن ٽي داءِ پيچن جو سهارو ورتو جن کان پاڪستان جي پهرين چونڊيل وزيراعظم ذوالفقار علي ڀٽو ڪم ورتو هو. ڀٽي صاحب ١٩٧٢ع ۾ شمله معاهدي تي صحيح ڪئي هئي ۽ سندس پارٽي وري ١٩٨٨ع ۾ اسلام آباد معاهدو طئه ڪيو، جنهن تحت پاڪستان ۽ ڀارت ان ڳالهه تي راضي ٿيا هئا ته هو هڪ ٻئي جي پنهنجي ايٽمي تنصيبات تي حملو نه ڪندا.

١١ سيپٽمبر واري آمريڪي واقعي دنيا جو رخ ئي بدلائي ڇڏيو پر افسوس جو مشرف حڪومت ان کي سمجهڻ ۾ ڪافي دير ڪري ڇڏي. پاڪستان جي سياسي اڳواڻن جنرل مشرف تي زور وڌو هو ته اسلام آباد کي جيش محمد ۽ لشڪر طيبه کان پري رکي پر افسوس جو اها ڳالهه سمجهي نه سگهيو ۽ نئين دهلي، واشنگٽن ۽ لنڊن حڪومت جي پويان پئجي ويا. ان کانپوءِ جنرل مشرف ٽيليويزن تي اچي انهن ويڙهاڪن جي خلاف پنهنجي نئين پاليسي جو اعلان ڪيو.

ان تقرير ۾ ڪٿي به ڀارت کي "ٽلو" ٽيڻ واري ڌمڪي نظر نه آئي، جيڪا هو دهشتگردي ۽ خلاف جنگ جي آغاز کان پهريان ڏيندو هو ۽ نه ئي وري اهي ٺڙاڪون ٻڌڻ ۾ آيون ته اسان "وڏي موزي" جي ذريعي "ننڍي موزي" جي خلاف وڙهي رهيا آهيون. مشرف ان ڳالهه جو به اعتراف ڪيو ته سندس زير اثر رياست ۾ سندس بالادستي ناهي رهي. اتي اهو به سوال پيدا ٿئي ٿو ته هاڻ هي ايندڙ وقت ۾ ڪهڙي بهتر ڪارڪردگي ڏيکاري سگهندو. پاڪستان جي آئين موجب جيڪڏهن ڪا حڪومت آئين جي روشني ۾ ملڪ هلائي نٿي سگهي ته ڪيس وڏيڪ اقتدار ۾ رهڻ جو حق به نٿو رهي پر جنرل مشرف ته اڃا تائين استعيفا به نه

ڏني آهي ۽ نه ئي سندس ڪابينا جو اهڙو موڙ نظر اچي ٿو.

جنرل مشرف جي تقرير اسٽيبلشمينٽ جي انهن مرغوب پاليسين تي قلابازي هئي، هن هڪ ٿيوڪريڪٽ رياست جي تصور، خانگي مسلح جٿا تيار ڪرڻ جي حق ۽ سياسي سرگرمين لاءِ پاڪستان جي زمين استعمال ڪرڻ سان گڏگڏ پاڙيسري ملڪ ڀارت سان پراڪسي پاليسي ۾ طاقت کي هٿيار جي طور تي استعمال ڪرڻ تي به وڏي تنقيد ڪئي. جڏهن ته جنرل مشرف جي جوڙيل انتظاميا جيڪا ان وقت قائم ڪئي وئي هئي. جڏهن سخت گير جنرل به ساڻس گڏ هئا ۽ کيس اقتدار ۾ وٺي آيا. اڄان تائين پنهنجي جاءِ تي قائم ۽ برقرار آهي. رياست جي بالادستي قائم ڪرڻ ۾ ناڪام ويندڙ ادارن جي اصلاح نه ڪرڻ تي جنرل مشرف جي حقيقي ايجنڊا متعلق به ڪجهه سوال غور طلب آهن. تجزيه نگار ان ڳالهه تي حيران آهن ته ڇا نئون اعلان جوڙ توڙ تي مبني آهي يا اسٽريٽجڪ نوعيت وارا آهن يا ان ڪانپوءِ اڃا ڪنهن ٻي قلابازي جي نوبت به اچي سگهي ٿي.

جنرل مشرف کي صرف نئين دهلي، واشنگٽن ۽ لنڊن کي خوش ڪرڻ ڪانسواءِ ٻيو گهڻو ڪجهه ڪرڻ به ضروري آهي. کيس اهڙن معاشرتي اصولن تي زور ڏيڻ کپي، جن جي ڪري تشدد کان پاڪ ۽ صاف جنريشن تيار ڪري سگهجي.

اهڙي قسم جي چيلينج سان منهن ڏيڻ هڪ اهڙي حڪومت لاءِ ڏاڍو ڏکيو هوندو آهي، جيڪا هڪ بحران مان نڪري ڪنهن ٻئي بحران ۾ ڦاسي چڪي هجي. اڄان افغانستان جي سرحدن تي بندوقون وات ڦاڙي رڙي رهيون هيون ته پاڪ — ڀارت جي فوجن جي وچ ۾ فائرنگ شروع ٿي وئي ۽ ٻنهي ملڪن جون فوجون هڪٻئي جي اکين ۾ اکيون وجهيو ويٺيون آهن ۽ اهڙي صورتحال ۾ ايٽمي قوتن جي حامل ٻن رياستن جي وچ ۾ ٽڪراءُ جا خطرا تمام گهڻو وڌي ويا آهن.

هڪ بحران مان نڪري ٻئي بحران ۾ داخل ٿيندي جنرل مشرف فوجي آمرن جي روايتن کي خوش اسلوبيءَ سان نڀايو. تاريخ ٻڌائي ٿي ته پاڪستان جي جمهوري اڳواڻن جنگ کان هميشه پاسو ڪيو آهي. جڏهن ته فوجي آمرن جي تاريخ ان جي بلڪل ابتڙ آهي.

جنرل ايوب جي فوجي آمريت جيڪو بدنام زمانا تاشقند وارو معاهدو ڪيو ان ڪانپوءِ ته ملڪ ١٩٦٥ع واري جنگ ۾ ڦاسي پيو. جنرل يحيٰ واري فوجي آمريت ١٩٧١ع ۾ اوڀر پاڪستان ۾ هٿيار ڦٽا ڪيا. جنرل ضياءُ جي آمريت ١٩٨٤ع ۾ سياچن گليشيئر کسرائي ڇڏيو. جنرل مشرف وري ١٩٩٩ع ۾ ڪارگل وارو مسئلو پيدا ڪيو ۽ شڪست کاڌي. طالبان کي اسامه بن لادن جي حوالي ڪرڻ لاءِ آماده ڪرڻ واري سندس عدم اهليت ٢٠٠١ع ۾ ورلڊ ٽريڊ سينٽر تي بمباري ۽ ان جي نتيجي ۾ پيدا ٿيندڙ دهشتگرديءَ جي خلاف جنگ جو سبب بڻي. آگري ۾ امن امان جي قيام واري مقصد ۾ ناڪاميءَ ٻين جنگ عظيم ڪانپوءِ ٢٠٠٢ع ۾ فوجي دستن جي نقل و حرڪت جي لاءِ راهون هموار ڪيون پر ڪنهن به حڪومتي عهديدار کي احتساب جي سزا لاءِ نامزد نه ڪيو ويو.

پاڪستان جي عوام جا به ڪجهه حق آهن. عوام جو انتهائي بنيادي حق انصاف پري چونڊ ذريعي حڪمرانن جو احتساب آهي.. جيڪڏهن چونڊون جانبدار انتظاميا جي تحت ٿيون ۽ پولنگ اسٽيشن ۾ ووٽ وجهڻ جي لاءِ اليڪشن ڪميشن ۾ ڪمپيوٽر هيڪنگ جي ذريعي غير منصفاڻيون ٿيون ته پاڪستان جو اندروني بحران اڄان به وڌيڪ خراب ٿي سگهي ٿو. ڇو ته انتهاپسند قوتون عوامي

www.bhutto.org

عدم اطمينان کي هاءِ جيڪ ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي وينديون.

حيرت جي ڳالهه ته جنرل مشرف پنهنجي تقرير جي دؤران "پاڪستان ۾ رياست اندر هڪ ٻي رياست" جي پاڙن ڪپڻ، سياسي قوتون اهو محاورو فوجي انٽيليجنس ايجنسين جي لاءِ استعمال ڪنديون آهن، جنهن جو سبب اهو آهي ته سويلين حضرات فوجي آفيسرن جي ترقي، تنزلي، فراغت يا ڪورٽ مارشل ڪانسواءِ پرتي ڪرڻ جو آئيني اختيار نٿا رکن. جڏهن ته جنرل مشرف کي بطور آرمي چيف اهو اختيار حاصل آهي. جنهن جي اثر هيٺ "رياست جي اندر هڪ ٻي رياست" جو وجود ڏکيو آهي ۽ جيڪڏهن وري طئي ٿيل پاليسي ۽ دئونس ڏانڌلي واري پاليسي جي وچ ۾ عدم تعلق ڏنو ويو ته پوءِ اهو به ٿي سگهي ٿو ته پاڪستان هڪ ٺي وقت ٻن ٻيڙين ۾ سوار آهي.

جمهوري حڪومتن جي دؤر ۾ پاڪ فوج کي امن جي قيام لاءِ ورتل ڪوشش جي نتيجي ۾ خراج تحسين پيش ڪيو ويندو آهي پر گڏوگڏ ٽن حوالن سان تنقيد جو نشانو به بڻايو ويندو آهي، پهريون، پارليامينٽ تي قبضو ڪرڻ جي صورت ۾ سندن پنهنجي ئي جيو اسٽريٽيجڪ ويزن تي اصرار. ٻيو چونڊيل نمائندن جي جيو اسٽريٽيجڪ ويزن جي نفاذ کان انڪار ڪندي انهن کي عدم استحڪام سان همڪنار ڪرڻ ۽ ٽيون سول معاملن جي انجام ڪاري وارو فرض سنڀالڻ مثال طور گيس جا بل جمع ڪرڻ وغيره. ان ڪانسواءِ مجاهد آسمان مان ڊائريڪٽ ته نه لهندا هئا نه، اهي به ته اسٽيبلشمينٽ جي پيداوار هئا، جڏهن والدين انتقام کان بچڻ لاءِ پنهنجن ئي ٻچن کي ڳهڻ لاءِ ڏند تکا ڪرڻ لڳن ته پوءِ ائين ئي ٿيندو آهي.

پاڪستان ۾ ڪشميري عوام جي لاءِ عظيم همدردي وارا جذبا موجود آهن. پلي ڪيترن ئي گروپن ۾ غيرڪشميرين جي اندر ڪاهي وڃڻ تي تنقيد ڪئي وڃي ٿي. اسٽيبلشمينٽ ڪارگل جي برفاني پهاڙين ۾ مجاهدن کي مرڻ جي لاءِ موڪليو. اهڙي طرح ڪين افغانستان جي سخت ۽ گرم موسم ۾ مرڻ جي لاءِ موڪليو ويو. جن کي ان ڪم لاءِ استعمال ڪيو ويو، انهن کي اسٽيبلشمينٽ جي غلط پاليسين جي قربان گاهه ئي اذيت جو نشانو بڻايو ويو. اها پاليسي جنهن جمهوريت کي ڪمزور ۽ وطن دوستن کي غدار قرار ڏيندي ڪيترن ئي غريب گهر اڻن جي نوجوانن کي بندوق کڻڻ تي مائل ڪيو. شايد ماضي جا دوست ۽ دشمن پشيماني جي چند لفظن جا حقدار آهن. هندوستان سان جنگ سان گڏ ايندڙ نسل پرستي واري لهر سميت ٻيا به ڪيترائي چيلينج دروازو کڙڪائي رهيا آهن.

ڪابل ۾ پاڪستان جي حامي حڪومت جي بدران هندوستان جي حامي حڪومت جي آمد ان ڳالهه ڏانهن اشارو آهي ته ٻن اهم صوبن يعني بلوچستان ۽ سرحد ۾ پشتون قومپرست لهر پيهر اٿڻ واري آهي، جو ته اهي ٻئي منصوبا ناراض پشتون افغان ۽ برهم مزاج قبائل جا گهر آهن.

هڪ ليڊر جو ڪم اهو هجڻ گهرجي ته اهو اهڙيون پاليسيون مرتب ڪري جن ۾ معروضي حالتن جو تجزيو شامل هئڻ گهرجي، جنهن سان ملڪي فلاح ۽ بهبود کي فروغ ملي سگهي. جنرل مشرف ٢٠٠١ع ۾ قوم کي خطاب ڪندي چيو ته "وڏي موذي (ڀارت) جي خلاف حمايت حاصل ڪرڻ لاءِ ننڍي موذي (آمريڪا) جي دهشتگردي خلاف جنگ ۾ شامل ٿي رهيا آهيون. ايندڙ عالمي حقيقتن جي روشني ۾ اهي لفظ بي وقتائتا هئا، جن ٻنهي قوتن کي موذي قرار ڏنو ويو هو. اهي ٻئي قوتون هٿياربند ۽ ويڙهاڪ پسندن جي خلاف ڪارروائي لاءِ مجبور ڪرڻ جي لاءِ هڪ ٿي ويون. اها الڳ ڳالهه آهي ته انهن جي خلاف ڪريڪ ڊائون به ضروري

www.bhutto.org

هو.)

جنگ جو خطرو پيدا ٿيڻ کان پهريان جنرل مشرف کي امن جي قيام لاءِ کيترائي موقعا مليا. اهڙي قسم جو هڪ موقعو آگري واري سربراهه ملاقات به هئي، اتي هو کو معاهدو ڪرڻ جي بدران تاج محل ۾ پنهنجي پراڻي گهر وٽ فوٽو ڪڍرائيندو رهيو. هڪ ٻيو موقعو ان وقت مليو جڏهن پاڪستان ۽ هندوستان ٻنهي دهشتگردي جي خلاف جنگ ۾ شموليت اختيار ڪئي، پر هن دفعي ان غلط فهمي نئين دهلي کي پڙڪائي وڌو، ڇو ته انڪل شام کي تورابورا ۾ اسلام آباد جي ضرورت آهي ۽ هو ڪشمير وارو قصو، پاڪ ڪرائي وٺندو. ٻين غلط اندازن ۾ ڪابل جو تختو اونڌو ڪرڻ جي باوجود طالبان سان ڇهتيل رهڻ ۽ اها اميد رکڻ ته رمضان جي دؤران جنگ بند ٿيندي، جڏهن ته اتر اتحاد ڪابل جي دروازي تي نڪ نڪ ڪري رهيو هو.

گذريل ٽن سالن جو قصو زبون حالي جو هڪ المناڪ داستان آهي. هاڻي حالتون اڃا ويتر خراب ٿي ويون آهن. اسٽيبلشمينٽ ان وقت پنهنجون اکيون بند رکيون، جڏهن خانگي هٿياربند گروپن ۾ سندن نائبن پوسٽر ڇاپيا ۽ ٽرڪون ڪرائي تي ورتيون، ڪيمپون لڳايون ۽ افغانستان ۾ "زميني جنگ جي ڪري" جهاد ۾ شامل ٿيڻ جو نعرو لڳائي نوجوانن کي ورغلايو. هزارين پاڪستاني نوجوان سرحد پار ڪري هليا ويا. افغانستان جي گهٽي گهٽي ۽ جهرجهنگ ۾ انهن نوجوانن جي لاشن کي ڳجهون ٽپينديون رهيون، جيڪي قيد ٿيا انهن کي يرغمال بڻايو ويو هاڻ وري انهن جي گهر وارن کان تاوان جو مطالبو ڪيو پيو وڃي. اهڙن نوجوانن جي غريب مٽن مائٽن جي وري اهڙي حالت آهي جو انهن لٽي ڪپڙي ڳيپي جي فڪر کان آزاد ٿيڻ لاءِ کين مدرسن ۾ موڪليو هو، اهو سڀ ڪجهه ان لاتعلقي ۽ هٺ ڌرميءَ جو نتيجو آهي جو پاڪستاني قوم فوجي حڪومت جي غلط پاليسين جي انساني ۽ سياسي قيمت چُڪائي رهي آهي. هڪ عام پاڪستاني جي لاءِ اها صورتحال ناقابل قبول آهي، اولهه جنرل مشرف کي ١١ سيپٽمبر ۽ جنوري ٢٠٠٢ع واري پاليسي جي ڪري قبول ڪيو آهي، پاڪستاني قوم ١١ سيپٽمبر ۽ جنوري ٢٠٠٢ع واري پاليسي جو نشانو بڻيل آهي ۽ نتيجي ۾ تڪليف واري دؤر مان گذري رهي آهي.

اها مشرف سرڪار ئي هئي، جيڪا اسامه بن لادن کي حاصل ڪرڻ ۾ ناڪام ٿي وئي ۽ ورلڊ ٽريڊ سينٽر تي بمباري يا جوابي طور ون ڊيز ڪٽر ۽ آڪسيجن ختم ڪندڙ بمن جي يلغار جو رستو روڪي سگهي، مشرف ڪارگل جو ميدان تيار ڪيو ۽ اهڙي طرح آگري واري سربراهه ملاقات کي به ناڪام ڪري ڇڏيو. مشرف جي حڪومت جي مٿان اسٽريٽيجڪ قلابازين جو بار پيل آهي، جنهن سندس اعتبار ختم ڪري ڇڏيو آهي.

جنرل اڃان به اولهه ۽ هندوستان سان اميدون وابسته ڪيون ويٺا آهن ته هو ويڙهاڪن خلاف ڪريڪ ڊائون جي انعام طور کين برسر اقتدار رهڻ جي اجازت ڏيندا. اولهه ۽ هندوستان ضرور سندن اميدوارن پوريون ڪندا پر ان جي قيمت پوري پاڪستاني قوم کي چڪائڻي پوندي.

ايران وارو شاهه خطي ۾ آزاد دنيا جي ٺاڻيدار جي حيثيت سان ڪم ڪندو هو. جمهوري قوتن کي بيدخل ڪرڻ واري سندس پاليسيءَ ايراني انقلاب جون راهون هموار ڪيون. جنهن جا اثر اڃان به باقي آهن. ڪنگز پارٽي جي ڪلهن تي سوار فوجي حڪومت جنهن سياسي قوتن جي خلاف جنگ جو محاذ کوليو رکيو آهي، ان

www.bhutto.org

ڪي مذهبي جماعتن جي اشاري تي نچڻو پوي ٿو. فوجي ۽ سلامتي معاملن بابت حڪومت سان سندن خفيہ رابطا غير جمهوري معاشري ۾ ڪين ناجائز فائدو حاصل ڪرڻ جو ڀرپور موقعو مهيا ڪري ٿو.

هڪ خوبي جيڪا اسلام آباد جي فوجي حڪومت ۾ آهي ۽ جيڪا هيٺان ڪان مٿي تائين هڪ جهڙي آهي، اهو اهو تہ "ديڳڙي مان نڪري چلهہ ۾ ڪرڻ" وارو رجحان تمام گهڻو آهي. ٻاهرين طاقتن کي خوش ڪرڻ جي لاءِ پنهنجي عوام جي باري ۾ هنن جو غيرلچڪدار رويي ڪين ملڪ جي اندر اعتماد کان محروم ڪري ڇڏيو آهي. امن، جمهوريت، انساني حقن ۽ قانون ۽ انصاف واري حڪومت جهڙن قدرن کان انڪار، سول سوسائٽي کي کوکلو ڪري رهيو آهي. هيءَ هڪ اهڙي حڪومت آهي جيڪا تشدد جي پيداوار آهي، جيڪا تشدد پيدا ڪري رهي آهي ۽ بذات خود تشدد جو شڪار آهي ۽ اهو بہ ممڪن آهي تہ سندس انجام بہ تشدد جي هٿان ٿئي. جيڪو يقينن عبرتناڪ هوندو.

پاڪستان هڪ اهڙي حڪومت جو حقدار آهي جيڪا هن آمريتي نظام کان بهتر هجي. جيڪا اقتدار جي ڪري ٻاهرين قوتن جي نازبرداريءَ کان آجي هجي.

www.bhutto.org

ڏاڍ ۽ اشتعال جي سياست

طالبان مليشا جي هٿوڪي احمد شاهه مسعود جي فوج جي خلاف واري حملي ڪانپوءِ طالبان وچ ايشيا جي رياستن جي دروازي تي دستڪ ڏئي رهيا آهن. پاڪستان جيڪو افغانستان جو پاڙيسري ملڪ آهي. ان کي اميد آهي تہ طالبان جي اها پيش قدمي پاڪستان لاءِ نيون راهون کولي ڇڏيندي.

گذريل ڪجهه مهينن دوران اعلي سطح جي آفيسرن روس جو دورو ڪيو آهي تہ جيئن روس جي حمايت حاصل ڪري سگهجي. روس پنهنجو سفير موڪلي جواب ڏئي ڇڏيو آهي. پر پاڪستان جي اميد پوري ٿي نہ سگهي، ڇو تہ روس جي صدر پيوٽن، هندوستان جي دوري تي هندوستان پهچڻ کان اڳ پاڪستان ۾ ڪجهه دير لاءِ قيام ڪندو.

پاڪستان اڌ صديءَ جي لڳ ڀڳ وقت تائين آمريڪا جو زبردست حليف رهيو آهي. ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ ان وقت تعلقات عروج تي هئا. جڏهن پاڪستان جون فوجون افغانستان ۾ سوويت يونين جي خلاف برسر پيڪار هيون پر جنهن ملڪ انهن ٻنهي ملڪن کي هڪ پليٽ فارم تي آڻي بيهاريو هو، هاڻ اهو ئي ملڪ انهن ٻنهي ملڪن جي وچ ۾ دوري پيدا ڪري رهيو آهي.

بين الاقوامي برادري پاڪستان مان خوش ناهي، ڇاڪاڻ تہ پاڪستان افغانستان جي بنياد پرست طالبان جي حمايت ڪري رهيو آهي، جيڪي هن وقت تقريبن پوري افغانستان تي قابض ٿي چڪا آهن. طالبان جو تعلق افغانستان کان ٻاهر ڪنهن ٻئي ملڪ سان آهي ۽ سندن ٽريننگ ڪيمپ بہ ٻئي ملڪ ۾ آهي، ان ڪري ئي طالبان کي هڪ زبردست قوت طور ڇاٽايو پيو وڃي. افغان طالبان اسلام جي تشريح جي حوالي سان انتهاپسند روين جا حامي آهن. افغان طالبان اسلام جي تشريح ان انداز ۾ ڪندا آهن تہ هو ٻين مذهبن ۽ عورتن کي برداشت نہ ڪندا آهن. انهن جي اهڙي رويي افغانستان کي ٻين مسلمان ملڪن کان بہ پري ڪري ڇڏيو آهي. پاڪستان نئين دنيا سان گڏجڻ جي صلاحيت نٿو رکي. نيو ورلڊ آرڊر ۾ فوجي عهدي بجاءِ مارڪيٽ کي وڌيڪ اهميت ڏني وڃي ٿي. آمريڪي امداد جي حصول ۾ ناڪامي ڪانپوءِ پاڪستان هاڻ روس ڏانهن ڏسڻ شروع ڪيو آهي.

ان ڳالهه کي نظر ۾ رکندي پاڪستان جا دوست طالبان وچ ايشيا جي رياستن جي دروازن تائين پهچي چڪا آهن. پاڪستان اهو سمجهي ٿو تہ روس جي نظر ۾ سندس اهميت وڌي وئي آهي. پاڪستان کي اميد آهي تہ اها صورتحال آمريڪا کي ڪجهه دير سوچڻ لاءِ مجبور ڪندي.

اتي هڪ سوال اهو بہ آهي تہ ڇا پاڪستان هڪ ڀيرو ڀيهر ڪنهن وڏي راند ۾ لهڻ جي اميد رکي ٿو؟ وچ ايشيا جون رياستون تيل ۽ گئس جي ذخيرن سان مالامال آهن ۽ اهي شيون اوڀر جي ابرندڙ اقتصادي صورتحال جي لاءِ وڏي اهميت رکن ٿيون. ان سڀي صورتحال جي باوجود پاڪستان پنهنجو پاڻ کي اڪيلو ڪري ڇڏيو آهي. پاڪستان کي اميد آهي تہ يا تہ روس سان تعلقات تيزي سان اڳتي وڌندا يا وري اولهہ هڪ دفعو ڀيهر پاڪستان کي اهميت ڏيڻ لاءِ مجبور ٿيندو. حقيقت ۾ پاڪستان ۾ فوجي انقلاب جي هڪ سال ڪانپوءِ ائين محسوس ٿئي ٿو تہ پاڪستان هن وقت مشڪلاتن ۾ اڪيلو رهجي ويو آهي. هڪ سال جي مختصر عرصي ۾ انتهائي ڊرامائي تبديليون رونما ٿيون آهن. پاڪستان هڪ ئي وقت آمريڪا، روس ۽ هندوستان کي پاڻ کان پري ڪري ڇڏيو آهي.

www.bhutto.org

هندوستان جو وزيراعظم گڏريل مهيني آمريڪا جو ڪامياب دؤرو ڪري موٽيو آهي. هن دؤري دؤران هندوستان کي اقتصادي قوت طور تسليم ڪيو ويو. روس جي صدر پيوٽن هندوستان کي فوجي قوت تسليم ڪندي پاڻ سان گڏ ترغيبات جو هڪ اهم پيڪيج ڪٽي آيو آهي. هندوستان جي ٽيبل تي ٽي 90 ايس جنگي ٽينڪ ۽ اسڪائي 30 ايم ڪي آئي ويڙهاڪ جهازن جا منصوبا پيا ڪيترائي جنگي اوزار ۽ ٽيڪنالاجي جي منتقليءَ جا منصوبا پيل آهن. ان جي برعڪس پاڪستان کي ڪجھ پراڻا هيلي ڪاپٽر ڏنا ويا آهن.

هندوستان ۽ روس جي وچ ۾ اهڙا اتعلقات آهن جيڪي سرد جنگ جي دؤران به قائم هئا. روس جي لاءِ هندوستان وڏي اهميت واري ملڪ آهي. چو ته روس جي اسلحي جو وڏي ۾ وڏو خريدار هندوستان ئي آهي. روس پاڪستان ڏانهن پنهنجو هٿ وڌائڻ کان پهريان سؤ دفعا سوچيندو، چو ته اهڙي صورتحال ۾ ڪيس هندوستان کي منهن ڏيڻو پوندو. پنهي ملڪن کي اسلامي برادري جي مخالفت کي به منهن ڏيڻو پوي ٿو. ڪشميري مجاهدن هندوستان جي اڌ فوج کي ڪشمير ۾ ڦاسائي رکيو آهي.

ٻئي پاسي وري روس کي چيچنيا جي مسلمان مجاهدن جي بغاوت سان به منهن ڏيڻو پئجي رهيو آهي ۽ هو چيچنيا ۾ بري طريقي سان ڦاٿل آهي. انهي ڪري روس ۽ هندوستان افغان طالبان جي ڪري گھڻو پريشان آهن، جيڪي وچ ايشيا جي دروازي تي ٺڪ ٺڪ ڪري رهيا آهن. عالمي سطح تي دهشتگردي ۽ طالبان جي خلاف وڏي پيماني تي عالمي راءِ هڪ ٿي رهي آهي ۽ هنن جي امداد ۽ حمايت جي سلسلي ۾ پاڪستان کي به ملوث ڪيو پيو وڃي. اهڙي قسم جو ماحول پيدا ٿيڻ سان چيچن ۽ ڪشميري عوام جي جائز ۽ حقيقي مسئلن ڏانهن ڌيان هٽندو پيو وڃي. موٽ ۾ سندن جدوجهد ۽ تحريڪن کي به نقصان پئجي رهيو آهي. هندوستان جي گڏيل پارليامينٽ کي خطاب ڪندي روسي صدر پيوٽن چيو ته "ڪشمير افغانستان ۽ روس جي اتر واري سرحد سان گڏ ڪسوه کان وٺي فلپائن تائين دهشتگردي ۾ هڪ ئي قسم جا ماڻهو ملوث آهن." هندوستان ۾ ان بيان کي ڏاڍي پذيرائي ملي ۽ ان کي نمايان طريقي سان تشهير به ڪيو ويو. آخر ۾ پنهي ملڪن گڏيل طور تي دهشتگردي سان منهن ڏيڻ لاءِ خصوصي دلچسپي جو اظهار به ڪيو.

اهڙي صورتحال ۾ روس سان گرم جوشي سان تعلقات وڌائڻ جي ڪوشش ممڪن نظر نٿي اچي. اڃان به ائين چئجي ته اهو پاڪستان جي طرفان طالبان ۽ دهشتگردي جي خلاف خيالن کي سمجهڻ لاءِ روس کي هڪ سٺو موقعو ملي پوندو.

ڇا اسلام آباد ۾ ويٺل ماڻهو انهي سخت ۽ خطرناڪ صورتحال کي سمجهي سگهندا؟ ائين ٿيندو نظر نٿو اچي. فوجي حڪومت ان ڳالهه تي قائم آهي ته حالتون ڪيتريون ئي سنگين ڇو نه هجن هن وٽ هر شيءِ جو جواب آهي.

پر پاڪستاني قوم جي گهڻائي اصل حالتن کي سمجهي چڪي آهي. ماڻهو وڏي تعداد ۾ صرف محفوظ پناهگاهن جي تلاش ۾ ملڪ ڇڏي وڃي رهيا آهن. هو پاڻ سان گڏ ڏوڪڙ پئسو به کڻي وڃي رهيا آهن. انگن اکرن مطابق گذريل ٻارنهن مهينن ۾ لڳ ڀڳ چار ارب ڊالر ملڪ کان ٻاهر منتقل ٿي چڪا آهن.

هاڻي جڏهن اسلام آباد جي لاءِ سياسي ۽ اقتصادي آپشنز ختم ٿيندا پيا وڃن، ان احساس جي شديد ضرورت آهي ته اصل ۾ طاقت ۽ استحڪام ڪنهن جمهوري

www.bhutto.org

نظام تحت ئي حاصل ڪري سگهجي ٿو. ڪرپشن جي نالي تي سياسي مخالفن کي رڳڙو لڳائڻ ۽ فوج جو پيٽ ڀرڻ جي لاءِ واپارين جو استحصال ڪرڻ، نهايت ئي تباهي واري پاليسي آهي. وفاق، جمهوريت غربت جي خاتمي جهڙن تصورن جو دنيا ۾ هميشه ذڪر ڪيو ويو آهي. ڏاڍ ۽ اشتعال واري سياست هڪ طاقت کي ايٽمي هٿيارن ۽ ٻئي ڪي طالبان جو ڊپ ڏئي ان سياست مان خوف پيدا ڪري پنهنجي لاءِ حمايت حاصل ڪرڻ وارا مقصد پورا نٿا ڪري سگهجن. ڏک جي ڳالهه اها آهي ته طالبان به هاڻ پاڪستان ۾ پنهنجي پراڻن دوستن مان بيزار ٿي ويا آهن، هو هاڻ ايران سان واپاري رستن ۽ متحده عرب امارات سان هوائي سفر جي امڪان جي تلاش ۾ آهن.

فوجي حڪومت مضبوطيءَ جا نوس بنياد قائم ڪرڻ لاءِ ڪن اصولن تي عمل ڪري صورتحال کي بهتر ڪري سگهي ٿي. خوف ۽ دهشت منفي قوتون آهن جن جا اثر اهڙا ته خطرناڪ آهن جو جيڪي انهن کي ڦهلائڻ جو ڪم ڪن ٿا انهن کي پنهنجو شڪار ڪري وٺنديون آهن. جڏهن ته گڏيل مفاد ۽ اجتماعي فائدن جي مثبت قدمن لاءِ ماڻهو ۽ قومون هڪٻئي جي ويجهو ايندا آهن اشتعال انگيزي واري سياست ترڪ ڪري پاڪستان امن ۽ خوشحالي حاصل ڪري سگهي ٿو.

www.bhutto.org

ڪابل سانحي ڪانپوءِ پاڪستان جو قدم

پاڪستان جي تاريخ سندس پاڙيسري ملڪ افغانستان تي پنهنجا گهرا اثر ڇڏي رهي آهي. القائده جي مشڪوڪ ماڻهن بابت سياسي سمجهوتي ۾ ناڪاميءَ جي ڪري علائقي ۾ ڪارا بادل گهمي رهيا آهن. 11 سيپٽمبر واري واقعي ڪانپوءِ سياست جو نئڪ نقشو ئي تبديل ٿي ويو آهي. آمريڪا جا بمبار جهاز 52-b هڪ اهڙي ملڪ تي بم وسائي رهيا آهن جيڪو سدائين جنگ جي منهن ۾ رهيو آهي. هن ملڪ شايد ئي ڪي امن ۽ سک جا ڏينهن ڏٺا هجن.

هتي عوام جي دلين ۾ افغانين جي لاءِ همدردي ۽ قرباني سان ڀرپور جذبات پيدا ٿي رهيا آهن ۽ هاڻ ته انهن کي ڪنٽرول ڪرڻ به مشڪل آهي. ڪيترن ئي ماڻهن ته جوش ۾ اچي پنهنجي عمر ڀر جي ڪمائي جهاد فنڊ ۾ ڏئي ڇڏي آهي. جڏهن ته ڪيترين ئي مائرن پنهنجي جگر جي ٽڪرن کي اسلامي جهاد ۾ شامل ٿيڻ لاءِ جنگ جي محاذ تي موڪلي ڇڏيو آهي. هنن کي اهو يقين ڏياريو ويو آهي ته زميني لڙائي شروع ٿيڻ جي صورت ۾ سندن فتح ٿيندي. دنيا جي واحد سپر پاور کي شڪست ڏيڻ واري جذبي سان سرشار هزارين مجاهد نوجوان ڪيمپن ۾ پهچي ويا آهن. جتي کين يقيني ڪاميابي جون خوشخبريون ٻڌايون ويون آهن. جنگ شروع ٿيڻ ڪانپوءِ نتيجي جو اندازو ڪنهن کي به نه هو. اسلام آباد جو خود اهو حال هو جو نوجوان بارڊر پار ڪري افغانستان ۾ داخل ٿي رهيا هئا ۽ هتي طالبان ڪان پوءِ واري صورتحال تي غور ڪيو پئي ويو.

بي يارو مددگار ۽ ضروري هٿيار پنهوار ڪانسواءِ طالبان جي سپر پاور سان جنگ جو انجام صاف نظر اچي رهيو هو ته کين شڪست ملندي. اسان جا جيڪي نوجوان ڪابل پهتا هئا، انهن کي بي يارومددگار اڪيلو ڇڏيو ويو. افغان مليشا ته جنگ شروع ٿيڻ سان ئي ڳوٺن جو رستو ورتو ۽ گم ٿي وئي ها باقي عرب مجاهدن مڙس ماڻهو ٿي مقابلو ڪيو ۽ جڏهن صورتحال نازڪ ٿي وئي ته پوءِ غارن ۽ پهاڙن واري پاسي نڪري ويا. پاڪستاني نوجوان افغانستان جي جاگرافيءَ کان بي خبر هئا. ان ڪري ڪيڏانهن وڃي به نه سگهيا. هنن کي يا ته گرفتار ڪيو ويو يا وري ماريو ويو. جن پاڪستاني ليڊرن کين جوش جذبي سان سرشار ڪري سرحد پار ڪرائي هئي، اهي وري گهرن ۾ "نظر بند" ٿي ويهي رهيا.

جڏهن اتر اتحاد وارن پيش قدمي شروع ڪئي ته نتيجي ۾ ڪيترائي پاڪستاني مارجي ويا. انهن ويچارن کي نه ته ڪنهن وڃڻ مهل روڪيو ۽ نه ئي وري ڪو لاش قبول ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو. انهن کي انهن جي ئي حال تي ڇڏيو ويو. عربن جي بيواهن ۽ يتيم ٻارن تي ڇا گذري، ڪنهن کي ڪا به خبر ڪونهي. شڪست پاڻ سان گڏ ڏاڍا تلخ نتيجا آڻيندي آهي. زميني جنگ ۾ فتح وارا خواب ساڀيان ٿي نه سگهيا ۽ ڪافرن جي خلاف جهاد جي حمايت ۾ نڪرندڙ جلوس به بند ٿي ويا. پوري ملڪ ۾ خاموشي ڇانئجي وئي. ڪيترن ئي حلقن جي طرفان ته اهو پڻ مطالبو ٿيڻ لڳو ته انهن ماڻهن کي پڪڙ ۾ آندو وڃي، جن نوجوانن کي ڀڙڪائي جنگ لاءِ تيار ڪيو. ڪيترا ماڻهو وري انهن مائرن سان همدردي ڪرڻ لڳا جن جا جوان پٽ جنگ ۾ مارجي ويا يا وري نوجوان بيواهن ۽ يتيمن لاءِ همدردي وارن جذبن جو اظهار ٿيڻ لڳو.

بي افغان جنگ سلامي دنيا لاءِ ٻئو سانحو آهي. اها هڪ اهڙي بي مقصد ۽ بي معني جنگ آهي جيڪا ڪڏهن به نه ٿيڻ گهرجي ها. بهرحال جنرل ضياءَ جي دور ۾ جيڪي مدرسا قائم ٿيا هئا، انهن جي لاءِ اها جنگ ساهي. بربادي ۽ ندامت جو سامان

ڪٽي آئي آهي.

طالبان سياسي مفاهمت کي رد ڪري ڪجهه به حاصل نه ڪري سگهيا آهن. جيڪي ماڻهو پهريان سندن حامي هئا. سي هاڻ خاموش ۽ ڏک ۾ ورتل ۾ آهن. فتح جا هزارين پيڙهه ٿيندا آهن جڏهن ته شڪست جي حيثيت هڪ يتيم جيان هوندي آهي جيڪي ماڻهو طالبان جي غير دانشمندانه حڪمت عملي جي حمايت ڪندا هئا. اهي اصل ۾ اخلاقي ۽ سياسي طور تي واقعن جا ذميوار آهن. انهن هزارين پاڪستانين جا جوابدار آهن. جن کي ٽيڪر ڏئي بي مقصد جنگ جي نظر ڪيو ويو هو.

طالبان جنگ جو هڪ فائدو اهو پيو ته پاڪستان سڄيءَ دنيا جي نگاهن جو مرڪز بڻجي ويو. اسلام آباد جي حڪمرانن جي قسمت چمڪي پئي. جڏهن ته ڪارا بادل اجا به آسمان تي ڇانيل آهن. دنيا جو ڌيان دهشتگردي ڏانهن آهي. جيڪڏهن اسان جي فوجي حڪومت اهو سمجهي ٿي ته همدردي جي هاڻوڪي لهر جي نتيجي ۾ پاڪستان جا سڀ مسئلا حل ٿي ويندا ته اها سندس غلط فهمي آهي.

جنرل ضياءَ جي دؤر ۾ سموري دنيا پاڪستان سان همدرديءَ جو اظهار ڪندي رهي پر ڪنهن به سياسي ۽ معاشي بحران جي حل جي تلاش لاءِ اسان جو ساٿ نه ڏنو. همدردي جي هاڻوڪي لهر به اسان جي قسمت کي بدلائي نه سگهندي. آخرڪار هر قوم کي پنهنجي ئي پيرن تي بيهڻو پوندو آهي پر جيستائين اندروني استحڪام ميسر نه هوندو، ٻاهريون همدرديون ڪنهن به ڪم جون نه آهن.

هن حڪومت جڏهن عالمي اتحاد ۾ شرڪت جو فيصلو ڪيو ته موت ۾ هن عوام لاءِ ڪوبه معاشي فائدو حاصل نه ڪري سگهي. اولهه وارا پهريان ته اهو پڇندا هئا ته ”اسان اسلام آباد جي لاءِ ڇا ٿا ڪري سگهون؟“ بون سمجهوتي ڪانپوءِ وري هاڻ هو پڇڻ لڳا آهن ته ”اسان ڪابل لاءِ ڇا ٿا ڪري سگهون“ اهو سوچڻ بلڪل حماقت آهي ته اربين ڪربين ڊالر جيڪي هاڻ ڪابل کي ملڻ وارا آهن. اهي پاڪستاني ٺيڪيدارن جي کيسي ۾ اچي ويندا. اسٽيبلشمينٽ جي افغان پاليسي اتر اتحاد سان گڏ پين ڪيترن ئي پشتون ليڊرن کي به پاڪستان کان پري ڪري ڇڏيو آهي. ان ڪري هو هاڻ پاڪستاني ٺيڪيدارن تي ڪڏهن به اعتماد نه ڪندا.

11 سيپٽمبر ڪانپوءِ آمريڪا جي سرگرم حمايت ڏسي اسان جي فوجي حڪومت هندوستان کي اکيون ڏيکارڻ شروع ڪيون هيون. اسلام آباد جي لاءِ اها جنگ جلد ئي ختم ٿي وئي. جنرل دوستم ڏکڻ طالبان کي هٿيار ڦٽا ڪرڻ ۽ سرينڊر ڪرڻ تي مجبور ڪري ڇڏيو. پاڪستان اڄ به ٻاهرين طاقت ۾ اها اميد لڳايو ويٺو آهي پر پنهنجي اندروني بحران ڏانهن ڪوبه ڌيان نٿو ڏنو وڃي. آمريت ۾ ڪوبه سرمائيدار سرمائيڪاري نه ڪندو آهي. تجارت معاشي ترقي جي ڪليدي مدرسن ۾ گم ٿي وئي. اڄڪلهه مدرسن ۾ شاگرد تجارتي ۽ ڪاروباري اصولن سکڻ بدران بندوق هلائڻ واري تربيت وٺي رهيا آهن. بهرحال 20 صدي جو سبق اهو ئي آهي ته پاڻ کي معاشي طور تي مضبوط ڪيو. اقتصادي مفاد پرامن تعلقات جي تعمير ۾ اهم ڪردار ادا ڪندا آهن.

ڏکڻ اوڀر ايشيا جي ترقي پذير منڊين کي عالمي تجارت ۽ پيداوار ۾ چڱي خاصي اهميت حاصل آهي. انگريزن جو انڊيا تي قبضو ڪرڻ ڪانپوءِ هي خطو دنيا جي مالدار خطن ۾ شمار ٿيندو هو. جيڪڏهن هتي اختلافن کي ڇڏي امن قائم ڪرڻ ڏنو وڃي ته هي خطو هڪ دفعو ٻيهر ترقي يافته ٿي سگهي ٿو.

دنيا جي آبادي جو چوٿون حصو ڏکڻ ايشيا ۾ آباد آهي. افسوسناڪ ڳالهه اها آهي ته هن جي مجموعي آمدني عالمي آمدني ٻه سيڪڙو کان به گهٽ آهن. هن جي 430 ڊالر في ڪس آمدني دنيا جي آمدني جو ايوريج 10 سيڪڙو ٿئي ٿو. جيڪو تمام گهٽ آهي. غربت ۽ بيماري جو مظهر آهي 45 سيڪڙو آبادي غربت ۽ بيماري جو

www.bhutto.org

شڪار آهي ۽ هن جي روزاني آمدني هڪ ڊالر کان به گهٽ آهي.جڏهن ته ٻه ڊالر کان گهٽ آمدني وارن جو تعداد ڪروڙن ۾ آهي. ترقي يافته ملڪ پنهنجي اختلافن کي هڪ پاسي رکي متفق ويليو سسٽم تحت ڪم ڪندا آهن. جنهن ۾ ماڻهن جي خواهش، قانون جي بالادستي، انصاف ڀري اليڪشن، انصاف ڀرئي عدالتي نظام جو احترام شامل آهي. پاڪستان ۾ اهڙي قسم جي سوچ اڃان تائين اڀري نه سگهي آهي. هتي ڪيترائي ماڻهو ڌانڌلي واري اليڪشن يا بي ايماني تي ٻڌل فيصلن کي "قومي مفاد" ۾ قبول ڪرڻ لاءِ تيار ويٺا آهن. افسوس جي ڳالهه اها آهي ته هتي قومي مفاد جو تعين اهڙا ماڻهو ڪندا آهن. جيڪي شڪست ۽ بدناميءَ جو طوق ڪٺي گهمندا آهن. 1971ع ۾ اوڀر پاڪستان ۾ "قومي مفاد" جي حوالي سان ڪهڙو حشر ڪيو ويو يا وري پوءِ 1979ع ۾ هڪ چونڊيل وزيراعظم کي ڦاهي ڏني وئي. 1987ع ۾ سياچن هٿ مان هليو ويو. 1999ع ۾ ڪارگل جي فتح شڪست ۾ بدلجي وئي. وري مستقبل کان بي پرواهه ٿيندي طالبان جي سرپرستي ڪئي وئي. ائين ٿو لڳي ته جڻ قومي مفاد تي عمل ڪرڻ اسٽيبلشمينٽ جو استحقاق آهي. تنهن جي ڪري بحث ڪرڻ جا سڀ دروازا بند ڪيا ويا آهن. پارليامينٽ معطل آهي ۽ جيڪي ماڻهو هن نام نهاد قومي مفاد کي چيلينج ڪن ٿا. انهن کي غدار قرار ڏنو وڃي ٿو. اهڙن ماڻهن کان ملڪي شهريت کسڻ جون تدبيرون ڪيون پيون وڃن، اهڙي قسم جي ناقابل برداشت پاليسيون. عدم تحمل ۽ عدم رواداري واري ڪلچر کي فروغ ڏئي رهيون آهن. هن ڪلچر کي چيلينج ڪرڻو پوندو. ٻي صورت ۾ پاڪستان پنهنجي پيرن تي بيهي سگهڻ جي صلاحيت کان محروم ٿي ويندو. جديد ڪاروباري نظام ۾ شاگردن کي اهو پڙهايو ويندو آهي ته "گراهڪ هميشه حق تي هوندو آهي." اهڙي طرح نظام ۾ به اسان کي تسليم ڪرڻ گهرجي ته ووٽر هميشه حق تي هوندو آهي. جيڪي جرنيل ماڻهن جي راءِ شماري واري حق کي رد ڪن ٿا. اهي ملڪ لاءِ مسئلا پيدا ڪرڻ جو سبب بڻجن ٿا. ڏکڻ ايشيا ۾ امن قائم ٿيڻ سان اقتصادي ترقيءَ جا دروازا کلي سگهن ٿا. انساني ترقي هن خطي کي معاشي لحاظ کان خوشحال بڻائي سگهي ٿي. هن وقت پاڪستان دنيا جي اسٽريٽيجڪ حصي ۾ آهي ۽ ان نئي صورتحال مان فائدو وٺندي پنهنجي قسمت ٺاهي سگهي ٿو. حيرت جي ڳالهه اها آهي ته اسان جا جرنيل تباهي واريون پيشنگويون ڪندا آهن. 1996ع ۾ ڪجهه جرنيلن چيو ته عراق آمريڪا جي لاءِ ويٽنام ثابت ٿيندو. 1999ع ۾ ڪارگل واري معرڪي متعلق چيو ويو ته اهو اسان جي عزت ۽ وقار جو سبب بڻجندو. هاڻوڪي افغان جنگ بابت اهو چيو ويو ته طالبان آمريڪا کي سبق سيکاري ڇڏيندا. ان جي برعڪس سياسي ليڊرن جي اها ڳالهه درست نڪتي ته هڪ برتر فوجي قوت پاڻ کان ڪشمير قوت تي غالب رهندي. تڏهن ئي ته 1990ع ۾ ڪويت تي قبضو، 1999ع ۾ ڪارگل جو معرڪو ۽ 2001ع ۾ افغان جنگ بابت جرنيلن جا سڀئي انداز غلط نڪتا. تاريخ جو اهو سبق پنهنجي جاءِ تي بلڪل صحيح آهي ته جنگ هڪ اهڙو سنجيده ڪاروبار آهي، جيڪو اڪيلي جرنيل لاءِ ڇڏي نٿو سگهجي.

پاڪستان جي لاءِ اولهه جي حمايت يافته ۽ نوڪر شاهي جي حمايت يافته ڊڪٽيٽر جي وچ ۾ ڪو ٽيون آپشن به هجڻ گهرجي. 1979ع ۾ آيت الله خميني جي انقلاب جي ڪاميابي ۾ ٽئين آپشن واري فقدان اهم رول ادا ڪيو هو. پاڪستان جي عوام جي لاءِ سياسي استحڪام ۽ معاشي بحالي جي منزل ان وقت شروع ٿيندي، جڏهن جرنيل واپس پنهنجي بيرڪن ۾ هليا ويندا ۽ ان حقيقت کي تسليم ڪندا ته "ووٽر هميشه حق تي هوندو آهي."

www.bhutto.org

افغانستان جون عورتون

اجوڪي دنيا ۾ ڊرامائي تبديليون اچي رهيون آهن. انهن تبديلين ۾ افغاني عورتن جي زندگين ۾ تبديلي به هڪ وڏي تبديلي آهي. طالبان حڪومت ختم ٿيڻ ڪانپوءِ افغانستان جون عورتون گهٽ ۽ ٻوسٽ واري ماحول مان نڪري آزاديءَ سان ساهه کڻي رهيون آهن. هاڻ انهن کي پنهنجي زندگي گذارڻ لاءِ بلڪل آزادي آهي. هو جيڪو چاهين پائين ۽ جيڏانهن چاهين اتي اچي وڃي سگهن ٿيون.

افغانستان ۾ عورتن جي لاءِ بدليل ان ماحول کي ان ڳالهه مان به محسوس ڪري سگهجي ٿو ته ڪرزئي جي حڪومت ۾ ٻن عورتن کي وزارت جي عهدي تي رکيو ويو آهي. انهن ٻن عورتن مان هڪ ملڪ جي نائب وزير اعظم ٿيندي. اهو اعلى عهدو عورت کي ملڻ، ان ڳالهه جو اشارو آهي ته افغانستان جي عورتن تي اعتماد جو اظهار ڪيو ويو آهي.

اها سياسي ڪاميابي عورتن کي ان جدوجهد جي نتيجي ۾ ملي آهي. جيڪا جدوجهد هنن پنهنجي حقن جي حاصلات لاءِ ڪئي هئي. افغان عورتون طالبان مخالف مهم ۾ پڻ سرگرم آهن. افغاني عورتن جي ان مهم کي سموري دنيا ۾ واکاڻيو پيو وڃي ۽ حمايت پڻ ڪئي وڃي ٿي. جڏهن افغانين جا مختلف گروپ اقوام متحده جي نمائندي جيڪو افغانستان ۾ يو اين او جي نمائندگي ڪري ٿو، جناب مخدر ابراهيمي سان جرمني جي شهر بون ۾ گڏ ٿيا ۽ ملاقات ڪئي ته ان وقت اٽلي جي پارليامينٽ جي ميمبر جي سربراهي ۾ عورتن جو هڪ گروپ آيو، جنهن ڪابل انتظاميا ۾ عورتن جي نمائندگي جو مطالبو ڪيو. ان سڄي پسمنظر ۾ هڪ عورت تمام وڏو ۽ اهم ڪردار ادا ڪيو، ان عورت جو نالو ايمابو نينو آهي. هو سڄي دنيا ۾ عورتن جي مختلف گروپن سان ملي ان ڳالهه کي يقيني بڻائڻ جي ڪوشش ڪري رهي هئي ته پهرين ڊسمبر تي افغانستان ۾ جڙندڙ نئين نظام ۾ افغاني عورتن کي نمائندگي ڏيڻ لاءِ سڄي دنيا ۾ مطالبا ڪيا وڃن. افغانستان جي پاڙيسري ملڪ پاڪستان ۾ پڻ عورتون پنهنجي پاڙيسري ڀينرن جي حمايت ۾ گڏ ٿيون هيون.

پاڪستان پيپلزپارٽيءَ جون عهديدار ۽ اڳوڻي پارليامينٽ ميمبر عورتون اسلام آباد ۾ پارليامينٽ هائوس اڳيان گڏ ٿيون ۽ افغان عورتن جي حمايت ۾ مظاهرو ڪيو. هنن اقوام متحده کي افغان حڪومت ۾ عورتن جي نمائندگي لاءِ سفارشون پڻ پيش ڪيون. پاڪستان ۾ عورتن کي ڪيترين ئي مشڪلاتن کي منهن ڏيڻو پيو ۽ فوجي حڪومت وري انهن عورتن جي نمائندگي لاءِ سفارشون پڻ پيش ڪيون. پاڪستان ۾ عورتن کي ڪيترين ئي مشڪلاتن کي منهن ڏيڻو پيو ۽ فوجي حڪومت وري انهن عورتن جي خلاف پوليس کي استعمال ڪيو ۽ ڪيترين عورتن کي ته گرفتار به ڪيو ويو پر پوءِ به هو پنهنجي موقف تي ثابت قدم رهيون.

محترمه بونينو جيءَ عمل مان اهو ثابت ٿيو ته پوري دنيا جي سيني اهم گروپن جو تعاون ڪيترو ضروري هوندو آهي، جديد ٽيڪنالاجي جي پهچ ۽ معلومات کي ماڻهن جي لاءِ ڪيترو نه سستو ۽ آسان ڪري ڇڏيو آهي. اهي مظاهرا سٺ ملڪن ۾ ڪيا ويا. جن ۾ پاڪستان به شامل آهي.

هاڻ جڏهن افغانستان ۾ جنگ ڪانپوءِ ماڻهو پنهنجي زندگين کي معمول ڏانهن آڻي رهيا آهن نه سين الاقوامي برادري مان اها اميد ڪري سگهجي ٿي ته هو

www.bhutto.org

پنهنجو ڪردار ادا ڪندي. بون ۾ ٿيندڙ ڳالهين جو دارومدار ان ڳالهه تي به آهي ته افغانستان جون پارٽيون ان حقيقت کان واقفيت حاصل ڪن ته افغانستان جي معاشري ۾ ترقي ۽ تعمير جي لاءِ اقتصادي تعاون جي به ضرورت آهي. ورلڊ بينڪ کان به اميد ڪري سگهجي ٿي ته اها به ان سلسلي ۾ پنهجو ڪردار ادا ڪندي. ايڪويهين صدي ۾ عورتون اهم سياسي قد تن جي طور تي ابري رهيون آهن. انهن مان اها اميد ڪئي پئي وڃي ته هو اڳتي اچي ٻارن جي سارسنڀال ۽ خاندان جي ڀلائي ۽ بهتري لاءِ پنهنجو ڪردار ادا ڪنديون. اها اميد پڻ ڪئي پئي وڃي ته بين الاقوامي برادري افغانستان جي اقتصادي بحالي دوران عورتن تي خاص ڌيان ڏيندي.

ڪجهه وقت اڳ پڙهيل لکيل ماڻهن غربت ۽ تضادن جي وچ ۾ رشتو ثابت ڪيو. هنن جو چوڻ هو ته جيڪي ملڪ تضادن جو شڪار آهن، اصل ۾ اهي غريب آهن. هاڻ اهي دانشور وري هڪ اهم رشتو تلاش ڪري رهيا آهن. جيڪو عورتن جي حقن ۽ غربت جي وچ ۾ آهي. جيڪي ملڪ عورتن کي انهن جا حق ڏين ٿا، اهي ئي ملڪ غربت کي ختم ڪرڻ لاءِ بهتر طريقي سان عمل ڪري سگهن ٿا ۽ اهي تعليم ۽ صحت جي سهولتن لاءِ پڻ سنا ذريعا پيدا ڪري سگهن ٿا. صحت ۽ تعليم تي خرچ ڪرڻ سان اهي ملڪ پنهنجي اقتصادي پيداوار وڌائي سگهن ٿا ۽ ملڪ مان ڪرپشن کي گهٽ ڪري سگهن ٿا.

هن وقت افغانستان ۾ عورتن ۽ مردن جي وچ ۾ تمام وڏو فرق آهي، پاڪستان ۾ به عورتن ۽ مردن جي وچ ۾ ساڳيو فرق آهي. بهرحال بين الاقوامي برادري عورتن جي حقن تي ڌيان ڏيڻ سان اهو فرق ختم ڪرڻ چاهي ٿي.

گذريل صديءَ جي پوئين چوٿائي ۾ دنيا ۾ عورتن جي حالتن ۾ ڪجهه تبديلي واقع آئي آهي. پراڻن دقيانوسي خيالن جي بدران هاڻ نوان معيار قائم ٿيندا پيا وڃن، اهي معيار عورتن جي شامهون اچي معاشري جي تعمير ۾ اهم ڪردار ادا ڪرڻ ۾ مدد ڪري رهيا آهن پر اڃان به عورتن کي هڪ ڏکيو مفاصلو طئي ڪرڻو آهي. اڃان ترقي يافته ملڪن جهڙوڪ آمريڪا، اتي به عورتن جي آمدني مردن جي ڀيٽ ۾ گهٽ آهي. جڏهن ته عورتون به مرد جيترو ئي ڪم ڪن ٿيون. عورتن وٽ ذريعا به آهن ته پئسو به آهي. هاڻي به پارليامينٽ، تجارت، پروفيشنل ورڪ، بيوروڪريسي ۽ فوج وغيره ۾ به عورتن جي نمائندگي تمام گهٽ آهي. اڳتي هلي عورتن جي تعليم وڌڻ سان اها صورتحال اڃا به تبديل ٿي ويندي.

اقوام متحده طرفان عورتن جي بيجنگ واري ڪانفرنس ان حوالي سان اهم قدم هو. سڄي دنيا هڪ جاءِ تي گڏ ٿي ۽ عورتن جي حقن متعلق ڪم ڪرڻ جو عزم ڪيو. پاڪستان به 1985ع واري اجلاس ۾ شامل هو ۽ پاڪستان ته ان ڪنوينشن تي صحيحون به ڪيون، جنهن ۾ عورتن جي خلاف تعليمي ميدان ۾ تعصب ختم ڪرڻ جو عهد ڪيو ويو هو.

گذريل سال حالتون تيزيءَ سان تبديل ٿيون، جيستائين طالبان اقتدار ۾ هئا ته ان وقت تائين افغانستان جي عورتن جي بهتريءَ جي ڪا به اميد نه هئي پر ورلڊ ٽريڊ سينٽر تي ٿيل حملي جي صورتحال کي هڪدم بدلائي ڇڏيو. چيو وڃي ٿو ته هاڻ دنيا پهرين جيان ڪڏهن به نه رهندي. ان موضوع تي ڪتاب ۽ رسالا شايع ٿي رهيا آهن پر پاڪستان ۽ افغانستان ۾ عوام کي خبر آهي ته دنيا جي ان تبديليءَ جي حوالي سان هڪ اهم عنصر موجود آهي ۽ اهو عنصر آهي عورتن جي حقن ۽ ڪردار وارو جيڪو هو حاصل ڪري وٺنديون.

افغانستان ۾ سڀ کان وڌيڪ تشدد جو شڪار عورتون ٿي رهيون آهن. ويهن سالن تائين هو جنگ ۽ موت جي منهن ۾ رهيون آهن. هنن جا مرد هڪ هڪ ڪري ماريا ويا آهن. عورتون جواني ۾ ئي بيواهه ٿي ويون آهن. اهڙيون جوان مائرون نه ته ڪو ڪم ڪري سگهن ٿيون ۽ نه وري ڪين گهر کان ٻاهر نڪرڻ جي آزادي هئي پر ان جي باوجود به ڪين پنهنجي ٻچن جو پيٽ پالڻو هو. هنن جون زندگيون عذاب ۾ ورتل هيون پر پوءِ به هنن پنهنجي ٻچن جي خاطر سڀني مصيبتن کي بهادري سان منهن ڏنو.

افغانستان جي عورتن جي جدوجهد، چئلينجن کي بهادري سان منهن ڏيڻ وارو داستان آهي، ڪيترين ئي مشڪلاتن جي باوجود به اهو ناميدي، تڪليف ۽ ڏک سور کي منهن ڏيڻ وارو داستان آهي.

امن واري ماحول ۾ رهڻ وارن کي اها خبر ئي نه هوندي آهي ته جنگ واري ماحول ۾ رهندڙ عورتن جي حالت ڇا هوندي آهي. امن واري فضا ۾ رهندڙ عورتون ان وقت تائين جنگ کي سمجهي نٿيون سگهن، جيستائين الله تعالى کانئن امن وارو انعام واپس نٿو وٺي. افغانستان جي عورتن جي جذبي کان گهڻو ڪجهه سکي سگهجي ٿو پر سڀ کان وڏو سبق اهو آهي ته هنن امن جي لاءِ سڀ ڪجهه بهادري سان برداشت ڪيو آهي. امن ئي اسان کي انسان ناهي ٿو. جڏهن ته جنگ جي حالت ۾ ماڻهو حيوان بڻجي ويندو آهي، ڪيترائي مهاجر انسانيت کان هيٺين سطح واري ڪئمپن ۾ زندگي گذارڻ لاءِ مجبور آهن. هنن جا ٻار بک وگهي مري رهيا آهن، افغانستان ۾ عورتن جي حالت ته ويتر ئي خراب هئي. لاتعداد ڏکويل راتيون ۽ ڏکيا ڏينهن افغاني عورتن انتهائي گهٽ اميد سان گذاريا. هڪ پورو انساني نسل جنگ ۾ جوان ٿيو. هاڻ ان نسل کي اهو موقعو مليو آهي جيڪو سندن والدين کي نه ملي سگهيو هو. هاڻوڪي نئين افغان حڪومت ۾ عورتن جي وزيرن جي عهدن تي تقرري ڪانپوءِ افغانستان هڪ اڳتي قدم ضرور وڌايو آهي ۽ هن موقعي تي سڄي دنيا جون عورتون هنن لاءِ نيڪ خواهشن جو اظهار ڪن ٿيون. هڪ عورت جي ڪاميابي سڀني عورتن جي ڪاميابي هوندي آهي.

www.bhutto.org

قيادت جي تبديلي ۽ وچ اوڀر ۾ امن جا امڪان

ايڪويهين صدي پنهنجي شروع ۾ ئي اسلامي دنيا جي قيادت هڪ نئين نسل جي هٿن ۾ ڏسي رهي آهي. مراڪش، اردن ۽ شام سميت ڪيترن ئي اهم مسلمان ملڪن ۾ گذريل ٿوري عرصي دوران قيادت ۾ تبديلي آئي آهي.

قيادت جي تبديلي هڪ نسل کان ٻئي نسل تائين هڪ اهڙي وقت ۾ اچڻ شروع ٿي آهي، جڏهن دنيا سرد جنگ جي ماحول مان نڪري نيو ورلڊ آرڊر واري فضا ۾ داخل ٿي رهي آهي، ان ڪري ئي نئين تهيءَ جي ليڊرن کي جمهوريت، استحڪام، گلوبلائيزيشن ۽ امن امان جهڙن مسئلن کي منهن ڏيڻ لاءِ ڏکيائيون پيش اچي رهيون آهن.

ان ڳالهه جو گهڻو دارومدار ليڊر جي صلاحيت، کيس مُيسر ادارتي حمايت (Institutional Support) ۽ سندس قوم جي آيل مسئلن جي نوعيت تي پڻ آهي. ان ڪري هر ملڪ جي صورتحال ۽ سندس قوم جي آيل مسئلن جي نوعيت تي پڻ آهي. ان ڪري ئي هر هڪ ملڪ جي صورتحال مختلف آهي.

مراڪش جو نئون بادشاهه محمد پيدا ٿيڻ سان ئي پنهنجي پيءُ جو جانشين ٿي ويو هو. تخت جو يقيني وارث هجڻ جي ڪري رياست جي سينئي ادارن کي يقين هو ته هو ئي حڪمران ٿيندو. ڇاڪاڻ ته سندس پيدائش دوران ئي سانس وفاداري جو قسم کڻايو ويو هو. بين الاقوامي حمايت به کنهن شڪ شبهي کان متاهين هئي ۽ اها اميد ڪئي پئي وئي ته ايندڙ بادشاهه پر ڏيهي معاملن ۾ پنهنجي والد جي پاليسين کي جاري رکندو. ان ڪري ئي ملڪ جي اندر کنهن به تبديلي لاءِ متس ڪو دٻاءُ نه هو ۽ هو داخلي معاملن کي بهتر نموني سان منهن ڏئي سگهيو پئي.

ان سازگار صورتحال جي ڪري مراڪش جي بادشاهه کي ڪافي اعتماد حاصل ٿيو ۽ کيس اختلافي معاملن ڏانهن ڌيان ڏيڻ جو خوب موقعو مليو. پرڏيهي صورتحال سازگار هجڻ جي ڪري کيس پنهنجي پيءُ جي ڪجهه داخلي پاليسين کي ڇڏڻ ۾ ڪا ڏکيائي پيش نه آئي. هڪ بدنام داخلا واري وزير کي هٽايو ويو ۽ سياسي قيدين کي آزاد ڪيو ويو. شاهي محل جي طرفان اهو به اشارو ڏنو ويو ته داخلي معاملن ۽ مسئلن تي بحث مباحثي ڪرڻ ۾ ڪابه پابندي ناهي.

اردن جي بادشاهه جو پٽ هئڻ جي ناتي شهزادي عبدالله جي تربيت مستقبل جي بادشاهه طور نه ڪئي وئي هئي. عبدالله جي عمر خاموشي سان گذري رهي هئي پر اردن ڪو عام ملڪ ڪونه هو. وچ اوڀر ۾ امن جي عمل ۾ مرڪزي حيثيت هئڻ جي ناتي اسرائيل سان تعلقات جي حوالي سان سندس والد شاهه حسين کي دنيا جي ان پرخطر علائقي ۾ مضبوطيءَ جي علامت سمجهيو ويندو هو. اها ملڪه نور سان شاهه حسين جي شادي هئي، جنهن اردن ۾ مختلف ادارن کي جانشيني ۾ تبديلي لاءِ مائل ڪيو. ملڪه نور ۽ ولي عهد جي خاندان جي وچ ۾ تعلقات ڇڪتاڻ جو شڪار هئا، جڏهن ته شاهه حسين ڪينسر واري مرض جي ڪري بستري داخل هو ته اردن جي ڪيترن ئي ادارن جا سربراهه ولي عهد جي تبديلي لاءِ ملڪه جا همآواز بڻجي پيا. جڏهن شاهه حسين اردن واپس آيو ته اها اميد ڪئي پئي وئي ته هو ملڪه نور جي ننڍڙي پٽ کي ولي عهد نامزد ڪري. شاهه پنهنجي وڏي پٽ شهزادي عبدالله کي ئي پنهنجو جانشين مقرر ڪيو. پنهنجي خاندان، عوام، فوج ۽ ٻين ادارن جي حمايت حاصل ڪرڻ جي لاءِ شهزادي عبدالله کي سوچي سمجهي قدم

www.bhutto.org

ڪٽٽا پوندا. پهرين حمايت جو دارومدار به ان ڳالهه تي آهي ته هو پنهنجي والد جي پرڏيهي پاليسي کي قائم رکڻ لاءِ ڪيترو پابند رهي ٿو، اندروني محاذ تي ڪيس بيروزگاري، بک، بدحالي ۽ ٻين ڪيترن ئي مسئلن کي منهن ڏيڻو پوندو. سندن ملڪ اسرائيل سان بظاهر ته بهتر تعلقات قائم رکي ٿو پر اها ئي پاليسي سندن لاءِ ڪيترين ئي مشڪلاتون به پيدا ڪري سگهي ٿي. ڇو ته ننڍي عمر ۽ تجربي جي کوٽ جي ڪري وچ اوڀر ۾ طاقت جي توازن واري راند ۾ اردن جي پوزيشن کي قائم رکڻ واري آزمائش ۾ ڪيتري تائين ڪامياب وڃي سگهندو؟

اهو ئي هڪ واحد ليڊر آهي، جيڪو ماڊرنائيزيشن ۽ گلوبلائيزيشن کي ايڊاپٽ Adopt ڪرڻ لاءِ تيزيءَ سان ڪو قدم کڻي سگهي ٿو، ڇو ته امن جي معاملن تي پهريان به ڪافي ڪم ٿي چڪو آهي. حقيقت ۾ ماڊرنائيزيشن اهڙو عمل آهي جنهن سان وسيع تر حمايت حاصل ڪري سگهي ٿو.

مراڪش ۽ اردن بين الاقوامي سطح تي هڪ جهڙو تشخص رکن ٿا پر شام جي صورتحال ٿوري مختلف آهي. شام هڪ اهڙو ملڪ آهي جيڪو وچ مشرق ۾ امن لاءِ وڏي اهميت رکي ٿو پر هن اقوام متحده تي صحيح ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو آهي. پنهنجي آخري ڏينهن ۾ به جڏهن ته اسرائيلي فوجون لبنان مان نڪري رهيون هيون. شام واري صدر حافظ الاسد ڪنهن امن سمجهوتي تي صحيح ڪرڻ کان انڪار ڪيو. جڏهن ته ائين ڪرڻ جي ڪري ٿوري گهٽي ايڊجسٽمينٽ سان ڪولان وارو سچو علائقو شام کي ملي سگهيو پئي.

"زمين جي هڪ هڪ انچ جي واپسي" اهو هڪ اهڙو وصيت نامو آهي جيڪو هو پنهنجي ملڪ لاءِ ڇڏي ويو آهي. هاڻي اها ڳالهه يقين سان نٿي چئي سگهجي ته سندس پٽ ۽ جان نشين ڊاڪٽر بشر يا شام جي اقتدار واري نظام جا ٻيا عنصر ۽ عوام هن جي وصيت کي ڇڏڻ لاءِ تيار ٿيندا؟

صدر حافظ الاسد شام تي ٽيهه سال حڪومت ڪئي پر اها ڪنهن واحد فرد جي حڪمراني نه هئي، هن خطي ۾ شام جي ڪردار جي حوالي سان اندروني اتفاق راءِ جي علمبرداري ڪئي. ان اتفاق راءِ جي ڪري شام پوري خطي ۾ هڪ اهم طاقت بڻجي اڀريو. لبنان جو صدر لاحود هڪ اهڙو ليڊر هو جيڪو شام جي موحوم صدر جي جنازي نماز سان گڏ قبر تائين گڏجي ويو. ان سان شام واري "به ملڪ پر هڪ عوام" واري نعري جي عڪاسي ٿئي ٿي. ڪجهه ماڻهو اهڙا به آهن، جيڪي ان آسري ۾ آهن ته برطانيا ۾ تعليم حاصل ڪندڙ حافظ الاسد جو پٽ ۽ جانشين بشر روايتن کي ٽوڙيندو ۽ پنهنجي پيءُ جي بنسبت لچڪ جو مظاهرو ڪندو. حقيقت ۾ اها هڪ وڏي اميد آهي جيڪا ايتري آسان به ناهي.

شام جا ڪيترائي حلقا ڊاڪٽر بشر جي حمايت لاءِ تيار ويٺا آهن ته جيئن عالمي راءِ جي ابتڙ هڪ آزاد ۽ خودمختيار ملڪ جي حيثيت سان وچ اوڀر ۾ خودمختيار ملڪ جي حيثيت مطابق شام جو مقام رهي. ڪيترائي ماڻهو ان معاملي ۾ مونجهاري جو شڪار آهن ته ڊاڪٽر بشر جيڪو پنهنجي وڏي ڀاءُ جي وفات ڪانپوءِ منظرعام تي آيو آهي، اقتدار ۾ ڪامياب به ويندو يا نه. اهڙا ماڻهو بشر الاسد جي صلاحيتن جو صحيح انداز و به نٿا لڳائي سگهن.

بشر الاسد جي عمر ان وقت چار سال هئي جڏهن سندس والد صدر بڻيو هو. هو هڪ اهڙي سياسي ماحول ۾ وڏو ٿيو آهي، جتي ڪيترن ئي ڏهاڪن تائين اهم سياسي ليڊرن جو اچڻ وڃڻ رهيو آهي. اقتدار جي فضا ۾ تربيت وٺندڙ ماڻهن لاءِ اقتدار ڪافي آسان ٿي پوندو آهي. هن وٽ هڪ خاموش اعتماد به آهي. جيڪو اهم

www.bhutto.org

سياستدانن سان ميل ملاقات ڪانپوءِ قائم ٿيو آهي. ان ڪان به وڌيڪ اعتماد ۽ اختيار ڪيس ان ڄاڻ ۽ شعور مان مليو آهي ته ملڪ ڪي هلائڻ لاءِ اهو ئي اهم ترين شخص آهي.

عوام، پارليامينٽ، بعث پارٽي ۽ فوج سڀ بشر الاسد جي حمايت ڪري رهيا آهن. سندس خاندان هن جي پويان آهي، سندس چاچو رفعت الاسد ڪاري رڌ جي نالي سان مشهور آهي، جنهن مان هن ڪي ڪو به خطرو ناهي. اندروني طور تي بشر الاسد نوجوانن جي ڪترن ئي طبقن ڪي بااختيار بڻائڻ ۽ اقتدار ۾ وٺي اچڻ چاهي ٿو. ٽيڪنالاجي ماڊرنائزيشن، ڪامياب ۽ صاف سٿري حڪومت جهڙي مقصد جو ٽارگيٽ هوندا. انٽرنيٽ ۾ هن جي دلچسپي ڪي ڪيترائي ماڻهو چاهين ٿا ۽ واکاڻين ٿا. چيو وڃي ٿو ته ڊاڪٽر بشر الاسد جي زير قيادت شام اقتصادي طور تي "وڌيڪ ڪليل" هئڻ جي بدران "گهٽ محدود" هوندو. اولهه جي لاءِ اصل اهميت وچ اوڀر ۾ امن واري عمل جي آهي. صدر ڪلنٽن چيو هو ته "صدر حافظ الاسد امن جي لاءِ هڪ Strategic Choice تي عمل ڪيو آهي." ان تشويش جو اظهار به ڪيو پيو وڃي ته شام ۾ قيادت جي تبديلي امن اواري عمل ۾ رڪاوٽ جو سبب به بڻجي سگهي ٿي. پر جيڪڏهن اسرائيل ان لچڪ جو مظاهرو ڪري ٿو. جنهن جي اميد هو حافظ الاسد سان لاڳو ڪيو وينو آهي ته هو امن جي لاءِ هڪ "اسٽريٽجڪ چوائس" جي چونڊ ڪري ته ائين ٿي نه سگهندو.

تاريخ ۾ اهڙا لمحا ۽ موقعا ايندا آهن جن ڪي جيڪڏهن وقت تي استعمال ڪيو وڃي ته پوءِ روين ۽ راين ۾ ڪافي تبديليون اچي سگهن ٿيون. صدر حافظ الاسد جو موت به هڪ اهڙي موقعي تي واقع ٿيو آهي جيڪو ماضي جي نفسياتي ذهنيت ڪي هڪ بهتر مستقبل ۾ تبديل ڪرڻ لاءِ مددگار ٿي سگهي ٿو. اها لڪل ڳالهه ڪونهي، جيئن نيوز ويڪ لکيو آهي ته "اسرائيل ۽ شام جي وچ ۾ امن ڳالهين ۾ صرف گولان جون ٽڪريون ۽ بحر گيلي جي ساحل تي به ٿي سو گز رڪاوٽ آهن." اسرائيلي وزيراعظم وٽ قيادت جي اظهار جو موقع آهي ته هو رڪاوٽ ڪي هٽائيندي امن معاهدي جي پيشڪش ڪري خطي ۾ نفسياتي اڳيرائي لاءِ راهه همواي.

بشر الاسد کان اها اميد رکڻ ته هو ان لچڪ جو مظاهرو ڪري جنهن لچڪ جو مظاهرو ايهود بارڪ جي لاءِ وڌيڪ آسان آهي. جڏهن ته ٻيو عوام سڀ هڪ جهڙو آهي، غير ضروري طور تي ڪاميابي جي امڪانن ڪي ڊوڙ ڪرڻ جي برابر آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته ايهود بارڪ جو حڪومتي اتحاد، پنهنجي پارلياماني حمايت وڃائي چڪو آهي. اها ڳالهه ايهود بارڪ جي لاءِ اهم سبب بڻجي سگهيو پئي ته هو امن جي قيام لاءِ اڳتي اچي ۽ اڳتي قدم وڌائڻ واري شخصيت جي حيثيت سان پاڻ ڪي پيش ڪري تاريخ ۾ پنهنجو نالو لکرائي. ايهود بارڪ جي اهڙي قدم سان نه صرف امن ڪي فائدو ٿيندو پر جنگ جي انهن زخمن ڪي پرجڻ ۾ مدد پڻ ملندي جيڪي ٻنهي ڌرين جي ماڻهن هڪٻئي ڪي ڏنا آهن.

صدر حافظ الاسد جي تعزيت لاءِ ايندڙ انهن پنجن اسرائيلي پارليامينٽ جي ميمبرن ڪي ايتري اهميت نه ڏني وئي، جيڪي دڳ ذريعي پهتا هئا. هر پنجن مان هڪ اسرائيل نسلاً فلسطيني آهي. سرد جنگ واري دنيا ۾ اتحاد تي ٻڌل حڪومتن ۾ اضافي جي ڪري جتي ائيڊيالاجي بدران حقيقت پسندي عمليت پسندي (Pragmatism) وڌيڪ اختيار ڪري وئي آهي. خود اسرائيل جي اندر مستقبل تي نظر رکڻ وارن ليڊرن لاءِ عرب ووٽ امن جي لاءِ انتهائي اهميت وارا آهن. چو ته اهو چيو پيو وڃي ته "اسان مان ڪنهن هڪ جي ڪاميابي سڀني جي ڪاميابي آهي."

www.bhutto.org

ترقي پذير ملڪن لاءِ ڪاميابي وارو دڳ

ايڪويهين صديءَ ۾ جنگ جو شور پوئتي پيل ۽ بک جي ستايل دنيا جي رڙين دانهن متان حاوي ٿيڻ جي افسوسناڪ خبر پڌائي ٿو. اڄ جي انسان لاءِ اهو ضروري آهي ته هو ڪنهن غريب پيٽ بکئي، بيروزگار ۽ اڻ پڙهيل ماڻهن جي آواز سان پنهنجو آواز ملائي. اهڙي قسم جو هڪ موقعو هن ئي سال جوهانسبرگ ۾ اقوام متحده جي Sustainable Development Conference جي صورت ۾ سامهون آيو. فلسفين هميشه سياسي ۽ اقتصادي معاملن کي جدا جدا ڪري پيش ڪيو آهي پر ڪميونزم جو باني ڪارل مارڪس هڪ اهڙو فلسفي هو جنهن سياسي قوت کي اقتصادي آزادي سان مشروط ڪيو. ان جي وڏي غلطي اها هئي ته هن اهو تصور، فرد جي انفرادي آزاديءَ جي قيمت تي پيش ڪيو. پيٽ جي بک جيان روح جي بک لاءِ به خوراڪ جي ضرورت هوندي آهي. ايڪويهين صدي ۾ سامهون ايندڙ چيلينج اهو آهي ته آزادي ۽ آزاد مارڪيٽ کي نيو ورلڊ آرڊر جي ٿنڀ جي طور تي سڃاڻجڻ کان ڌار هجڻ گهرجي. فرد جي شخصي آزادي جي سڃاڻ لاءِ سياسي قوت ۽ اقتصادي سلامتي لازمي خاصيتون هئڻ گهرجن. اهڙي دانشورانه سوچ جو بنياد پئجي رهيو آهي جيڪا غربت کي انفرادي قوت ۽ طاقت جي خاتمي سان رابطي ۾ آڻي ٿي. انفرادي طاقت کي فروغ ڏيڻ کان پهريان اهو ضروري آهي ته جنس جي بنيادي برابري وارو رويو رکيو وڃي. قومي بحث ۾ عورتون تمام گهٽ حصو وٺن ٿيون، اهو به ڪڏهن ڪڏهن! فرد جي آزادي جي لاءِ اليڪشن ئي بهتر ۽ اهم ذريعو آهي. طاقت پهچائڻ وارو عمل چونڊ سان شروع ٿئي ٿو، اليڪشن ڪانپوءِ حقن ۽ موقعن جي ملڻ سان ئي اهو عمل وڌي ويجهي ٿو، اهڙي طرح حقن جي ۽ موقعن جي فراهمي واري عمل سان غربت جي چڪر کي پوئتي موڙي سگهجي ٿو.

پاڪستان ۾ عورتن، مزدورن، اقليتن، ننڍن ننڍن هارين ۽ نوجوانن کي پنهنجو ووٽ استعمال ڪرڻ گهرجي. شفاف اليڪشن جي ذريعي ئي حڪومت جي چونڊ لاءِ سندن آواز تمام گهڻو طاقتور هوندو آهي. ان جي باوجود جيڪي حڪومتون چونڊيون وڃن ٿيون اهي چند مفاد پرست طبقن جي رحم ڪرم تي هونديون آهن. حب الوطني ۽ جنگي نعرن جي رومال ۾ ويڙهيل سياسي سلامتي جي تسڪين. ناپذير مطالبا گهٽو ڪري اقتصادي سلامتي جي قيمت سامهون ايندا آهن. استدلال ۾ توازن جي لاءِ بک، بيروزگاري ۽ تعليم جي گهٽتائي جي خلاف جنگ ۾ غير مراعات يافته طبقن جي شموليت تمام ضروري آهي.

هڪ پاسي اهي بارڙا آهن جيڪي بک جي ڪري نبل آهن، جن جا وار ورڪيل آهن ۽ ڪين ليڙون ليڙون ٿيل ڪپڙا پاتل آهن. هنن جي پيرن ۾ چپل به نه آهي ۽ هو بک جي ڪري رڙيون ڪري رهيا آهن، جڏهن ته ٻئي پاسي بار آهن جيڪي روزانو Pizza Hut ۽ Mcedonalds وڃن ٿا. اهو ڪهڙو تضاد آهي؟ ان منظر کي اسان ائين نظرانداز ڪري ڇڏيندا آهيون. جو پنهنجي ضمير جي آواز کي خاموش ڪرائي ڇڏيندا آهيون. ٽيڪنالاجي جي دنيا ۾ ايندڙ تبديلين ۽ عالمگيريت جون قوتون غريب جي ان بحران کي اڃان به وڌيڪ گهرو ڪري ڇڏين ٿيون. جيڪو اڳ ۾ غربت جي چڪيءَ ۾ پيسجي رهيو آهي.

1995ع ۾ ڪوپن هيگن ۾ ٿيندڙ عالمي سماجي ڪانفرنس ۾ سڄيءَ دنيا جي ملڪن کان اهو مطالبو ڪيو ويو هو ته اهي پنهنجي قومي بجيٽ جو 20 سيڪڙو سماجي خدمتن جي لاءِ وقف ڪن. سماجي خدمتن ۾ خوراڪ، سلامتي صحت جون

www.bhutto.org

سهولتون، بهتر ۽ معياري زندگي شامل آهن.

ڪيترن ئي ملڪن تہ آتي جو آتي واعدا بہ ڪيا پر ڪيترن تہ وري وقت سان گڏ ان تي عمل جو واعدو پڻ ڪيو، دنيا جي هڪ تمام وڏي آبادي روزانو هڪ ڊالر کان بہ گهٽ تي گذارو ڪري ٿي. دنيا جا 5 سيڪڙو ڪميونيٽز جيڪي امير آهن ۽ 6 8% وسيلا استعمال ڪري رهيا آهن، جڏهن تہ 95 سيڪڙو آبادي باقي 14 سيڪڙو وسيلن تي گذارو ڪري ٿي.

هڪ ٻيو چيلينج عالمي خطرن جو بہ آهي. انهن خطرن ۾ ماحول کي پهچندڙ نقصان ۽ موسم جي سائيڪل ايندڙ تبديلي آهي، جنهن سان زراعت جي خاتمي جو خطرو پڻ وڌي رهيو آهي. جنگين ۾ بمن جو استعمال ۽ ائٽمي ڌماڪا ماحول ۾ خطري جو اضافو ڪري رهيا آهن.

اهڙا ملڪ جتي گهٽي ۾ آبادي غربت جو شڪار آهي. انهن جي مسئلن جو حل اهو آهي تہ هو مستقبل جي بهتر دنيا جي استدلال ۽ بحث ۾ هڪ ٿي وڃن.

غريب آبادي هڪ بهتر آغاز جي مستحق آهي. ان مقصد جي حصول جو هڪ طريقو اهو بہ آهي تہ قرض گهٽايا وڃن اهي ملڪ جتي نمائنده حڪومتون هجن انهن ملڪن جي قرضن ۾ انعام جي طور تي گهٽتائي آندي وڃي. چند قوتن جي هٿن ۾ مالياتي وسيلا ڏيڻ جو ڪوبہ منطق ڪونهي تہ ڪو انهن پئسن کي فوج تي خرچ ڪري ڇڏين يا وري ان رقم کي ڪرپشن يا بي فائدي منصوبن تي خرچ ڪن. اڄ اسان ان ڪري ئي تہ مصيبت جو شڪار آهيون، ڇو تہ سرد جنگ جي زماني ۾ سپر پاور جي پاليسين جي ڪري اهڙين قوتن پنهنجن ئي ماڻهن جو استحصال ڪيو، ان جو هڪ مثال پاڪستان جي قرضن جي ريشيڊولنگ بہ آهي. هڪ فوجي آمر کي مالياتي سهولتون ڏنيون ويون آهن، اهي ٻار جيڪي اڃان ماءُ جي پيٽ ۾ آهن، انهن جي مٿان بہ قرضن جو وڏو ويو آهي، انهن قرضن جو مجموعي وياج ان وقت ادا ڪيو ويندو جڏهن اهي ٻار ڙا جوان ٿي ويندا. بک ۽ غربت جي خلاف جنگ کٽڻ جي ٻي بنيادي ضرورت انسان دوست سياسي ڍانچو تشڪيل ڏيڻ هوندو آهي.

اهڙيءَ طرح جي سياسي ڍانچن کي تشڪيل ڏيڻ جو مقصد اندروني طور سياسي بيروني طور پر ڏيهي اختلافن کي گهٽائڻ آهي. ان سلسلي ۾ اها پراڻي چوڻي ڏاڍي ڪارائتي آهي تہ "امن خوشحالي ڏانهن وٺي ويندو آهي." روانڊا کان وٺي صوماليہ تائين، سوڊان، بوسنيا ۽ افغانستان ۾ ٿيندڙ قتل ۽ دهشتگردي ان ڳالهہ جي وضاحت ڪندي نظر اچن ٿيون تہ اهي ملڪ تعمير ڏنو ۽ بحالي واري پروگرام کي منهن ڏيڻ لاءِ مناسب وسيلا آهن ئي ڪونہ! اڪثر ائين ٿيندو رهيو آهي تہ هو پنهنجو پاڻ کي ڏنل رقم کي ٺيڪ ڪرڻ لاءِ ٻئي ماڻهو جي ضرورت پوندي آهي. اهڙي صورتحال جي ڪري نتيجا ڏاڍا اگرا نڪرندا آهن. ڇا نوآبادي اهڙي ئي ماحول ۾ جنم وٺندي آهي؟ جتي رياست ناڪامي جو شڪار هجي، حڪومتن جي زندگي ڏينهن ۽ راتين جي تبديلي ۾ ويڙهيل هوندي آهي، ان عرصي کي هڪ پاسي ٻئي پاسي استعمال ڪري سگهجي ٿو پر جيڪڏهن ان عرصي کي هڪ پاسي استعمال ڪرڻ شروع ڪيو ويندو تہ توانائي جو زيان ٿي ٿيندو ۽ مقصد فوت ٿي ويندو. قيادت جو مقصد اهو هوندو آهي تہ مقصد تلاش ڪيو وڃي. انتقامي ڪارروائين ۾ وسيلا ضايع نہ ڪيا وڃن، غريب ملڪ جيڪي اندروني ۽ بيروني جهيڙن جهڳڙن جي هٿان تباهہ ٿي چڪا آهن. جيڪي وقت، مقصد ۽ انساني زندگيون وڃائي رهيا آهن. اهڙين حالتن ۾ نوان رجحان سامهون اچي رهيا آهن. جنهن نئين تصور تي بحث ٿي رهيو آهي. اهو اقوام متحده جي

www.bhutto.org

سلامتي ڪائونسل جي تخليق آهي. ڇيو وڃي ٿو ته اها ڪائونسل عالمي بينڪ ۽ آئي ايم ايف جهڙين ايجنسين ۽ علائقائي بينڪن جي وچ ۾ رابطي جو ڪم ڪندي.

هڪ عالمي ڍانچو پڻ تشڪيل ڏنو پيو وڃي، جيڪي ملڪ ان ڍانچي جي نوعيت ۽ اهميت کي سمجهندا اهي ئي فائدو حاصل ڪري سگهندا. ترقي پذير ملڪن جي لاءِ هاڻ وقت آهي ته هو سجاڳ ٿين ۽ پنهنجي تعليمي ادارن جي نصاب تي نظرثاني ڪن. نوجوانن کي نئين عالمي ڍانچي جي مطابق نئين زبان ۾ تعليم ڏيڻ جي ضرورت آهي.

مثال جي طور تي اقوام متحده انساني حقوق ڪميشن تشڪيل ڏنو آهي، اهي ادارا جيڪي قانون جي تعليم ڏين ٿا انهن جي لاءِ ضروري آهي ته هڪ ڪلاس انساني حقن جي قانون پڙهائڻ لاءِ به مخصوص ڪن. هاڻ انهن کي اهو ڄاڻڻ گهرجي ته هي نئين ڪميشن انهن جي ملڪن ۽ انهن جي ڪميونٽيز کي طاقت ۽ قوت فراهم ڪندي.

جڏهن سماج جو واسطو قومي قانون سان پوندو آهي ته اهو قانون ڳنڀير صورتحال اختيار ڪري ويندو آهي، تمام گهٽ شهري پنهنجي حقن جو فائدو وٺي سگهندا آهن. مثال جي طور تي پاڪستان جي اڌ آبادي يعني عورت ان ڳالهه کان بي خبر آهي، ڇو ته گهريلو تشدد به هڪ غيرقانوني ايڪٽ آهي.

ڪنهن به قانون کي پاس ڪرڻ هڪ الڳ ڳالهه آهي جڏهن ته ان قانون ۾ ڏنل قاعدن ۽ قانون جي وضاحت الڳ معاملو آهي. بين الاقوامي ادارن جو قيام، فائدن ۽ چئلينجز کي پيش ڪرڻ آهي، انهن ادارن جي قيام سان رياست ۽ بين الاقوامي شهرين جي لاءِ نوان قانون تخليق ٿيندا آهن. ترقي پذير ملڪن ۾ تعليمي پروگرامن تي نظرثاني ڪرڻ جي ضرورت آهي ته جيئن انهن نون بين الاقوامي قانونن حقن ۽ ذميوارين جي باري ۾ ڄاڻ حاصل ڪري سگهجي.

انفرادي حق ۽ قومي ترقيءَ جي ضمانت اهو نئون نسل آهي جيڪو جديد دؤر جي جديد تعليم حاصل ڪري رهيو آهي. اها قومي ترقي ان وقت حاصل ٿيندي آهي. جڏهن شخصي آزاديءَ جي تعريف سياسي آزادي ۽ اقتصادي سلامتي جي طور تي ڪئي وڃي.

www.bhutto.org

نئون نياپو اڪيڊميءَ جا شايع ٿيل ڪتاب

مُلهه	ليکڪ	ڪتاب جو نالو
120	بينظير ڀٽو	1.جنرل ڊڪٽيٽر ۽ دهشتگرد
150	بينظير ڀٽو	2. هڪ جنرل کي ڪيئن جهڪائي سگهجي ٿو!
70	بينظير ڀٽو	3. مليرجي مارئي ۽ شاهه لطيف
100	ممتاز گوپانگ	4. مير مرتضيٰ ڀٽو
120	نجم عباسي	5. مذهب ادب ۽ سنڌ
120	امداد سولنگي	6. ماٺ جي موسم
40	ماڻڪ ڪنگراڻي	7. ردي پنا
40	نويد سنڌيلو	8. رابيل رت مايا نگر
40	ڊاڪٽر عبدالڪلام	9. سجاڳ ذهن
70	عزيز ڪنگراڻي	10. ترُ ترُ تي طوفان
90	آغا سعيد احمد	11. اڃا آس باقي
120	ماهين هيسباڻي	12. تون
70	خشونت سنگهه	13. منهنجي زندگيءَ ۾ آيل عورتون ۽ مرد
50	اڪرام عباسي	14. سنڌ ارغون دور ۾
270	تاجل بيوس	15. ڏک سکن جي سونهن (ٽي ڀاڱا)
50	اياز ۽ تاجل	16. پکي ساڳئي پار جا
50	ڪرشن کٽواڻي	17. هن پار مان هن پار تون
50	رابندر ناٿ ٽئگور	18. گيتانجلي
50	تاجل بيوس	19 انگريزي شاعريءَ جي مختصر تاريخ
100	سندري اتم چنداڻي	20. درد هڪ پيار جو

جلد ايندڙ ڪتاب

شهيد جا خط

(ذوالفقار علي ڀٽو جا بينظير ڀٽو ۽ مرتضي ڀٽو ڏانهن لکيل آخري خط)

سهيڙيندڙ: ماهين هيسباڻي

ڏرالعي سنڌ جو ڊرامو

پيلو مودي/ يوسف سنڌي

گهرائڻ لاءِ لکو:

نئون نياپو ڪتاب گهر سچل ڳوٺ گلشن اقبال ٽائون ڪراچي سنڌ.

موبائل نمبر: 0346_2103811

www.bhutto.org